

ƏLİ İLDIRIMOĞLU

DAS
YAĞAN GÜN

«Nurlan»
Bakı – 2011

Əli İldırımoğlu

Redaktor:

Nadir Məmmədli

Filologiya elmləri doktoru, professor

Əli İldırımoğlu. Daş yağan gün.
Bakı, "Nurlan", 2011 –240 səh.

Məlum olduğu kimi qatı erməni millətçiləri və onların bədnam ideoloqları olan daşnaklar neçə illərdi türklərə, azərbaycanlılara qarşı məkrli siyasət yürüdü, qanlı müharibələr törədirlər. Qəvi düşmən ötən əsrin əvvəllərində və axırlarında qonşuluqda olan yüzlərlə Azərbaycan kəndlərini vəhşicəsinə məhv edib, insanları qocalı-cavanlı amansızlıqla qətlə yetirmişlər. Və ya doğma yurdlarından didərgin salmışlar.

Erməni vandalizmi nəticəsində onlarla Azərbaycan kəndi yerlə-yeksan edilib yer üzündən silinmişdir. Yazıçı Əli İldırımoğlunun oxuculara təqdim olunan «Daş yağan gün» romanında erməni millətçilərinin insani normalara sığmayan qəddarlığı, Azərbaycanın şəhər və kəndlərinə tutduğu divan tarixi faktlarla bədii dildə təsvir edilmişdir.

l $\frac{4702000000}{N098 - 2011}$ *qrifli nəşr*

© Ə.İldırımoğlu, 2011

© «Nurlan», 2011

D AŞLARI YIĞMAQ VAXTIDI

Hər birimiz dünya adlı bu Evə qonaq kimi gəlib, burdan yerli kimi gedirik. Ömür dediyimiz o illər içində bu Evin əyri-üyrüsünü düzəltmək, ayıbını abıra salmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxırıq. İstəyirik, bizdən sonra ardımızca gələcək qonaqlar – qanı-qanımızdan olanlar və olmayanlar deməsinlər ki, bu Evi necə var, eləcə qoyub gediblər. Bu missiyanı hərə bir cür daşıyır: bəna hörgüsüylə, alim ixtirasıyla və s. Beləcə, bəşər övladı bu evə ayağını qoyduğu gündən min illərdi bu ilahi nizam bir dəfə də pozulmayıb. Amma bu ümumi Evimizdə bir sənət sahibləri də var ki, onların vəzifələri tamam fərqlidi. Onlar bu dünyaya paralel olan bir dünyanı, öz dünyalarını yaradırlar. Və onların təxəyyülünün yaratdığı o Ev-Dünya bəzən hətta

bizim real Evimizdən də real görünür. O paralel dünyanın adı ədəbiyyatdı. Bir təsəvvür edin, bu Evə qonaq gəlib buranı Nizamisiz, Füzulisiz, Şekspirsiz, Tolstoysuz... görsəydik, dünya adlı bu Ev necə də yoxsul və miskin görünərdi. Amma Tanrının yaratdığı real məkandan fərqli olaraq, yazıçı təxəyyülünün yaratdığı məkan bizə çölümüzü yox, içimizi göstərir. Biz o ruhsal məkanı bəzən sevir, bəzən ona nifrət edir, bəzən ona sığınır, bəzən ondan qaçır, ondan qorxuruq. «Yox, biz belə deyilik, sən rəngləri çox qatılaşıdırırsan!» Yaxud, «İlahi, bu yazıçı elə bil mənim özümü, mənim taleyimi yazıb!» Oxucu nidaları eşidilir. Hansı birimiz hansısa əsəri oxuyarkən daxilən müəlliflə mükalimə aparmırıq? Bədii mətnin ovsunu nə qədər bizi özünə çəksə belə, beynimizin ayıq bir nöqtəsində yazıçıyla razılaşıb–razılaşmadığımız məqamlar da az olmur. Çünki oxucu yazıçıdan istəyir ki, onu olduğu kimi yox, arzuladığı kimi təsvir etsin. Çünki insan təbiətən öz qüsurlarını, nöqsanlarını boynuna almayan, onu eşitməkdən və görməkdən yayınan, qaçan bir məxluqdu.

Əli İldırımoğlu

Yazıçı isə məhz o qüsurları bizlərə göstərmək üçün, ondan xilas yollarını bizlərə başa salmaqdan ötrü xəlq olub. Və beləcə, oxucunun «Yox, biz belə deyilik, bəlkə sən bizi kiminləsə səhv salmısan?» sualına əsrlərin o başından gələn yazıçı cavabını eşidirəm: «Əgər sən belə olmasaydın, mən doğulmazdım».

***

Hərdən Əli müəllimlə təmasda oluram. Yaradıcılıq məsələlərindən söhbət açmağı xoşlayır. Eyş–işrətə, yığıncaqlara sərf etdiyi vaxtı itirilmiş dəqiqələr hesab edir. Yazı əsnasında sanki başqa adam olur. Qəddi bükülür, gözləri qıyılır, sifəti avazıyır, yayın cırhacırında belə üşüyür. Özünü iş otağında, masa arxasında, dost-doğmalarının arasında yox, başqa bir dünyada hiss edir. Öz yazıçı dünyasını dolaşır, orda baş verənləri saf–çürük edir, müxtəlif xislətli insanlarla üzləşir. Ağrı qaradan, xeyri şərdən, haqqı nahaqdan, acını şirindən, yaxşını pisdən seçmək üçün çəkdiyi əzabın şahidi olduqca, hər bir ədibin özünəməxsus tərzdə

Daş yağan gün

---

qələmə aldığı əsəri necə ərsəyə gətirdiyini düşünürəm. İş elə gətirdi ki, “Daş yağan gün” əsərini yazmağa başladığı məqamlarda Əli müəllimə baş çəkməli oldum.

... Onda hələ Şəfiqə ana sağ idi, komada olsa da, nəfəsi gedib-gəlirdi. Və Əli İldırımoğlu üçün ömür-gün yoldaşının o bircə nəfəsi bütün dünyaya dəyərdi. Yazıçının ad günü ərəfəsində onunla qəzet üçün söhbətləşməyə gedəndə mən bu ilahi eşqi onun nurani çöhrəsinin həzin qırıqlarında sönməkdə olan baxışlarının ifadəsində gördüm. O, sanki bilərəkdən bu gündən sabaha açılan bütün qapıları bağlayıb ancaq dünənlə, ötənlərlə, keçmişlə baş-başa qalmaq istəyirdi. O dünəndə nələr yox idi, ilahi! Yazıçı danışdıqca keçmişdən boylanan o hadisələr, insan taleləri elə bil oturduğumuz otağın havasına da bir qəribə qədimlik gətirmişdi. Bəlkə də havanın tutqun, çiskin olmasına görəydi, bilmirəm, hər halda, həmin gün yazıçı danışdıqca mən xiffətin nə olduğunu nəinki apaydın dərk edirdim, hətta dipdiri görürdüm.

Əli İldırımoğlu

Yazıçı o vaxt, dəqiq desək, yarım əsr bundan qabaq taleyinə yazılmış xanımla ailə həyatı qurmaq barədə düşünərkən divardan asılmış radioda Sultan Hacıbəyovun «Gülşən» baletinin musiqisi səslənirmiş...

İndi Şəfiqə ana komada olduğu bir vaxtda Əli müəllim illərin o başından tapıb gətirdiyi həmin musiqiylə özünü ovundururdu, təsəlli tapırdı. Elə o arada da dedi ki, yeni roman üzərində işləyir. Və mən başa düşdüm ki, yazıçı aman vermədən tələsən, qaçan zamanı tutub saxlamaq istəyir. Bəlkə yazıçı ömür-gün yoldaşının hələ də gedib-gələn nəfəsini dağ çayı kimi dəlicəsinə aşıb-daşan Zaman adlı o təlatümlərdən qorumaq istəyirdi? Amma min illərdi bizləri bir-bir bizlərə ötürə-ötürə gedən Zamana gücmü çatar? Şəfiqə ana dünyasını dəyişdi. Yeri behişt olsun. Və mən o hüznü günlərdə Əli müəllimlə görüşəndə onun nə qədər övlad-uşaq diqqəti, qayğısı əhatəsində olsa belə tənhalığını sezdim. Doğrudan da, yazıçı tənhalığı necə dəhşətli olurmuş, ilahi! Yəqin ki, insan təkcə valideynini itirəndə yox, həyatın

Daş yağan gün

---

məşəqqətlərindən birgə keçdiyi həyat yoldaşını itirəndə də hardasa yetimləşir. Ahıl yaşda yetim qalmaq isə daha ağırdı. Görəsən, yazıçını bu üzücü tənhalıqdan nə xilas eləyə bilərdi? Dərhal həmin o roman ağılıma gəldi. Amma o hüznü günlərdə o romanın davamını yazıb-yazmadığını Əli müəllimdən soruşmağa ürək eləmədim. Və nəhayət bir gün özümdən xəbərsiz bəlkə də hər gün gözlədiyim o zəng səsi gəldi. Əli müəllim idi:

– Gəl görüşək, – dedi, – romanı bitirmişəm.

Yenə həmin mənzildə həmin otaqda əyləşib söhbətləşirik. Bu dəfə həmin otaq gözümə nəşə başqa cür görünür. Elə bil otağın da eyni bir qədər açılıb, qələmin sətirlər yoxuşunda çəkdiyi əzab, yaslı divarlara çökmüş ağır kədərə çətin sezilən təsəlli işığı salıb. Və mən belə bir qənaətə gəlirəm ki, bu romanın yazıçını üzücü əzabdan müəyyən qədər xilas etməyə gücü çatıb. Xudahafizləşib qarıdan çıxanda Əli müəllim fikirli-fikirli qovluğu mənə uzadıb:

– Bu romanı həm dost, həm də düşmən gözüylə oxu, – deyir.

Əli İldırımoğlu

***

İndi həmin o gün dünənə, həmin anlar tarixə çevrilib. Bəli, mən o romanı oxudum. Əli müəllim istədiyi kimi – həm dost, həm düşmən gözüylə. Və dərddən, nisgildən, ağrıdan doğulan bu əsər mənə çox mətləbləri anlatdı. Biz kimik? Hardan gəlmişik? Hara gedirik? Savabımızı çoxdu, günahımızı?.. Bir kəndin, bir ailənin və nəhayət, bir gəncin yaşantılarının faciəsi fonunda mən yüzlərlə suala cavab aldım.

Daş yağan gün

Əziz oxucu!

Görkəmli yazıçının təxminən bir il əvvəl mənə oxumağa verdiyi bu romanı indi ön söz müəllifi kimi böyük məsuliyyətlə sizlərin mütaliəsinə təqdim edirəm. İnanıram ki, bu roman hər bir oxucuyla dil tapıb danışmaq qüdrətində olan, əvvəldən–axıradək oxucunu öz cazibəsində saxlamağı bacaran bir əsərdir.

Əziz oxucu!

Sən bu romanın ilk cümlələrini oxuduqdan sonra daha ondan ayrılı bilməyəcəksən. Bu romandakı obrazlar, hadisələr yaddaşına həmişəlik həkk olacaq. Çünki bu roman bir millət kimi bizi özümüzə tanıdır – təbii ki, səhvlərimizlə, qüsurlarımızla birlikdə. Ən əsası isə odur ki, «Daş yağan gün» bir bədii əsər, roman kimi bizim düşüncələrimizi qidalandıрмаğa, qan yaddaşımızı oyatmağa xidmət edir. Amma bir şərtlə ki, oxucu bu ağır mənəvi yükü daşımağa gərək hazır olsun. Çünki əziz oxucu, indi mütaliəsinə başlayacağın bu əsər sənənin vaxtını almaqdan yox, vaxtını yaşatmaqdan ötrü yazılıb. Beləliklə...

Əli İldırımoğlu

***

Niyə məhz «Daş yağan gün»? Bəzi romançılar öz əsərlərinə məzmunndan, mövzudan kənar adlar verirlər. Məsələn, Mixail Şoloxovun məzmunca kazakların keşməkeşli, faciəvi həyatından bəhs edən romanı və bu əsərin fonunda nikbin bir ad – «Sakit Don». Yaxud Uilyam Folknerin damarlarından «qara qan» axan Kristmasının bədbəxt taleyindən bəhs edən romanı və bu əsərin fonunda sözün hər mənasında işıqlı bir ad – «Avqustda işıq». Əli İldırımoğlu isə daha çox necə deyərlər, məzmunun canından çıxan adlara üstünlük verir. «Zorən jurnalist», «Həmin adam», «Mənim rəncbər atam», «Aqibət», indi də «Daş yağan gün». Bu ad məzmunu birbaşa deməklə yanaşı, həm rəmzi məna kəsb edir, həm də romana açar funksiyasını yerinə yetirir.

Əli İldırımoğlu tale yazıçısıdır. Yəni, o, təbii ki, yazıçı təxəyyülündən istifadə etməklə yalnız özünü, öz yaşantılarını, gördüklərini və eşitdiklərini qələmə alır. Yəqin elə bu səbəbdəndi

Daş yağan gün

---

ki, onun əsərlərindəki hadisələr və əhvalatlar belə inandırıcıdı.

Yazıcının son romanında da hər şey sözün həm birbaşa, həm də məcazi anlamında «Daş yağan gün»dən başlayır. Yəqin ki, yazıcının doğulub boya-başa çatdığı elin Həsənli adlı kəndinin uca-uca dağlarının, yaylaqlarının başına erməni daşı yağmasaydı, heç bu roman da yaranmazdı. Yazıcının uşaqlıq yaddaşından boylanıb o müdhiş hadisə uzun illərdən sonra öz bədii həllini məhz bu romanda tapdı. Müəllifin romana öz uşaqlıq illərinin təsviriylə başlaması, sonra hadisələri öz təbii axarına buraxaraq qeyb olması və bir də sonda artıq yaşının ahıl çağında yenidən əsərə qayıdaraq, onu yekunlaşdırması Azərbaycan romançılığında müasir yanaşma olmaqla bərabər, həm də həyatla ədəbiyyat arasında olan sərhədlərin götürülməsinə xidmət edir. Oxucu yazıçıya inanır və təxəyyülün təqdim etdiyi bu əsəri həm də tarixi sənəd kimi qavrayır, duyur, dərk edir.

Romanda baş verən hadisələr Nəcəf adlı bir yeniyyətmanın ətrafında cərəyan edir. Nəcəf

Əli İldırımoğlu

---

kimdi? Hələ qundaqda olarkən erməni qaniçənləri tərəfindən kəndi viran qoyulan, atası, qardaş–bacıları amansızlıqla öldürülən bir obraz. O vaxt hələ körpə olan Nəcəfi ölümün pəncəsindən əmisi xilas edib. Doğrudanmı, xilas edib? Romanı oxuduqca görürük ki, xeyr, bu xilas o xilasdən deyil, Nəcəf heç vaxt taleyinin əsirliyindən azad ola bilməyəcək. O, bu dünyada həmişəlik «dustaq ömrü» yaşamağa məhkumdu. Amma doğmanın, qanı–qanından, canı–canından olan birisinin – əminin dustağı olmaqdan, yadın, düşmənin, hətta erməninin qurbanı olmaq daha yaxşıdır. Nəcəf bütün ömrünü əmisinin diqtəsilə yaşamalı, nəinki cavanlığını, hətta qocalığını da ona qurban eləməlidir. Çünki Nəcəf yalnız əmisinin nişan verdiyi, məsləhət bildiyi birisiylə ailə qurmalıdır. O birisi yaşca ondan böyük, ədəb–əxlaqca qüsurlu olsa belə. Romanda deyildiyi kimi, Nəcəf tək bir nökrə olan bu evə bir qulluqçu da lazımdır. Deməli, əmisi Nəcəfin canını erməninin caynağından xilas etsə də, ömrünü alıb. Əmisinin arvadı, uşaqları da Nəcəfə eyni münasibəti bəsləyirlər. Doğmalar arasında yada

Daş yağan gün

çevrilən Nəcəf üçün bu dünyada yeganə təsəlli yeri özündən balaca bir uşaqdı. Bu tarixçəni yaddaşında saxlayaraq uzun illərdən sonra yazıya köçürən, romana çevirən həmin o uşaq. O uşaq öz məsumluğu və səmimiyyəti ilə Nəcəfə dünyanın heç də yalnız zülmət qaranlıqdan ibarət olmadığını anladır. Ona yazıb–oxumağı öyrədir. Ömrü–günü əmisinin qoyunlarını otarmaqla, sürüyə çobanlıq eləməklə keçən Nəcəf o uşağın gətirdiyi kitabları oxuya–oxuya dəyişir, başqalaşır. O, həyatda görmədiyi işığı, intuisiyası ilə axtardıqlarını kitablarda tapır. O kitablara Nəcəfi görmədiyi, tanımadığı naməlum yerlərə aparır, qəribə, güclü, zəif insanlarla tanış edir, onun dünyagörüşünü qidalandırır, həyatın bu iztirablarını və məşəqqətlərini aşıb keçməkdə ona ən yaxın dost kimi yol yoldaşlığı edir. O uşaq sanki Nəcəfin ağrılarını ovutmaq, dərini dağıtmaq üçün göydən yerə enmiş bir mələkdirdi. Nəcəf yalnız onun yanında özünü insan kimi hiss edir. Əslində, heç o uşaq da xoşbəxt talelilərdən deyil. Ana yurdu ermənilər tərəfindən yerlə–yeksan edilən, daşı daş üstə qalmayan, bütün

Əli İldırımoğlu

---

camaatı uşaqlı–böyüklü qətlə yetirilən bu yetim uşaq da indi o kənddən tək-cə adı qalan Yeni Həsənlidə babasıyla, dayısının himayəsində yaşamaq məcburiyyətində qalıb. Yəqin onları birləşdirən də elə dərdin, ağrının doğmalığıdır. O, uşaq bir dəfə də görmədiyi, yalnız böyüklərin söhbətlərindən eşitdiyi köhnə Həsənlini nəinki təsəvvüründə yenidən dirildib, hətta o kəndə cismani ömür də verib. O, öz balaca əlləriylə daşdan, gildən qurub–yaratdığı o balaca «kəndə» hamının gözündən uzaqda, dağların, qayalıqların arasında sığınacaq verib. Çünki o uşaq qorxur, qorxur ki, erməni cəlladlarının o murdar əli onun min cür əziyyətlə ərsəyə gətirdiyi, qurub–yaratdığı balaca, amma əslində o böyük ürəyini qoyduğu bu «kəndə», onun kəndinə də gəlib çatar. Əsərdə dolğun təsvirlərlə, dəqiq detallarla verilən bu hissə həm də rəmzi mənə kəsb edir. İnsanı, hətta bütöv bir kəndi cismən məhv etmək olar, amma ruh əbədidir. Əgər camaatı qırılmış, ev–eşikləri viran qalmış hansısa bir kənd, hansısa bir uşağın yaddaşında diridisə, deməli, o kənd ölümsüzdür.

Daş yağan gün

---

və həmin o uşaqla birlikdə qisas gününü gözləyir. Nəcəf isə o vaxt bələkdə də olsa bu uşağın görmədiyini o kəndi görəndə insandı. Və bəlkə də o uşaq həmin kəndin hələ də Nəcəfin canında qalan qoxusunu almaq üçün onunla görüşməyə, söhbətləşməyə belə can atır.

Bəs, bu iki uşağı əbədi xiffətə və nifrətə mübtəla edən bu fəlakət harda, necə, nə vaxt başladı?

***

«İlliq yaz axşamı... Bağlı-bağatlı kənd alma, gilənar, gilə... çiçəklərinə bürünmüşdü. Naxır örüşdən təzəcə qayıdırdı. Adamlar mal-qarasını yerbəyer edirdi. Çiyini sənəkli qız-gəlin şən əhval-ruhiyyə ilə bulaq başına tələsirdi. Məscidlərin minarələrindən azan səsi gəlirdi. Möminlər axşam namazına hazırlaşır dılar. Güney məhəllədəki həyətlərin birində toy məclisi qurulmuşdu. Çalçağır səsi kəndi başına götürmüşdü. Aşıqların sazı-sözü qəlbləri ehtizaza gətirirdi. Bir neçə saatdan sonra, gəlin atlanıb təntənə ilə bəy evinə yola salınmalıydı. Bu əsnada, ara vermədən atılan top mərmilərinin qulaqbatırıcı uğultusu kəndi təlatümə gətirdi. Təpədən dırnağa qədər silahlanmış ermənilər, dörd bir tərəfdən qara qarışqa kimi kəndi mühasirəyə aldı... Toy yasa döndü. Top mərmiləri evlərin külünü göyə sovurdu. Güllü-çiçəkli bağ-bağçaların xoş

Əli İldırımoğlu

---

rayihəsi yayılan həyət–bacaları barıt qoxusu bürüdü. Məscidlər, mədrəsələr yerlə–yeksan edildi. Qadınların məşum naləsi, uşaqların tükürpərdici çığirtısı, mal–heyvanın mələrtisi, itlərin ulartısı ərsə qalxdı. Minlərlə insan bir gecənin içində, evli–eşikli odlara qalandı. Kəsilən toy qoyunlarının qanı, insan qanına qarışıb, balaca–balaca yumru daşları diyirlədirdi».

Əli İldırımoğlu yaradıcılığına xas olan xüsusiyyətlərdən biri də elə ilk cümlələrdən əsərin məğzini üzə çıxarması, mətləbi hadisələrin gedişatının ixtiyarına buraxmayaraq, dərhal oxucuya təqdim etməsidir. Yəni, müəllif uzun–uzadı epiloqa, kənar təsvirlərə ehtiyac görmədən oxucunu dərhal baş verəcək hadisələrin iştirakçısına çevirir. Başqa cür desək, oxucu artıq ilk cümlədən məsuliyyətini dərk etməli, mütaliyəyə hazır olmalıdır.

Bu yanaşma Əli İldırımoğlunun hətta oçerklərindən, felyetonlarından başlayaraq, hekayə, povest və romanlarına demək olar ki, bütün yaradıcılığında təzahür edir. İndi iqtibas gətirdiyimiz bu abzasdan məlum olur ki, «Daş yağan gün» heç də istisnalıq təşkil etmir.

Daş yağan gün

Uilyam Folknerin Yoknapatofu, Qabriel Qarsia Markesin Makondosu, Fazil İsgəndərin Çegemi... Ədəbiyyatda belə coğrafi ərazilərin sayı az deyil. Bu yazıçılar kimi konkret ad verməsə də, Əli İldırımoglu da öz xəyali kəndini yaradır. Yazıcının xəyali dünyasının məhsulu olan «Mənim rəncbər atam», «Qarlı gecələr», «Aqibət» və hələlik sonuncu olan «Daş yağan gün» özündə müxtəlif romanları ehtiva etsə də, əslində, bir kitabdı. Çünki Əli İldırımoglu bir kəndin tarixçəsini yazır. Bu kənd onun doğulub boya-başa çatdığı, həm zaman, həm də məkan etibarilə nə qədər uzaqlara getsə, də həmişə xəyalən qayıtdığı doğma kəndidi. O, bu kəndin nəinki təbiətini – dağlarını, çaylarını, meşələrini, insanlarını da obrazlı desək qarış-qarış tanıyır. Obrazlar bir əsərdən o birinə adlayır, bir əsərdə epizodik təsvir olunan hadisə o birində daha ətraflı təqdim olunaraq yekun həllini tapır. Müəllifin dəqiq müşahidələri, xalqın içindən qaynaqlanan dili, özünəməxsus təhkiyəsi və ən əsası yazıçı səmimiyyəti, yaratdığı obrazlara inamı oxucunu da olanlara inandırır.

Əli İldırımoğlu

Əli İldırımoğlunun digər əsərlərində olduğu kimi, «Daş yağan gün» romanında da hadisələr müxtəlif zamanları və məkanları əhatə edir. Müəllif dinamik, hərəkətli nəsrə üstünlük verir. Əslində insan ömründən tutmuş, bu dünyada olan və olmayan hər şeyin əvvəli və axırı yoldu. Yol əbədiyyət, sonsuzluq deməkdi. Əli İldırımoğlunun isə yola özünəməxsus yanaşması var. Yol onun bütün romanlarından bir xətt kimi keçir. Bu xətt müxtəlif rənglər, çalarlar alır, gah ağ, gah qara olur, gah qırmızıya, gah yaşıla çalır. Məkanları əvəzləyə–əvəzləyə, dəyişə–dəyişə getdikcə, bu yol insanları da dəyişir. «Daş yağan gün»də olduğu kimi. Hətta digər romanlarından fərqli olaraq bilərəkdənmi, ya təsadüfdənmi Əli İldırımoğlunun bu son romanının adı da yola, hərəkətə işarə edir: Daş yağan gün.

***

Əsərdə bir neçə erməni obrazı var. Azərbaycan ədəbiyyatında erməni obrazları az olmayıb. Digər qonşularımız olan gürcülər bizim ədiblərin qələminə necə deyərlər «bayramdan bayrama» tuş gəldikləri halda, ermənilər həmişə ədəbiyyat adlı

Daş yağan gün

«süfrəmizin» başında oturublar. Dünən də belə olub, bu gün də belədi. Amma Sovet kinosu və ədəbiyyatı «nemesi» necə təqdim edirdisə, bizim yazarların da erməni obrazlarına münasibəti belə olub. Sadəcə olaraq, dünən ədiblərimizin qardaş gözündə gördüyü erməninini bu gün onların xələfləri düşmən gözündə görür. Yəni, həmin formallıq, həmin şablonçuluq, həmin qəliblər... Münasibət dəyişsə də, mahiyyət dəyişməyib. Məncə, Əli İldırımoglu bu çərçivələrdən çıxmağı ustalıqla bacarıb. Qeyd etdiyim kimi, «Daş yağan gün»də bir neçə erməni obrazı olsa da, onların hərəsi bir cür ermənidi. Əli İldırımoglu bu obrazların xarakterlərini açmaqla, özü hökm vermədən məhz onların öz dilləriylə və hərəkətləriylə erməniçilik kompleksinin mahiyyətini ortaya qoyur. Müəllif onları müxtəlif situasiyalara salmaqla iç üznlərini açıb göstərməyə müvəffəq olur. Sonda yazıçı da, oxucu da bu qənaətə gəlir ki, canavar xislətli erməni millətçilərini haqqın yoluna gətirmək mümkün olmadığı kimi, onları humanist məxluq eləmək də müşkül məsələdi. Əslində, erməninin içinin türkə qarşı məkr, nifrət hissiylə dolu olması,

Əli İldırımoğlu

---

türkə qənim kəsilməsi türkün yox, erməninin faciəsidir. Yazıçı romanda bu iki xalqın tarixi keçmişini üçüncü tərəfin – bir gürcü alimin dilindən verməklə oxucunu bu qənaətə gətirir ki, keçmişindən qurtulmayınca, erməninin gələcəyi olmayacaq.

Daş yağan gün

***

Əgər hansısa bir əsərin yüz, yaxud min oxucusu varsa, deməli, əsər özü də o say qədərindədi. Çünki eyni yazıçı olmadığı kimi, eyni oxucu da yoxdu. Əsərin hansısa məqamı hansısa bir oxucunu dəhşətli dərəcədə təsirləndirə bildiyi halda, digər oxucu həmin yerin üstündən ötəri keçib gedə bilər. Yazıçı bir cür yazır, oxucu başqa cür oxuyur. Oxucu özü üçün hətta yazıçının ağına gəlmədiyi mətləbləri əxz edə bilər. Necə deyərlər, yazıçının işi yazmaq, oxucunun işi oxumaqdı. Deməli, hər ikisi işdi.

Təəssüf ki, bu gün əksər tənqidçilər mətnin təhliliylə deyil, onun şəklinin surətini çıxarmaqla məşğuldu. Məncə şairin, yaxud nasirin bədii mətnindən uzun-uzadı iqtibaslar gətirib deyiləni, bir də təzədən izah etmək oxucuya mane olmaqdan savayı bir şey deyil. Qoy oxucu yazıçıyla baş-başa qalsın, onların arasına girməyək.

Odur ki, mən bilərəkdən bu yazımda romandan bircə əvvəlindəki abzası çıxmaq şərtilə iqtibaslar gətirib nəinki yazıçı deyəni bir də təzədən izah etməyə lüzum görmədim, hətta Nəcəfdən başqa

Əli İldırımoğlu

---

bir obrazın da adını çəkmədim. Nəcəf demişkən, bəs onun aqibəti necə olacaq? Qoy bu da oxucu üçün sirr qalsın.

Bu yanaşmanın isə bir səbəbi var. Bəzi oxucular əvvəlcə romanı, sonra roman haqqında yazılanı, bəziləri isə əksinə oxuyur. Odur ki, mən əsasən romanın görünməyən tərəfini yazmaqla, ikincilərin mütaləsinə bəri başdan təsir etmək istəmədim. Və sonda...

***

Ekkleziastın belə bir kəlamı var: «Daşları atmaq vaxtı, daşları yığmaq vaxtı». Geniş anlam kəsb edən bu ifadə həm də bir çağırışdı – insanları günahlardan təmizlənməyə, tövbəyə çağırış. Görkəmli yazıçı Əli İldırımoğlunun hələlik sonuncu «Daş yağan gün» romanı da məhz bu ali məqsədə xidmət edir. Bəli, bu roman da insanın insanlıqdan çıxmasına, başı üstündə Allahı görməsinə bir çağırışdı. Bu roman bəşər övladının qanının tökülməsinə, yurd-yuvaların xarabazara çevrilməsinə qarşı bir üsyandı. O daşlar göydən yerə min illərdi yağır. Səməvi kitabda və indi

Daş yağan gün

---

oxuyacağınız əsərdə deyildiyi kimi, daha yetər,
daşları yığmaq vaxtıdır.

Sonra gec olacaq!

Əli İldırımoğlu

Beş övlad böyüdüb boya-başa çatdıran cəfakeş ana-altımış illik ömür-gün yoldaşım Şəfiqə xanımın, həyat işığının sönməkdə olan anlarında, keçirdiyim istirablardan xilas olmaq üçün, qələmə aldığım bu əsəri onun ruhuna ithaf edirəm.

DƏLİ İLDIRIM OĞLI

İliq yaz axşamı... Bağlı-bağatlı kənd alma, gilənar, gilənar çiçəklərinə bürünmüşdü. Naxır örüşdən təzəcə qayıdırdı. Adamlar mal-qarasını yerbəyer edirdi. Çiyi sənəkli qız-gəlin şən əhval-ruhiyyə ilə bulaq başına tələsirdi. Məscidlərin minarələrindən azan səsi gəlirdi. Möminlər axşam namazına hazırlaşırdılar. Güney məhəllədəki həyətlərin birində toy məclisi qurulmuşdu. Çalçağır səsi kəndi başına götürmüşdü. Aşıqların sazı-sözü qəlbləri ehtizaza gətirirdi. Bir neçə saatdan sonra, gəlin atlanıb təntənə ilə bəy evinə

Daş yağan gün

---

yola salınmalıydı. Bu əsnada, aravermədən atılan top mərmilərinin qulaqbatırıcı uğultusu kəndi təlatümə gətirdi. Təpədən dırnağa qədər silahlanmış ermənilər dörd bir tərəfdən qara qarışqa kimi kəndi mühasirəyə aldı... Toy yasa döndü. Top mərmiləri evlərin külünü göyə sovurdu. Güllü–çiçəkli bağ–bağçaların xoş rayihəsi yayılan həyət–bacaları barıt qoxusu bürüdü. Məscidlər, mədrəsələr yerlə–yeksan edildi. Qadınların məşum naləsi, uşaqların tükürpərdici çığirtısı, mal–heyvanın mələrtisi, itlərin ulartısı ərsə qalxdı. Minlərlə insan bir gecənin içində evli–eşikli odlara qalandı. Kəsilən toy qoyunlarının qanı, insan qanına qarışb, balaca–balaca yumru daşları diyirlədirdi.

Çiyində tüfəng, əlində dəyənək olan bir neçə erməni kəndin mal–qarasını, ətrafdakı at ilxılarını qabaqlarına qatıb hara isə aparırdı.

Coşqun dağ çayının sahilində, yaşıllıqlara bürünmüş alçaq təpələrin arasında minillərdən bəri dinc həyat sürən və üç yüzdən artıq evi olan Həsənli kəndi, XX əsrin əvvəllərində bax, beləcə görünməmiş müsibətlərlə üzləşdi.

Əli İldırımoğlu

***

... Silahlı erməni quldurları neçə-neçə Azərbaycan kəndini viran qoyub, geri çəkildəndən bir neçə ay sonra ara səngidi. Təsadüfən qaçıb canını qurtaran on bir ailə pərgarı pozulmuş yurduyasına qayıtdı. Cəmi-cümlətani on bir ailə... Xarabazarlığa çevrilmiş kənddə daş üstə daş qalmamışdı.

Ölümün ağzından qurtaran bir neçə Həsənli əvvəl-əvvəl məsləhət-məşvərət eləyib belə bir qərara gəldilər ki, bu viranəlikləri tərk edib, uzaq-yaxın kəndlərin birində məskunlaşsınlar. Lakin dor-dolanışığın ucbatından ata-baba yurdunu atıb unutmaq azlıqda qalan Həsənliyərin böyük qəlbli insanlarına ağır gəldi, Həsənli adlı kəndin yer üzündən silinməsinə qürurlarına sığıdırmadılar. Namərd qonşuların haçansa yenə də girəvə tapıb bu yerlərə basqın edə biləcəyini nəzərə alıb, bir-iki verst aralıda olan dağların arasında özlərinə yeni yurd-yuva saldılar. .. Təzə Həsənli ünvanlı.

***

Daş yağan gün

Ana babamın dörddirəkli damı və sonradan tikilən birotalıq evi kəndin qurtaracağındakı dağın ətəyində idi. Dama söykək olan daş kahadan tövlə kimi istifadə edilirdi. Qışda bu tövlə hamam kimi isti olur və qabaq tərəfdə hörülmüş pəncərələrindən buğ qalxırdı. Tövlənin tavanı, döşəməsi sal daşdan olduğu kimi, axurlar da kəndin öz daşından yonulub düzəldilmişdi. Bir neçə iydə, tut, şam ağacı əkilmiş kiçik həyəətə qarətikan kolundan çəpər çəkilmişdi.

Sübh tezdən, bir də ki, günəşin qürub çağı qənşər bir yerə çıxıb uşaq heyranlığı ilə uzaq–yaxın dağları, dərələri, meşələri, göylərə dirənən uca–uca ağ, sarı, qonur, qara, çopur qayaları, dərin–dərin uçurumları seyr etmək məndə adətə çevrilmişdi. Bir güllə mənzilindəki qayalıqlarda xınalı kəkliklər səs–səsə verib hey qaqqıldışırdılar. Gəvən, dovşanalması, yemşan, qarətikan, tubulqa... kolları ilə örtülmüş yal–yamaclarda quşlar vəcdlə oxuyurdular. Kəndi yarıya bölən ağappaq daşın üstündən, köpüklənə–köpüklənə axan, bir dəyirmanlıq suyun qijiltısı ətrafa çökən qərib sükutu pozub, on bir evli Təzə Həsənliyə

Əli İldırımoğlu

---

xoş ovqat yayırdı. Kəndin sığındığı dağların ətəklərindən axan çayın gümüşü suları və onun sahillərində zəncirvari çəltik ləkləri görünürdü. Təzə dən tutan çəltik zəmilərinin həndəvərində turaclar yorulmaq bilmədən səhərdən–axşamacan dəcəl–xata uşaqların yamsıladığı “Xanım taxçada–boxçada” mahnısını oxuyurdu. Dördbir tərəfdən süzülüb gələn bu səs–səda bəlkə də radionun nə olduğunu bilməyən Təzə Həsənliyə Tanrının bəxş etdiyi və təbiətin qüdrəti ilə bəstələnən musiqi töhfəsi idi. Bu saysız–hesabsız quşlar sanki dilbər olub öz nəğmələri ilə pərgarı pozulmuş Köhnə Həsənlilərin varislərinə təsəlli verib həyan olur, onların sınıq qəlbini ovudaraq, ağır nisgildən xilas edirdilər.

***

Dayım mühasibat məktəbini bitirmişdi. Kəndin oxumuş, savadlı, bilikli adamı sayılırdı və qonşu kənddə hesabdar işləyirdi. Babam hər gün sübh tezdən atını palanlayıb əkin–biçin, bağ–bağat işlərinə yollanırdı. Qoca nənəm ev işlərini yerbəyer eləyəndən sonra, çatma qurub nehrə çalxalamağa

Daş yağan gün

---

başlayırdı. Belə məqamlarda təhnədən para fətir götürüb, cibimə yumurta boyda kəllə qənd qoyub xəlvətcə evdən çıxırdım. Çünki evin böyükləri məni təkbaşına ora–bura getməyə qoymurdular. Deyirdilər ki, yal–yamacda azıb eləyər və ya başına bir iş gələr, arada peşmançılıq olar. Ona görə də məni hələm–hələm gözdən uzağa buraxmırdılar. Ona görə də çox vaxt bir yerə getmək istəyəndə evdəkilərə bildirmirdim. Bu gün bəxtim gətirmişdi. Kişilər işə getmişdi, qoca nənəmin başı nehrə çalxalamağa qarışmışdı.

Ayaqlarımın ucunda, səksəkəli addımlarla sıyrılıb həyətdən çıxdım və kəndin yuxarisindəki Qarğı bulağına tərəf dolaylandım. Dərənin boğazında baş–başa verən qayaların arasından sısqaxınla süzülüb gələn bulağa çatanda pencəyimi soyunub Qaragilə ağacından asdım. Dizlərimi yerə dirəyib bulağın dumdurunu suyundan doyunca içib bir–iki ovuc da üzümə vurdum. Bulaq sərt qayalarla, qalın kollarla əhatə olduğundan buraya çoban–çoluqdan başqa heç kimin ayağı dəymirdi. Bulağın başında minbir oyundan çıxırdım. Birdən başıma qəribə bir fikir gəldi, düşündüm ki,

Əli İldırımoğlu

---

burada qara palçıqdan Köhnə HəsənlİYə oxşayan kənd salım. Elə bir kənd ki, məscidi, mədrəsəsi, bir sözlə, bütün binaları palçıqdan olsa da, babalarımızın yaşadığı Köhnə HəsənlİYə oxşasın. Bu ağır işin öhdəsindən gəlsəm, təsəlli taparam. Elə hesab edərdəm ki, ermənilərin acığına onların yandırıb dağıtdığı Köhnə HəsənlİNİ yenidən tikib qurmuşam. Əvvəlcə bu fikir mənə baş tutmayan xam xəyal kimi gəldi və özüm-özümə güldüm. Lakin arzum tərəddüdlərimə üstün gəldi. Qərarım qətiləşdi. Qolumu çırmayıb təkbaşına “tikinti” işlərinə başladım. Həm də fikirləşirdim ki, ermənilərə etibar yoxdur. Andranikin başının qurdu bir də tərپənsə, mənim kəndimin yerini tapa bilməz. Babam erməni daşnaklarının müsəlmanlara necə divan tutduğu, qanıçən olduğu barədə çox danışırmışdı. Onun dediyi sözlər yadımdan çıxmırdı. Andraniki görüb tanımasam da, onun ordusunun Köhnə HəsənlİYə tutduğu divanı, babamın ürəkəğrısı ilə dediklərini gözümlün qabağına gətirib, onlara nifrət edirdim. Erməni cəlladlarının acığına Qarğı bulağıнын aşağısındaki bataqlıqdan üfunət saçan qara palçıq götürüb tikintiyə başladım. Əvvəlcə kəndimin

Daş yağan gün

ətrafına hasar çəkdim ki, Andranikin qoşunları içəri soxula bilməsin. Sonra çör-çöp yığıb dəyirman tikdim ki, dən üyütmək üçün camaat ora-bura getməsin. İş öküzlərini nallamaq üçün kəndin ortasında ayrıca yer düzəltdim. İtləri zəncirləyib elə yerdə bağladım ki, erməni qoşunu gecə vaxtı hücum eləsə, tez görüb hürüşsünlər və kəndin adamlarını duyuyq salsınlar. Tikdiyim evlər elə xoşuma gəlirdi ki, hamısına çöpdən çəpər çəkmişdim, yolağa qoymuşdum. Evdəkilərin mənə acığı tutmasaydı, elə burada da gecələyərdim. Bircə orası vardı ki, otaqlar çox balaca idi. Ora siçan da girə bilməzdi.

Əllərim qarqara palçıq olmuşdu. Gördüm yorulmuşam, əlimin arxası ilə alnımın tərini silib, ayağa qalxdım. Kəsif qoxusu gələn palçıqdan düzəltdiyim evlərə, dəyirmana, dəvələrə, atlara, öküzlərə, zəncirlədiyim qıllı köpəklərə baxmaqdan zövq alırdım.

Günün batmasına az qalırdı. Başım tikinti işlərinə qarışdığından günorta yeməyim yadımdan çıxmışdı. Bulağın gözündə yuyunub təmizləndikdən sonra yastı bir daşın balaca çalasını su ilə doldurdum. Daş stəkanıma qənd saldım. Ancaq bu nəhəng stəkanı qaldırıb başıma çəkməyə gücüm

Əli İldırımoğlu

çatmazdı. Ona görə gətirdiyim fətiri tikə-tikə doğrayıb, şirin-şərbətə salıb ləzzətlə yeyirdim. Qayışımın altını bərkidəndən sonra kənara çəkilib əllərimlə tikdiyim balaca-balaca evlərə bir də baxdım. Kənd kiçik olduğundan, Köhnə Həsənlidən daha çox Təzə Həsənliyə oxşayırdı.

Daş yağan gün

Artıq gün əyilmişdi. Evə dönmək istəyəndə saldıgım kəndi dağıtmaq istədim. Ancaq əlim gəlmədi. Babamın dedikləri yadıma düşəndə bədənım əsdi. Bir dəfə Köhnə Həsənlının xarabalıqlarından keçəndə babamın qanı qaraldı. O, uçuq evlərə kədərli nəzər salıb, təəssüflə başını buladı və Andranikin qarasına o ki, var söyüb-söyləndi:

– O gorbagoron fitvasıyanan süfrəmizin başına keçirdiyimiz namərd ermənilər minillik kəndi bu kökə salıb, – dedi. – Nə millət olursa-olsun, insan ki, Allahdan qorxmadı, ondan nə pis əməl desən çıxar, – əlavə edib, tüpürdü.

Babam harfa danışan adam deyildi. Ancaq ermənilərin törətdiklərinə baxanda təbdən çıxdı, onların arxasınca söyüb-söyləndi. Mən isə bir kəlmə də dillənmədim. Babamın qırımını görüb, səsimi içəri saldım. Ancaq onun dedikləri qulağımdan getmirdi. Ona görə də səhərdən-axşamacan, qan-tərə bata-bata tikdiyim evlərə, saldıgım kəndə qiymadım. Babamın həmin sözlərini xatırlayıb öz-özümə düşündüm, – Əgər bu evlərin birini uçursam, onda elə mən özüm də

Əli İldırımoğlu

---

erməni daşnakları kimi Allahsız, mürvətsiz olaram.
Hamı məni lənətləyər.

Qulağıma gələn ayaq səsi məni daxili düşüncələrimdən ayırdı. Bulağın yuxarisından keçən yola tərəf boylandım. Yan-yörəsinə baxmadan, başını aşağı salıb asta addımlarla irəliləyən dayımı görəndə sevindim. Həm də ehtiyat etdim ki, məni danlayacaq. Ancaq sevincim qorxuya qalib gəldi. Əzab-əziyyətlə Qarğı bulağında saldıgım kənddən aralanıb dayımın qabağına yüyürdüm. O, Qarğı bulağından xeyli yuxarıdakı düzənlikdə atı buxovlayıb geri qayıdırdı. Məni görəndə sifəti duruldu və şıltaqlığımla üzümə vurmadı. Əlini saçlarımda gəzdirib gülümsündü:

- Ə, qırışmal, tək-tənha bu xəlvətxanada nə veyillənirsən? - dedi. - İlan- Çayandan qorxmursan? Nənən də evdə nigarandı. Harda olduğunu məndən soruşdu. Dedi ki, xəbərsiz-ətərsiz hara gedibsə, mənə də deməyib. Bir də belə qələt eləmə. Evdən çıxanda yerini de, bilsinlər hardasan...

Dayım bundan artıq söz demədi. Əlimdən tutub addımlarını yeyinlətdi. Dayım xeyli susdu.

Daş yağan gün

Heç nə danışmadı. Nə isə fikrə getdi. Yəqin məni fikirləşirdi. Düşünürdü ki, anası olsaydı, bu cür dağa–daşa düşməzdi. Yetimçiliyin üzü qara olsun. Nənə də ki, qoca arvaddır, ev işlərindən başı açılır ki? Uşağın çayın–çörəyini verməklə iş bitmir. Onun yüz cür əndişəsi var. Anası dursaydı, gözü üstündə olardı, öyüd verərdi, bu cür başlı–başına buraxmazdı.

O, daxili düşüncələrindən ayrılıb əlini çəlimsiz çiynimə qoydu. Mənə olan məhəbbətini bürüzə verirmiş kimi yüngülcə silkələdi və:

– Tez yekəlsəydin, kara gələrdin, – dedi. – Baban da həmişəki adam deyil, yaş haqlayıb. Mən də iş adamıyam. Səhər evdən çıxıb, axşam qayıdıram. Bu gün tez gəldim ki, mərəyin bir mili əyilib, onu düzəltməliyəm. Yekə olsaydın, heç olmasa atı örüşə aparıb–gətirərdin, ayağına buxov vurardın. Gecələr mal–heyvanı yaylıma çıxarardın. Odun yarardın, gərmə kəsərdin.

Dayımın dediklərini təsdiq etdim. Həm də lovğalandım:

– Atın buxovunu babamdan yaxşı açıb–bağlayıram, – dedim. – Gərmə kəsməyi də

Əli İldırımoğlu

---

bacarıram, ancaq odun yarmağa gücüm çatmır. Onu da bacararam ey, bircə baltanı qaldıra bilmirəm.

Dayım gülüb əlini kürəyimdə gəzdirdi və:

– Səni sınavırdım, – dedi. – Razı olmaram ki, mən dura–dura sən ağır iş görəsən. Heç babanla qocan da qıymaz ki, çətin işlərin altına girəsən. Bir də ki, yekələndə məktəbə getməlisən. Tərs kimi də burada məktəb yoxdur. Gərək atangilə qayıdasan. Ondan sonra da ayda bir dəfə görüşək, ya görüşməyək.

Dayım beş–altı verst aralıda olan kənddə hesabdar işləyirdi. Yaxşı da qazanırdı. Əməkhaqqına düşən çəltiyi yığıb–yığışdırmaq olmurdu. Babam mərəyin qabağında ding düzəltmişdi. Qış boyu çəltik döyürdü. Çuvalları ağzınacan düyü ilə doldurub, siçan girməsin deyə, ağzını da motal ipi ilə bərk–bərk bağlayırdı. Yeyilən yeyilirdi, artıq qalanı da bazarda satılırdı. Meşə kəndlərinin adamları atla, qatırla gəlib düyünü elə qapımızda alırdılar. Qapıda satılan düyü bazardakından ucuz gedirdi.

Daş yağan gün

Bir dəfə nəyə görə isə babam hövsələdən çıxdı və dayıma acığı tutdu. Üzünü bozardıb:

-Köpək qaya kölgəsində yatır, elə bilir öz kölgəsidir! – dedi.

Dayım başını yuxarı qaldırmadı. Onun qırımını görüb, dinməz–söyləməz dəhlizdən otağa keçdi.

Gecə yatanda qəlbimdə cürbəcür nigarançılıqlar baş qaldırırdı. Fikrim–zikrim Qarğı bulağında tikdiyim evlərdə qalmışdı. Yorğun olduğuma baxmayaraq, gözlərimə yuxu getmirdi. Elə bil yorğan–döşəyimə qor dolmuşdu. Düşünürdüm ki, kəndi qalın hasara almamışam. Andranikin qoşunları təzədən qayıdıb davaya başlasa, mənim o balaca kəndim əclafların top–tufənginin qa-bağında duruş gətirə bilməz. Həmin gecə rahat yata bilmədim. Ona görə də səhər açılan kimi çay–çörəyimi yeyib–içib bir bəhanə ilə aradan çıxdım. Və birbaşa Qarğı bulağına tərəf yollandım. Tələm–tələsik palçıq qarışdırıb kəndimin ətrafına ikiqat hasar çəkdim. Ermənilərin hücumunun qarşısını almaq üçün əlavə olaraq kəndin həndəvərində boylu–buxunlu, tufəngli–tapançalı əsgərlər

Əli İldırımoğlu

---

düzəltdim və onlar üçün dərin səngərlər qazdım. Sonra kənara çəkilib, yenə də kəndimə baxdım. O Andranikin qoşunları qarınlarını yırtsalar da, mənim kəndimə səmt düşə bilməz. Bənd–bərələri elə möhkəm bağlamışdım ki, daha heç bir qorxusu yoxudu. – Öz–özümə düşündüm və sakit nəfəs aldım.

Təzə Həsənlinin, başı daşdan–daşa dəyən köhnə kişilərindən eşitmişdim ki, erməniyə etibar yoxdur. Sabah Andranik olmasa da, bir başqa Andranik peyda olub, başının dəstəsi ilə müsəlman kəndlərinə hücum çəkəcək və bizi köhnə Həsənlinin gününə salacaq. Mən bu barədə işimi etibarlı tutmuşdum. Qarğı bulağın yanında saldığım kənddən arxayın idim. Bilirdim ki, Andranikin qoşunu cürət eləyib mənim balaca kəndimə basqın edə bilməz. Andranikin atdığı top çəkdiyim ikiqat hasarı uçura bilsə, qulağımı kəsərəm. Köhnə Həsənlinin camaatı da bax, mənim kimi işlərini vaxtında etibarlı tutsaydılar, Andranik yox ey, onun dədəsi də gəlsəydi, bizə dişi batmazdı. Onun ordusunun burnuna vurub geri qaytarardılar.

Daş yağan gün

Köhnə Həsənlinin başına gələnərdən söhbət düşəndə kəndimizin bəzi ağsaqqalları ayrı cür hava çalırdılar. Deyirdilər, qoyunu qoyun ayağından asarlar, keçini keçi. Bu dava–dalaşda erməniləri ucdantutma günahlandırmaq olmaz. Kasıb–kusuba qalsa, araya qan düşməz. Müharibə onların nəyinə lazımdır?! Erməni camaatını başdan çıxarıb bu qan–qadaya qoşan o haramzada Andranik, Nijdeh, Hamazas kimi dəyyuslardı.

Uşaq olsam da, bu deyilənlər beynimə batmırdı. Çünki göz gördüyünə inar, qulaq eşitdiyinə– deyiblər. Köhnə Həsənlinin tarmar olmuş yurdunu görəndə tüklərim biz–biz olurdu. Məni vahimə götürürdü. Və ağılıma gəlirdi ki, erməniyə etibar edib arxa çevirmək ağılsızlıqdı. Tez–gec, haçansa yenə də Andranikin, Nijdehin, Hamazasın törəmələri top–tüfəng götürüb bu yerlərə hücum çəkəcəklər.

Bu qorxunc hisslər məni əsla tərək etmirdi və gecələr yatanda bəzən dəhşətli yuxular görürdüm. Görürdüm ki, iri buynuzu, zəhmli gözləri, uzun və seyrək dişləri, iti caynaqları olan insanabənzər bədheybət bir dəstə, silahlı erməninin qabağına

Əli İldırımoğlu

---

düşüb üstümüzə hücum çəkirlər. O dəqiqə bilirdim ki, qabaqda gedən o qorxunc adamlar Andranik, Hamazas, Nijdeh, Drodu. Məni araya almaq istəyəndə quş olub havaya qalxdım və uçmağa başladım. Evdəkiləri haraya çağırmaq istəyəndə nitqim tutuldu. Səksənib yuxudan ayıldım. Gözlərimi açanda elə sevindim ki! Qorxudan üz-gözümü tər basmışdı. İnsan qiyafəsinə girib məni yaxalamaq istəyən bu dörd nəfər əcaib məxluqun caynağından xilas olduğum üçün kəndimizin möminləri kimi əlimi üzümə çəkib salavat çevirdim və dönə-dönə yaradanıma şükür elədim.

Yorğanı başıma çəkəndə ağılıma gəldi ki, Qarğı bulağında tikdiyim evlərin bünövrəsini qoyanda bir vacib məsələni unutmuşam. Ona görə də səhərisi vaxt tapıb kəndimə baş çəkdim. Qolumu çırmayıb buraxdığım səhvləri düzəltməyə başladım. Boylu-buxunlu, çiyini tufəngli əsgərlər düzəltdim. Onları kəndin yuxarısındakı qayaların başına qaldırdım və dönə-dönə tapşırıdım ki, gecə-gündüz ayıq-sayıq olsunlar. Andranikin qoşunu hücum çəksə, iri-iri daşları, qayaları diyirlədib

Daş yağan gün

---

düşmənin yolunu kəssinlər. Və cəlladlara kəndimə soxulmağa imkan verməsinlər.

Erməni vəhşilərinin törədə biləcəyi qırğınların qarşısını almaq üçün xəlvətə salıb altdan–altdan gördüyüm bu işləri, yaratdığım müdafiə istehkamlarını özümdən başqa heç kəs bilmirdi. Düşünürdüm ki, bu sirri açıb–ağartsam hamı mənə güləcək. Babam da, dayım da, illaf məni can–ciyəri bilib əzizləyən qocam da qınayacaqlar. Deyəcəklər ki, hələ ağzından süd iyi gəlir. Belə səfeh işləri başından çıxart getsin. Ocağın gözünə qoymaq üçün bir şələ quru çırpı gətirə bilmir, Andranikin, Nijdehin, Hamazasın döşünə çıxana bax?! Həm də rəhmdilliklə dəlil–dəlalət edəcəklər ki, olan olub, keçən keçib. Nikolay hökumətinin vaxtına baxma. İndi hər yerdə əmin–amanlıqdı. İstər azərbaycanlı olsun, istər erməni, kimin nə həddi var bir–birinə dəyib–dolaşsın. Bir də ki, qanı qanla yumazlar. İndi Andranik, Nijdeh, Hamazas kimi ara qarışdırıb, qan tökən adamların meydanı deyil. Onların kitabı çoxdan bağlanıb.

Əli İldırımoğlu

Uşaq olsam da, açıq-aydın görürdüm ki, kəndə gələn pəncərə şüşələyən, at, qatır, öküz nallayan, palan tikən, divar hörən ermənilərə necə inanıb, mərhəm münasibət göstərirlər. Təzə Həsənlinin adamları erməniləri yuxarı başa keçirib, neçə gün evlərində qonaq saxlayıb, qabaqlarına yağlı xörəklər qoyub, sonra da gördükdükləri işin müqabilində ciblərini doldurub, arpadan, buğdadan, darıdan, pərincdən yüklərini tutub, hörmətlə yola salırdılar.

Mən isə ayrı cür düşünürdüm. Fikirləşirdim ki, andraniklər bağımızdakı çayır otu kimi bir şeydir. Düsərlə, bellə, külünglə nə qədər qazıb kökündən çıxartsan da, yenə də orda-burda cücərib baş qaldırır. Daşnakların törəmələri nə qədər sağdır, yenə də girəvə düşən kimi hücum çəkib kəndlərimizi Köhnə Həsənlinin gününə salacaqlar.

Böyüklər nə deyir-desin, erməni millətçilərinin ipinin üstünə odun yığmaq olmaz. Onlara etibar yoxdur. Xain ermənilərin qəlbimdə yaratdığı nifrət, kin-küdurət hissələrindən xilas ola bilmirdim. Neçə-neçə kəndin yolu Köhnə

Daş yağan gün

Həsənlinin xarabalıqları arasından keçir. Buradakı məscidlərin, mədrəsələrin, minbir əzab-əziyyətlə tikilmiş yüzillik, minillik binaların bir göz qırpımında yerlə-yeksan olduğunu görəndə qəlbim qan ağlayırdı.

***

Yaz ki, açıldı, camaat mal-heyvanı da götürüb itli-pişikli uzaq-uzaq dağlara köçür, payıza dönəndə geriyyə qayıdırdılar. Hər ailədən bir nəfər aranda qalıb bağ-bağatla, əkin-biçinlə məşğul olurdu. Hər dəfə məni də dağa aparırdılar. Gecəli-gündüzlü neçə gün yol gedirdik. Tağyurd yaylağına köçəndə beş yaşım vardı. Burada rəngbərəng çiçəklərlə naxışlanmış göy çəmənliklərdən, orda-burda nəzərə çarpan mamırlı daşlardan, balaca-balaca quşların sığındığı gəvən kollarından, qarlı təpələrdən başqa heç nə gözə dəymirdi. Yurd yerinə çatan kimi əvvəlcə alaçıq qurub, üstünə yağış keçirməyən boz rəngli qalın keçə salınır, yanlarına sıx toxunmuş çətən çəkilirdi. Sonra köhnə ağılların daş hasarları qaydaya salınırdı. Mən isə öz aləmində idim. Bir

Əli İldırımoğlu

---

kənara çəkilib tərtemiz göy qübbəsinin maviliklərinə, dağlara, düzlərə, yaşıllıqlara baxır, hey baxırdım. Heç bir dərdim yox idi. Ortada yeyib qıraqda gəzirdim. Ömrümün xoş, bəxtəvər, qayğısız anlarını yaşayırdım. Bircə Qarğı bulağının yanında saldıgım kəndimdən nigaran idim. Bir də ki, Köhnə Həsənlinin xarabalıqları yadıma düşəndə əhvalım korlanırdı.

Bir yay səhəri naxır örüşə çıxanda, dayım ala cöngəni ağıldan buraxmadı. Günortaya yaxın ala cöngəni alaçıqlardan bir qədər aralıda kəsib ətini qonum–qonşular arasında paylaşdırdılar. Ala cöngə ilə buzov vaxtı dostluq eləyərdim. Həmişə onun nazını çəkib, qaşqa alınına, yumşaq boyun–boğazına tumar çəkib par–par parıldadırdım. Ancaq yekələndə məni o qədər də saymırdı. Dana vaxtı bir dəfə xata eləyib yatdığı yerdə onun belinə minmək istədim. Dostluğumuza baxmayaraq, soncuqlayib məni yerə vurdu. Qıçımın ağrımaları bir yana, əynimdəki təzə məxmər pencək yaş təzəyə bulaşdı. Bir müddət ala dana ilə bir–birimizə yovuşmadıq. O mənim yanımda suçlu idi. Mən də ala danadan bərk

Daş yağan gün

---

incimişdim. Ancaq ala dana ilə yenidən mehribanlaşdıq və başa düşdüm ki, dana ilə buzov vaxtındakı kimi davranmaq olmaz. Bir dəfə də südəmər vaxtı aramızda inciklik olmuşdu. Başım nəyəsə qarışmışdısa, arxa tərəfdən köynəyimin ətəyini çeynəyib zay eləmişdi. Onda günahından keçdim. Fikirləşdim ki, hələ buzovdur, ağılı kəsmir. Elə bilib köynəyin də inək südü kimi dadı–tacı var. İndi həmin buzov yekəlib cütə–kotana qoşulmalı olmuşdu. Bəzən yaxınlaşanda mənə buynuz göstərirdi. Mən də hesabımı aparıb daha ona səmtimirdim. Buna baxmayaraq, ala cöngəni kəsəndə o günlərimi yada salıb, elə bikef oldum ki, hətta kövrəldim də. Ala cöngənin başına bıçaq çəkiləndə üzümü dağlara tərəf çevirib, gözlərimi yumdum. Az qalmışdı ki, ağılayam, özümü güclə saxladım. Qoca nənəm sacayağın üstünə qazan asıb, ala cöngənin ətindən yaxşı bir bozartma bişirdi. Hamı bu ləzzətli xörəyi iştahla yeyirdi. Lakin bozartmanın tikələri nə qədər dadlı, yumşaq olsa da, mənim boğazımdan keçmirdi. Elə bil daş–qaya yeyirdim. Səbəbini qoca nənəmə deyəndə məni o ki var danladı. Başıma ağıl qoyub dedi ki,

Əli İldırımoğlu

---

gözəgörünməzin qoyduğu qanunun əksinə getmə. Allahın sənə acığı tutar. Malın, qoyunun əti, südü yeyilmək üçün yaranıb. Qoca nənəmin sözləri məni xeyli yüngülləşdirdi. Ala cöngənin kəsilməsinə o qədər də heyfsilənmədim. Fikirləşdim ki, bunu özümə dərd eləsəm, Allahın mənə acığı tutar.

Həmin axşam naxır örüşdən qayıdanda südəmər buzovların, quzuların, çəpişlərin mələşib acgözlüklə analarının altına təpilmələrinə, anaların da öz balalarını duz kimi yalamalarına riqqətlə tamaşa edib, mütəəssir hisslər keçirirdim. Fikrim uzaqlara gedirdi. Analı günlərimi xatırlayırdım.

Qulağıma gələn vəhşi bağırtılar məni diksindirib bu nisgilli hisslərdən ayırdı. Dönüb arxaya baxdım. Və qəlbi bir daşın üstünə çıxıb həmin səmtə boylandım. Bir sürü qaramal ala cöngənin kəsildiyi yeri dövrəyə almışdı və qurumamış qanı qoxluya–qoxluya nalə çəkirdi. Malların böyürtüsü alaçıqları başına götürmüşdü. Dəhşətli hadisə baş veribmiş kimi, orda–burda alaçıqların yanına qısılmış itlər ağız–ağıza verib ulaşırdılar. Uşaqılı–böyükü hamı alaçıqdan çıxıb bu

Daş yağan gün

---

müdhış mənzərəni təəccüblə seyr edirdi. Çobanlar dəyənəklərini işə salıb burada yas tutub, ağlaşma quran malların hərəsini bir tərəfə qovdular. Mən yaxınlıqda dayanan yaşlı kişiylə yanaşdı, şahidi olduğum bu həngamə barədə ona cürbəcür suallar verirdim. Bu cür hadisələrə öyrəşmiş yaşlı kişi təmkinlə:

- Qaramalın adətidir,- dedi. - Qan qoxusunu hiss edəndə baş-başa verib böyürür, haray-həşir salırlar. Bu da onların yas tutub ağlaşmasıdır. Gərək cöngəni kəsəndən sonra qanını basdırıb izini itirəydik.

Yaşlı kişi bu sözləri deyib xəyallandı və əlini gözümün üstünə tökülən qalın saçlarımda gəzdirərək:

- Bacıoğlu, qan tökmək pis şeydir, - dedi. - Görürsən, heyvan heyvanlığıynan qan görəndə üsyan qaldırır. Ona görə də həmişə kənddə öküz, inək, cöngə kəsəndə dərhal çala qazıb qanı basdırırlar ki, yeri bilinməsin. Bilinəndə, bax, bu cür şivən qoparırlar.

Bu sözləri eşidəndə məyus oldum. Fikir məni götürdü. Erməni daşnaklarının qoşun çəkib

Əli İldırımoğlu

Köhnə Həsənlidə minlərlə insanı qana boyaması gəlib durdu gözümün qabağında. – Heyvanlar qan görəndə dəhşətə gəlib üsyan eləyir, ağlayıb haray-həşir salırlar. Bəs insanlar necə?! Görəsən Andranik, onun əlisilahlıları bu cür şüursuz, dilsiz-ağızsız heyvanlardan niyə ibrət götürmür?! Qan tökməyi özlərinə rəva bilib, bu cür qəddar hərəkətləri ilə hələ bir qürrələnib, fəxr edirlər?!.

Ona görə də Tağyurdu yaylağından qayıdandan sonra Qarğı bulağı tərəfdə saldıgım kəndin aqibəti barədə hey düşünürdüm. Və fürsət düşdükcə balaca kəndimə baş çəkib, səngərlərdəki gözətçilərin qulağına pıçıldayıb, onları başa salırdım ki, ayıq-sayıq olsunlar. Erməni başkəsənləri harda olsa, yenə də dirilib gələcək...

***

Təzə Həsənlinin kinosu yox, teatrı yox, məktəbə gedən vaxtım da deyildi. Evdə qalanda darıxırdım. Qocam da ki, gecə-gündüz üstümdə yarpaq kimi əsirdi. Məni gözündən kənara

Daş yağan gün

---

buraxmırdı. Deyirdi ki, təkbaşına bu yal-yamacı az ölç. Həftədə bir çarıq yırtırsan.

Evdə gön qalmayıb. Gönə görə demirəm ey, baban hardan olsa tapıb gətirəcək, dilim-ağzım qurusun, gedib yal-yamacda azarsan, başına bir iş gələr, qabağına qurd-quş çıxar, ilan çalar, daşdan-qayadan yxılırsan...Evdə oturanda arxayın oluram. Gördün darıxırsan, hərdən çıx kəndin arasına, tay-tuşlarınla oyna.

Qocamın sözüynən çox vaxt evdən bayıra çıxmırdım. İkilikdə olanda əyirib boyadığı rəngbərəng iplərin kələfini aç-aça mənə cürbəcür nağıllar danışır, öyüd-nəsihət verirdi. Deyirdi ki, oturanda-duranda, camaat arasına çıxanda elə hərəkət et ki, hamı saa bəh-bəh desin. Həmişə danışğını bil, yersiz deyib-gülmə. Fikir vermişəm, hərdən qaşığıla umac, əriştə, süddü şorba, dovğa yeyəndə hortdadırsan. O, pis adətdir. Qıraqdan baxanlar üzünə deməsə də, ürəyində səni qınayar. Nəbadə yalan söz danışasan. Sonra beüzüm olarsan. Arxanca söyüb deyərlər: buna öyüd verən belə-belə olsun. Öyüd verənin də kimdir?! Mən, baban, dayın, atan...

Əli İldırımoğlu

Yaxşı oğul ata–anasını söydürməz. Pis söz danışanın dilinə ziyil çıxar. Süfrəyə çörək gələndə acgözlük eləmə. Onda adama qarınqulu deyərlər. Xörəyi də çox yemə. Elə elə ki, həmişə gözün çörəyin dalınca qalsın. Çox yemək adamı az yeməkdən də qoyar. Yad yerə düşsən, çox yeyəndə dili dinc durmayanlardan biri qıpqırmızı üzünə vurub deyər ki, balam, saman sənin deyil, samanlıq da sənin deyil?...

Qocam bir dəfə üzünü bozardı:

– Yaxşı yadıma düşdü, – dedi. – O nə ədəbsizlikdir eləmişən?! Ötən cümə axşamı hüüzür yerindən gələndə qarıbir qonşumuz Gülgəz xalan səndən giley–güzar elədi. Dedi ki, cücəli toyuğumuz çəpərin deşiyindən sizin qarıya keçmişdi. İtin qorxusundan o tərəfə addaya bilmədim. Nəvən də kənarda durub baxırdı. Nə qədər yalvarıb, ilan dili çıxartdım ki, xalan qurban, o toyuğun qabağına bir daş at geri qayıtsın, elə bil sözümlü daşa deyirdim. Gədə yerindən də tərpnəmədi... Gülgəz xalan heylə deyəndə xəcalətimdən ölüb yerə girdim. O cür xasiyyətini tərgit. Adam üzüyola olar, yeri deyəndə yüyürər.

Daş yağan gün

Böyüyün sözünü yerə salmaz. Hər şey o tərəfə qalsın, Gülgəzlə od qonşusuyuq. Nənən yerində də arvaddır. İnsafüçünə, səndən ötəri özünü öldürür, hər dəfə inəyi doğanda bulamasını birinci saa gətirir. İndi de görüm, bütün bunların qabağında saa yaraşarmı ki, onun dediyini yerə salasın?! Gərək Gülgəz xalanın ağzından söz çıxan kimi toyuğu da, cücələri ilə bir yerdə çəpərdən addadıb hinlərinə salaydın. O da saa bir bərəkallah deyərdi. Yadında saxla ki, sözə baxmaq ədəbdəndir. Qoy deməsinlər ki, filankəsin nəvəsində qanacaq deyilən şey yoxdur. Özümüzə görə adımız-sanımız var. Ocağımıza töhmət gətirmə...

Qəlbi sınıq nəvə kimi ailədə mənə nə qədər nəvaziş göstərib, nazımı çəksələr də, kiçik bir qəbahətimi bağışlamırdılar. Ona görə də çalışırdım ki, hər bir davranışım böyüklərin ürəyincə olsun. Özümü çox da ərköyün aparıb, şıltaqlıq eləmədim. Valideynlərimin məndən iynənin ucu qədər incidiyini hiss edəndə xəcalət çəkirdim və başımı qaldırıb onların üzünə baxa bilmirdim.

Əli İldırımoğlu

Bir dəfə babam həyatımızdakı iydə ağacının kölgəsində, özündən bir neçə yaş kiçik olan əmisi oğlu İsfəndiyarla qabaq-qənşər dayanıb nə barədəsə söhbət edirdilər. Mən isə öz alə-mimdəydim. Dəhlizdəki taxtın üstündə arxası üstə uzanıb, ayaqlarımı da bir-birinin üstünə aşırımışdım. Babam gözucu mənə baxanda qırımından hiss etdim ki, bu saymazyanə hərəkə-timdən xoşu gəlmir. Və o, nurani sifətinə sərt ifadə verərək:

– Dur düz otur!– dedi. – Ədəbsiz! O mıxdakı qısıramən dananın da qabağına bir çəngə ot at!

İsfəndiyar əmi gülümsəyərək:

– Məşədi, keçmə sənə bu xasiyyətindən. Hər xırda şeyə fikir verirsən. Uşağın xətrinə dəymə. Hələ onun nə vaxtıdır, yekələndə oturuşunu – duruşunu səndən, məndən yaxşı biləcəkdir. Biz uşaq olmamışıq?!

Babam onunla razılaşmadı:

– Yox, İsfəndiyar, səhvən var, – dedi. – Ağacın əyrisini şiv vaxtı düzəltmədin, yoğunlayandan sonra ha çalışasan, xeyri yoxdur.

Daş yağan gün

Gərək uşağı bələkdə, küçüyü dәмәkdә öyrәdәsән...

Bu söz–söhbәtdән hesabımı götүrdüm. Babamın iradı mәнә ibrәt dәrsi oldu. Ondan sonra böyүklәrin yanında uzanmaq nәdir, yastığa belә söykәнmirdim.

Belәcә, hәlә mәktәbin qapısını açmamışdan әvvәl mömin valideynlәrim mәнә әdәb dәrsi keçirdi. Yeri dүşәndә babam deyirdi ki, uşaq nә qәdәр әziz olsa da, tәрbiyәsi ondan әzizdir.

Bu kәlamların nә demәk olduğunu az da olsa anlayırdım. Ona görә dә mәнә nә qәdәр – evimin dirәyi, gözümün işığı–deyib әzizlәsәlәр dә, valideynlәrimin xoşuna gәlmәyән hәрәkәtlәrdән çәkinirdim.

***

Kәnddән çox da aralı olmayan dağların әtәklәrindән hәmişә yanıqlı tütәk sәsi gәlirdi. Әlimi alnıma qoyub hәmin sәmtә baxanda qoyun–quzu sürüsü görünürdü. Vә bilirdim ki, Nәcinin otardığı qoyunlardır. Kәnddә ondan başqa heç kimin tütәyi yoxudu. Onun әsl adı Nәcәf idi.

Əli İldırımoğlu

Lakin hamı onu Nəci deyə çağırırdı. Ermənilər Köhnə Həsənlini yandırıb–dağıdanda ata–anası, bacı–qardaşı faciə ilə həlak olmuşdu. Nəcinin ipi Allahdan üzülmədiyindən sağ qalmışdı. Ağlagəlməz bir təsadüf nəticəsində əmisi Mikayıl qundaqda olan Nəcəfi qoltuğuna alıb ölümün ağzından qurtarmışdı. Nəci, ayağı yer tutandan sonra ona himayə duran əmisinə çobanlıq eləyib, qoyun otarırdı. Nəcəfin oynaq, qara gözləri, şivərək boyu, dolu sifəti, mərcan kimi ağappaq dişləri vardı. Çaldığı alabəzək tütəyi Köhnə Həsənlinin qabağındakı bataqlıqda bitən qarğıdan düzəltmişdi. Aramızda xeyli yaş fərqi olsa da, bizimki tuturdu. Qocam onu da deyirdi ki, Nəcəf yetim olsa da, gözü–könlü tox, halal uşaqdır. Heyləsindən adama zərər gəlməz. Qocamdan icazə alıb tez–tez Nəcinin yanına gedirdim. Məni görəndə elə sevinirdi ki! Deyirdi ki, sən yanımda olanda darıxmıram. Birinci dəfə Nəcinin yanına gedəndə sürünün itləri kənardan qaraltımı alıb hürə–hürə üstümə cumdular. Nəci duyuc düşənəcən, itlər məni haqladılar. Elə qorxdum ki! İncəvara, itlər yaxınlaşanda nəyə görə sə mənə

Daş yağan gün

---

dəymədilər və peşman olubmuş kimi quyruqlarını bulayıb kənarıda şöngüdürlər.

Nəci:

– Qorxma! Qorxma! – deyə–deyə yamac aşığa yüyürüb, özünü mənə yetirdi. Əvvəlcə itlərə təpindi, sonra mənə ürək–dirək verib dedi ki, arxayın ol, mənim itlərim heç vaxt arvad–uşağa dəyib toxunmaz. Nəinki mənimki, kənddəki itlər də arvad–uşağı qapmır. Qapsa, heyləsini birçə gün də qarıda saxlamazlar, aparıb azdırarlar.

İtlərin bu xasiyyətini bilmirdim. Nəci:

– Əsl it qadına, bir də uşağa dəyməz, – deyəndə, təəccüb məni götürdü. – İlahi, it itliyi ilə qadına–uşağa dəymir, amma erməni quldurları Köhnə Həsənlidə insafsızcasına bütün arvadları, uşaqları, qundaqdakı körpələri belə qırıb qılincdan keçiriblər. Ha fikirləşdim, bu sualıma cavab tapa bilmədim. Və erməni vəhşilərinə olan nifrət hissım daha da gücləndi.

Nəci tez–tez ata–anasının, altı bacısının, iki qardaşının ermənilər tərəfindən işgəncə ilə necə öldürüldüyündən ürəkağrısı ilə danışır kövrəlirdi. Nəciyə həmin qanlı hadisələri əmisi Mikayıl

Əli İldırımoğlu

---

danışmışdı. Nəci əmisinin dediklərini dilə gətirdikdən sonra alabəzək tütəyə dəm verirdi. O, ermənilərin Köhnə Həsənlilərin başına gətirdiyi müsibətləri alabəzək tütəyin dili ilə car çəkib, dağları–daşları lərzəyə gətirirdi. Həmişə də tütəyi çalanda yönünü Köhnə Həsəniyə tərəf tuturdu. Hərdən tütəyinə ara verib deyirdi ki, neçə dəfə qoyunları Köhnə Həsənli tərəfdəki yamaqlara verib, ata–anamin, bacı–qardaşlarımın qəbrini axtarmışam, amma tapa bilməmişəm. Əmim bunu eşidib biləndə dedi ki, nahaq yerə özünü yorma. Dava vaxtı ermənilər uşaqdan–böyüyədək hamısını ucdantutma qırırdılar. Sonra da meyitlərini ya yandırır, ya da ki, dərin xəndəklər qazıb basdırırdılar. Ona görə də dörd–beş min adamdan birinin də qəbir yeri bilinmir. Nəci bu sözləri deyəndə, oynaq qara gözlərindən qopan yaş, çöl havasında qızarıb qaralan dolu sifətindən süzülüb yaxasını isladırtdı. Nəcinin nələr çəkdiyini təsəvvür etdikcə ürəyimin başına od düşürdü.

Quyruğu yerlə sürünən buynuzlu qara qoç alabəzək tütəyin yanıqlı səsinə eşidəndə sürüdən təklənib, Nəciyə tərəf gəlirdi və sahibinə yanaşdı

Daş yağan gün

---

onun söykəndiyi dəyənəyə sürtünürdü. Nəcinin əynindəki nimdaş pencəyin ətəyini yalayırdı. Buynuzlu qara qoç Nəcinin özününküydü. Əmisi bu qoçu ona quzu vaxtında bağışlamışdı. O da belə olmuşdu: İki payız bundan əvvəl əbrəş qoyun üç quzu doğmuşdu. Əmisi həmin quzulardan birini Nəciyə peşkəş eləyib demişdi ki, bu, səninkidir. Nəci də həmin vaxtdan buynuzlu qoçu ələ öyrətmişdi. Buynuzlu qara qoç da Nəcidən əl çəkmirdi, mehrini ona salmışdı. Tez–tez sürüdən ayrılıb Nəciyə sürtüşürdü. Hərdən sahibinə buynuz da atırdı, ancaq bərkdən vurmurdu, Nəci ilə oynamaq istəyirdi. Buynuzlu qara qoçun bu cür şıltaqlığından Nəcinin xoşu gəlirdi, eyni açılırdı və çiyindəki çantadan çörək qır–qırıntısı çıxardıb buynuzlu qoça yedizdirirdi. Buynuzlu qara qoç Nəcinin üzünə baxa–baxa çörəyi ləzzətlə göyşüyürdü. Ancaq buynuzlu qoç kənar adam kimi mənə məhəl qoymurdu. Və bəzən də geri çəkilib üstümə cumur, məni vurmaq istəyirdi.

Əli İldırımoğlu

Daş yağan gün

Buynuzlu qara qoç həddini aşıb cızığından çıxanda Nəci ona təpiniirdi. Buynuzlu qara qoç da səhvini başa düşürmüş kimi qabaq ayaqlarını qaldırıb Nəcinin çiyinlərinə qoyur, onun boyun-boğazını, sir-sifətini, alabəzək tütəyini qoxlayıb yalayır və sanki qəlbi sınıq olan yetim sahibinin könlünü almaq istəyirdi. Nəci də buynuzlu qara qoçun bu hərəkətindən xoşhal olub, onun yanlara əyilmiş buruq-buruq buynuzlarına, qaşqa alhına, boğazından sallanan qoşa qotazlara, qəşəng gözlərinə sığal çəkirdi. Mən isə belə bir mənzərənin şahidi olmaqdan məmnunluq duyurdum. Nəci ilə buynuzlu qoçun rəftarına heyranlıqla tamaşa edib, onların mehribanlığına həsəd aparırdım. Buynuzlu qara qoç elə bil alabəzək tütəyin səşində Nəcinin keçirdiyi iztirabları hiss edir və arxasız sahibinin acı taleyini anlayıb, ona həmdərd olmaq istəyirdi.

Ucu-bucağı görünməyən qoyun sürüsünün içində bircə buynuzlu qoç Nəcininki idi. Neçə dəfə qəssab əmisi çağırıb buynuzlu qara qoçu kəsdirmək istəmişdi. Nəci yalvarıb-yaxarıb

Əli İldırımoglu

---

birtəhər əmisini bu niyyətindən çəkirmişdi. Mikayıl kişi də:

– Yetimin nəfəsi ağır olar, buynuzlu qoçu kəssəm, Nəcinin qəlbinə dəyər, sonra ziyan çəkərəm, mülahizəsi ilə fikrini dəyişmişdi.

Nəci buynuzlu qara qoçu ilə fəxr edirdi və ona elə gəlirdi ki, dünyanın ən dövlətli adamıdır. Hərdən kədərli köks ötürüb deyirdi ki, qoyunun ömrü uzun olmur. Buynuzlu qoç tez–gec kəsilməlidir. Ona görə də fikirləşdim ki, bir gün əmimin saqqızını oğurlayıb ona deyim ki, buynuzlu qoç qocalıb ətini tökməmiş altıbalalı doğar qoyuna dəyişsin. Ana qoyunu artırıb ayrıca sürü düzəldərəm, var–dövlətim aşıb–daşar. Əmim məni evləndirər. Özümə ayrıca ailə quraram, gün–güzəran düzəldərəm, kənddə beş kişinin biri olaram.

Nəci bu sözləri deyib mükəddər baxışları ilə Köhnə Həsənli tərəfdəki dağların seyrinə daldı və dərindən ah çəkərək:

– Allah erməni mərdiməzarlarının cəzasını versin, – dedi. – Nə vaxtacan əmi qoltuğuna sığınmaq olar?!

Daş yağan gün

Balaca olsam da, Nəci məni özünə ümid yeri bilirdi. Bu sözləri deyəndə elə bil yekə kişi ilə danışırdı. Lakin uşaq olduğumdan dediklərinin qabağında bir söz tapıb, ona yol göstərməkdə aciz idim. – Nəci, mən hələ tifiləm, məktəbə də getməmişəm. Əlimdən nə gəlir?! – demək mənasında çiyrimi çəkib boynumu yana əyirdim.

Nəci ilə aramızda bu cür qanqaraldıcı söhbətlər çox olurdu. Nəci məndən heç də hər hansı kömək gözləmirdi. Yalnız dərdini deyib ürəyini boşaldırdı. Elə ki, qoyunlardan biri doğdu, kefimiz durulurdu. Nəci quzunu əmizdirib mayaladıqdan sonra qoyunun ətənəsinə bitişik olan, salafan naziklikdə kisəciyi ustalıqla ayırıb, içindəki suyu boşaldır və yerinə süd sağırdu. Sonra dolu kisəciyin ağzına, özündən düyün vurub sönməkdə olan ocağın qoruna basdırırdı. Körpə quzunun boğazından kəsdiyi süd dələmə pendir kimi bişib bərkiyirdi... Nəcinin suluq qonaqlığından olmazdı. Biz çöl–biyabanda, rəngbərəng çiçəklərdən naxışı olan yamyaşıl süfrənin başında qabaq–qənşər bardaş qurub, qorda bişən suluqdan ləzzətlə yeyirdik.

Əli İldırımoğlu

İştahamızı öldürdükdən sonra ayağa qalxdıq. Başımız yeməyə qarışdığından sürünün yarısı kol basmış tərənin o üzünə aşmışdı. Nəci tez-tələsik sürüdən ayrılan qoyunların qabağına bir tolamazdı atıb, həmişə qabaqda gedən qoşa-buynuz erkəklə birlikdə geri qaytardı və dedi ki, kol-kos qoyunun yununu didir. Qırxım vaxtı ələ bir şey gəlmir. Onda əmim üzümə itin sözünü deyib, məni danlayır. Deyir ki, biryolluq başa düş ki, qoyunun yunu özündən gəlirlidir. Gərək onu pıtrağa salmayasan. Pıtraq da ki, yunun qənimidir, zay eləyib qoyur orda. İnsafüçünə, əmim düz deyir. Mən siftə belə şeyləri başa düşməzdim. Əmimin sözləri məni ayıldı. İndi qoyunçuluğun dilini az-çox öyrənmişəm. Bilirəm ki, hansı örüşün otu yağlıdı. Ona görə də əmimin qoyunları gümrah olur, çoxlu yun verir, əksəriyyəti əkiz doğur. Hətta üç quzu verəni də olur. Elə bilirsən çölçülük asandır?! Hər adam qoyunçuluqdan baş çıxara bilməz. Ona görə də əmim məndən ikiəlli yapışıb. Deyir ki, əvvəllər xamlıq eləyirdin, məni yanıtmırdın. İndi maşallah, işin çəmini tapmışsan, qoyun-quzunun dilini məndən yaxşı bilirsən.

Daş yağan gün

Əmim onu da deyir ki, yekəlib biğ-saqqal çıxardanda bir qırmızıtuman qızla evləndirərəm, ev-eşik sahibi olarsan. Onda ermənilərin gülləsinə tuş gələn qardaşımın da ruhu şad olar. Mən də o dünyaya üzüqara getməyəm. İndi çox cavansan, arvad saxlayan vaxtın deyil.– Əmim bu sözləri deyib, sonra bic-bic güldü. Dedi ki, ə, Nəci, ürəyini sıxıb eləmə. Səndən xəbərsiz Cümşüd əminin qızını gözaltı eləmişəm. Əsli-nəslisi olan adamdır. Cümşüdü ağzını aramışam. Əvvəlcə bir balaca nəm-nüm eləyirdi. Dedim, Cümşüd, yox ey, qız mənimdir, vəssalam. Gedib yad axtarınca daşımız da var, divarımız da. Nəcəf də pis oğlan deyil. Yaşları çatanda xeyir işlərini eləyərik. Əmimin deməsinə görə zarafata salıb Cümşüdə bir balaca sataşıb da. Deyib ki, ə, Cümşüd, çox yuxarıdan gedib məni təbdən çıxartma, əyən-bəyən eləsən, özündən küs. Çox nala-mıxa vursan, ona da Nəcəf deyər, bir balaca göz eləsəm, qızı gecəynən götürüb qaçar. Sən də el içində biabır olarsan. Cümşüd gülüb deyib ki, Mikayıl, səndən nə desən çıxar. Bir halda ki, ayağını dirəmişən, sən deyən olsun. Bu gündən qız Nəcəfindir. Ancaq indidən

Əli İldırımoğlu

---

məsələni açıb-ağartmaq tezdir. Uşaqları dilə-dişə salmıyaq, yaxşı düşməz. Hələlik bu söhbət öz aramızda qalsın, vaxtı gələndə, nə deyirəm, qismətdən qaçmaq olmaz. Əvvəl-axır bir qız bir oğlanındır.

Nəci üzümə baxmadan:

– Əmimdən bu sözləri eşidəndə elə utandım ki! – dedi. – Başımı yuxarı qaldıra bilmədim, – əlavə etdi. – Evlənmək məsələsi yatsam yuxuma girməz. Bir də, arvad harama yaraşır! Heç özümə şalvar ala bilmirəm. Buynuzlu qoçdan başqa nəyim var?

Nəcinin oynaq gözlərinə sanki qara bulud çökdü və üzünü Köhnə Həsəniyə tərəf tutdu. Tutqun baxışları Köhnə Həsəninin xarabalıqlarına keşik çəkən dağların əzəmətində donub qaldı. Və özü-özü ilə danışmış kimi:

– Erməniləri görüm Allahın qəzəbinə gəlsin! Ata-anamı görsəydim, o qədər də dərd çəkməzdim. Bacı-qardaşlarımdan bircəciyi sağ qalsaydı, mənə həyan olardı. Ermənilərin tifaqı dağılsın. Ata-anamın günahı nə idi, ilahi! Evlərində sakitcə oturduqları yerdə hamısını qırıb məni yetim

Daş yağan gün

---

qoydular. Günüm qara, üzüm danlaqlı, ömrüm də bu çöllərdə, dağlarda, daşlarda keçir.

Nəcinin gözləri yaşla doldu. O, alabəzək tütəyi çıxartdı. Deyə bilmədiklərini alabəzək tütəyin dili ilə yal-yamaca car çəkməyə başladı. Sanki erməni qanıçənlərinə lənət yağdırır, dağlardan–daşlardan imdad diləyirdi.

Hər dəfə Nəci ilə görüşəndə keçirdiyi iztirabların şahidi olurdum və əlimdən gələnı edirdim ki, Nəcinin fikrini dağıdım, könlünü alıb şənəndirirəm və erməni zülmündən əzab çəkən sınıq qəlbini sağalmaz yaralardan xilas edim. Nəciyə əzbərlədiyim şeirləri oxuyurdum, öyrəndiyim hekayələri danışırdım.

Məktəb yaşım çatmasa da, dayım başımın üstünü kəsdirib mənə qələm tutmağı, yazmağı, kitab oxumağı, rusca–azərbaycanca yüzə qədər saymağı öyrətmişdi. İlk günlər hərfləri hıqqana–hıqqana oxuyurdum. Getdikcə yazı–pozuya alışdım. Dayım mənə qoşa cızıqlı, cücəgözü dəftərlər, üçrəng karandaşlar almışdı. Gecə–gündüz dəftər–qələmlə əlləşirdim. Yatanda da dəftər–qələmimi yastığımın yanına qoyurdum ki,

Əli İldırımoğlu

---

birdən it–bata düşər. Qaşqasuvaq evimizin divarlarına xəmirlə çoxlu qəzet və şəkillər yapışdırılmışdı ki, yırtıq–deşiyin üstü örtülsün, həm də otağımız yaraşıqlı görünsün. Divardakı kenquru və onun kiçik balaları olan rəngli bir şəkil diqqətimi daha çox çəkirdi. Həmin şəklın altında belə bir şeir yazılmışdı:

Bu uzun quyruq kenquru,
Nəşəsi saz, kefi duru...
Bacısını çağıraraq
Deyir, gəl gəzək, oynayaq.
Bacısı boynunu burmuş,
Səssiz–səmirsiz oturmuş
Anasının kisəsində,
Deyil gəzmək həvəsində.

Mən şəklın qabağında saatlarla dayanıb, həmin şeiri dönə–dönə oxuyub əzbərləmişdim. Şeiri oxuyanda Nəcinin üzü gülür, dərdi dağılırdı və sonra da məni sorğu–suala tuturdu:

– Kenquru yekə olar, yoxsa mənin buynuzlu qoçum?

Daş yağan gün

– Qabaqlaşsalar, hansı dov gələr?
– Kenquru hansı hökumətin torpağında olur?

- Əti yeməlidir?
- Adamı dişləməz ki?

Kenquru barədə əzbərlədiyim şeirdən başqa heç nə bilmirdim. Ona görə də Nəcinin verdiyi suallar cavabsız qalırdı. Bircə kenqurunun şəkildə gördüyüm qamçı kimi uzunquyruq, qabaq ayaqları dal ayaqlarından azı iki–üç dəfə gödək olduğu, pələ qulaqlarının yana sallandığını deyə bilirdim, vəssalam. Cavablarım Nəcinin ağına batmırdı, axırda mənimlə belə bir şərt kəsdi:

– Bilirəm, dərs vaxtı atangilə getməlisən. Çünki orda məktəb var. Məktəbdən öyrən gör, kenqurunun əti yeməlidir, yoxsa murdardır? İldə neçə bala doğur? Ona canavar bata bilər? Sonra ayağın buralara düşəndə mənə danışarsan.

Mən də razılaşıb bu barədə ona söz verdim. Onu inandırmaq üçün hələ bir atamın canına da and içdim.

Günlərin birində yenə də gördüm ki, Nəci sürünü Arıq dərənin boğazındakı sucuqluğa verib,

Əli İldırımoğlu

özü də Sarı qayanın üstündə üzü Köhnə Həsənliyə tərəf dayanıb tütək çalır. Evdəkilər bilməsin deyə mərəyin arxa tərəfindən əyilə-əyilə keçib özümü Nəciyə yetirdim. Məni görəndə elə sevindi ki! Sonra dağdan-arandan xeyli söhbət elədik. Onun qulağı məndə olsa da, fikri Köhnə Həsənlini əhatə edən dağlarda, təpələrdə idi. İndi onun iki tütəyi vardı. Təzə düzəltdiyi tütəyin səsi o qədər də xoşuma gəlmirdi. Bunu Nəci də hiss edib alabəzək tütəyini çalmağa başlayanda, göyün üzü damarlandı. İldırım çaxdı, yer silkələndi, bayaqdan yağın sakit yağış daha da şiddətləndi. Nəci tez sürünün dalqabağını kəsib Sarı qayanın altındakı kahalara saldı. Yağış səngimək bilmirdi. Biz kahanın bir küncünə çəkilib söhbət eləyirdik. Nəci dedi ki, təzə tütəyi çayın aşağısında bitən qarğıdan düzəltdim. Alabəzək tütək Köhnə Həsənlinin qabağında bitən qarğıdandır. Nəcidən bu sözləri eşidəndə xəyallandım. Babam həmin qamışlığı mənə göstərmişdi ki, ermənilər kəndə hücum edəndə adamların çoxu qaçıb bu qamışlıqdan keçərkən uşaq- böyüklü hamısı qırılıb. Bir nəfər belə o taya addamağa macal tapmayıb. Ağıma

Daş yağan gün

---

gəldi ki, Nəcinin alabəzək tütəyi də Köhnə Həsənlilərin qanı ilə suvarılıb. Yəqin elə ona görə də alabəzək tütəyin səsi adamı yandırır yaxır. Alabəzək tütək çalınanda Nəcinin gözlərində sübh çağının şəhi kimi yağ damcıları gilələnirdi. Özümdən asılı olmayaraq məni də qəhər boğurdu. Yəqin bu yağış da Köhnə Həsənlinin kövrək göylərdən tökülən göz yaşlarıdır. – Öz-özümə düşündüm. Ancaq ağılıma gələn bu fikirləri Nəciyə deyib, onun dərini daha da artırmaq istəmədim. Yağış kəsəndən sonra hava bir qədər ayazıdı. Köhnə Həsənli tərəfdən gələn bir tala boz duman Təzə Həsənliyə yayıldı, sonra yavaş–yavaş sürünüb, altına sığındığımız Sarı qayanın üstündən uzaqlara çəkildi. Bu, bəlkə də ermənilərin Köhnə Həsənliyə qırdığı günahsız insanların narahət ruhu idi. Uşaq olsam da, kəndin dünyagörmüş adamlarından eşitmişdim ki, insan ölsə də, ruhu yaşayır və Köhnə Həsənlinin xarabalıqları üzərində cövlan edən duman, çən yüz illər burada yaşayıb–yaradan, indi yox olan insanların incikli ruhudur. Və ona görə də qanla suvarılan alabəzək tütəyin

Əli İldırımoğlu

---

səsində yanıqlı bir inilti vardı. Hər dəfə çalınanda ruhlar oyanır, yer–göy silkələnib lərzəyə gəlir.

Hava açılan kimi Nəci sürünü haraylayıb kahalardan çıxartdı. Qoyunlar yağışın islatdığı payız otunu ləzzətlə yeyirdi. Mən bu dəfə Nəcinin yanına ayrı məqsədə gəlmişdim. Oxuyub öyrəndiyim məzəli bir hekayəni Nəciyə danışmaq üçün fürsət axtarırdım. Bilirdim ki, şeir, nağil deyəndə dostumun kefi durulur.

Məsələ belə olmuşdu. Xəlvətə salıb dayımın idarə kağızlarını qurdalayırdım. Gözüm, üstündə “Cəlil Məmmədquluzadə” yazılmış və vərəqləri saralıb–solmuş bir kitaba sataşdı. Xəlvətə çəkilib kitabı vərəqləməyə başladım. “Qurbanəli bəy” hekayəsi diqqətimi cəlb etdi. Hekayəni oxuyub orada yazılanları nöqtə–vergülünəcən öyrəndim və Nəciyə danışanda əlini–əlinə vurub o ki, var qəşş etdi. Sonra dişini qıcıyıb ucu koğa kimi əyri olan çomağını başının üstünə qaldırıb – bəy olmasın, kim olur–olsun, o Qurbanəli bəy əlimə düşsəydi, nə əzişdirərdim?! Gopçu oğraş!! Ə, ağzında bəy deyirsən ey, bəy! Bəy olan kəs də yalançı, gopçu, ikiüzlü olar?! Məni qınasalar da, düzünü

Daş yağan gün

---

deməliyəm. Vallah–billah, dünyanı qarışdıran, adamları bir–birinə vurduran, ortalığa ədavət salan elə o bəylərdir. Bax, elə erməniləri də fittiyib üstümüzə salan, kəndi–kəsəyi yandırıb viran edən o xaçpərəstlərin bəyləridir. Hansı millət olur–olsun, kasıb–kusuba qalsa, heç vaxt bir–birinə dəyib–dolaşmaz. Nəyə desən and içərəm ki, bəy olan yerdə ot da bitməz. Bütün bu fitnə–fəsadları törədən nənəsinin əmcəyini kəsən bəylərdir. Əmim deyir ki, düzdür, bəylərin mərdi də olur. Ancaq onların çoxundan kişi çıxmaz. Ə, kişi də bərkə düşəndə atın axurunda gizlənər?!

Nəci Qurbanəli bəyin barəsində əsib–coşduqdan sonra üzünü mənə tutdu. Dedi ki, çoban olmağıma baxma, mənim də özümə görə ağılım var. Çox adam adını bəy qoyub, vallah, nökərcən qeyrəti yoxdur.

Nəci heç vaxt bu cür sözləri işlətməzdi. Qurbanəli bəyin əhvalatını danışanda elə bil çönüb başqa adam oldu. İllaf, dünyanın gedişatından başı çıxan yekə kişilər kimi əyyar–əyyar sözlər deyirdi. Fikirləşirdim ki, yox, Nəci də dəyişilib. İndi əmisi Mikayıl kimi çox şey bilir. Nəcinin xahişi ilə

Əli İldırımoğlu

Qurbanəli bəyin hekayəsini düz üç dəfə danışdım. Hər dəfə də Nəci gah gülür, gah da qəzəblənirdi. Sonra da Qurbanəli bəyin haqqında harfa söyüşlər söyürdü.

Cəlil Məmmədquluzadənin “Qurbanəli bəy” hekayəsi Nəcini yaman tutmuşdu. Nəci bir dəfə çəkinə–çəkinə soruşdu:

– Dayın kimi sən də mənə yazıb–oxumağı öyrədə bilərsən?

Əvvəlcə bu sual mənə qəribə gəldi, nəm–nüm elədim. Bu işə boyun olmaq istəmədim. Nəci isə qır–saqqız olub yapışdı yaxamdan. Axır ki, onun təkidi ilə Nəciyə müəllimlik etmək məcburiyyətində qaldım. Nəciyə dəftər–karandaş tapdım. Ona yal–yamacda, qayaların kölgəsində, daş kahalarda əlifba dərsi keçməyə başladım. Nəci zehinli olduğundan, yazı–pozuya hədsiz həvəs göstərdiyindən, axır ki, arzusuna çatdı... Ordan–burdan kitab tapıb Nəciyə verirdim. O, qalın–qalın kitabları birnəfəsə oxuyurdu. Oxuduqlarını da əzbər danışırdı. Nəci kitab düşkünü olmuşdu. Əlinə qəpik–quruş düşəndə əmisindən gizli rayon mərkəzinə gedənlərin birinə

Daş yağan gün

---

pul verib kitab gətirtirdirdi. Oxuyub–yazmaqda mən onun yanında yalan olmuşdum.

Bir gün Nəci qoyun–quzunu Təzə Həsənlidən xeyli aralıda, neçə–neçə kənd–kəsəyi bir–birinə calayan el yolunun kənarında otarırdı. Hərdən tütək çalır, gəlib–keçən yüklü dəvələrə, atlı–ulaqlı yolçulara baxırdı. Torpaq yolda şütüyən üstü budkalı maşın ona yaxınlaşanda yolun kənarına çıxıb dayandı. Sürücü kabinədən düşüb təpiyinin ucu ilə təkərləri bir–bir yoxladı. Sonra isti buxar qalxan motora su tökdü. Nəci tanımadığı sürücüyə yanaşib salamlaşdı. Maşının örtülü kuzasının üstündə “avtodükan” yazılmışdı. Sürücü budkanın qapısını açanda qəfəsələrdəki cürbəcür parçalar, paltarlar, qənd kisələri onun diqqətini cəlb etdi. Üst qəfəsələrə çoxlu dəftər–kitab yığılmışdı. Sürücü çobanın marağını hiss edib ona tərəf baxmadan soruşdu:

- Bəlkə bir şey lazımdır?
- Kitablara baxmaq olar?!
- Olar, olar! Niyə olmur? Sən kitab oxuya bilirsən?
- Niyə oxumuram, xoşum gələn kitab olsa...

Əli İldırımoğlu

- Buyur, hansı kitabı deyirsən, rusca, azərbaycanca...

- Azərbaycanca olan kitabları göstərin.

Nəci dükançının göstərdiyi kitablardan üçünü seçib götürdü. Əlini cibinə salanda pərt oldu. Paltarını dəyişdiyindən olan-qalan pulunun hamısı evdəki pencəyin cibində qalmışdı. O, xəcalət çəkə-çəkə kitabları geri qaytardı. Birdən ağılına nə gəldisə, özündən on beş-iyirmi yaş böyük olan satıcıya çəkinə-çəkinə:

- Əmi, cibimdə pul yoxdur, pulum yadımdan çıxıb evdə qalıb, - dedi. - Əvəzində bir südəmər quzu versəm götürərsən? Üç aylıqdır.

Bu söz satıcıya göydəndüşmə oldu:

- Götürməyinə götürərəm. Axı, quzunun pulu çox eləyir.
- Eybi yoxdur, elə hamısına kitab verərsən.

Onlar razılaşdılar. Nəci xeyli kitab seçib götürdü. Sonra əkiz quzulardan birini tutub satıcıya verdi. Avtodükanın satıcısı soruşdu:

- Adın nədir?
- Nəcəf.

Daş yağan gün

- Atan nə işlə məşğul olur?
- Atam yoxdur.
- Anan?
- Anam da yoxdur.
- Bacı-qardaşın?
- Bacı-qardaşım da yoxdu. Hamısını o vaxt ermənilər qırıb.
- Allah hamısına rəhmət eləsin. Qəbirləri nurla dolsun.
- Onların heç qəbirləri də yoxdu.
- Bəs bu qoyunlar kimindir?
- Əmimindir. Onun qoyun-quzusunu otarıram.

Satıcı mütəəssir oldu. Onun qolları boşaldı. Qucağındakı quzunu Nəcinin özünə qaytardı. Quzu hoppanıb sürüyə tərəf qaçdı. Satıcı söhbəti davam etdirmədi. Bircə onu dedi ki, pul lazım deyil. Kitabları sənə bağışlayıram. Satıcı bunu deyib pəjmürdə görkəm aldı və maşının kabinəsinə keçərək:

- Qəm eləmə. Allah kərimdir, axırı yaxşı olar. Ermənilərin evi yıxılsın. O vaxt çoxlu kəndi xaraba qoyublar, - deyib motoru işə saldı.

Əli İldırımoğlu

Hər dəfə Nəcinin yanına gedəndə əvvəlcə təzə aldığı və oxuduğu kitablardan həvəslə danışırdı. Sonra mənə səxavətlə qonaqlıq verirdi. Qara qoyunlardan birinin südünü çantasındakı mis cama sağıb, sonra da bulağın gözünə qoyub sərinlədirdi. Yarım litrə qədər südü köpüklü–köpüklü başıma çəkib ləzzətlə içirdim. Nəci deyirdi ki, qara qoyunun əti də, südü də dadlı olur. Nəci mənə göstərdiyi qonaqpərvərlikdən məmnunluq duyurdu. Və hərdən kefinin duru vaxtında, bəzən də kədərli anlarında alabəzək tütəyinə dəm verirdi. Onda bütün quşlar susur, dağlar sükuta dalır, ora–bura dazıyan qoyun–quzu yerlərindən tərپәнmədən sakit–sakit otlayıb, hərdən Nəciyə tərəf qulaqlarını şəkləyirdilər. Sürünün həndəvərində hərlənən itlər də səslərini çıxarmadan hərəsi bir tərəfdə şöngüyüb altdan–altdan Nəciyə baxırdılar. Təzə tütəyin səsi isə başqa cür çıxırdı. Adamın canına yatmırdı. Qanla suvarılan Alabəzək tütəyin səsinə Köhnə Həsənlilərin iniltisini, fəryadını duyurdum və mən özüm də Nəcinin qəlbindən qopub gələn bu nalənin sehrinə düşüb erməni cəlladlarına nifrət

Daş yağan gün

---

edirdim. Günlərimin çoxu Nəcinin yanında keçirdi. Bunu evin böyükləri də bilir, lakin etiraz etmirdilər. Əksinə, deyirdilər ki, Nəcəf saf uşaqdır. Çoban olsa da, ağsaqqalın, ağbirçəyin yerini biləndi. Heyləsindən adama ziyan gəlməz.

Heç bir mədəni–maarif, ictimai–iaşə, tibb ocağı, radiosu, telefonu, elektrik işığı olmayan Təzə Həsənlidə camaat azar–bezarın nə olduğunu bilmirdi. Kəndə illərlə həkim ayağı dəymirdi. Cavanlar böyüklərin yolunu saxlayırdı. Qonum–qonşu bir–birinə can deyib, can eşidirdi. Adamlar arasında dəyintili, qan qaraldan söz–söhbət olmazdı. Tək–tük adam tapırdı ki, oruc–namazından qalsın. İbadətə biganə olanlara ağıldan kasad kimi baxırdılar. Təzə Həsənlinin yazılmamış orfoqrafik və izahlı lüğətində, yalan, yaltaq, kin–küdurət, oğurluq–əyrilik, şər–böhtan kəlmələri yox idi... İnsanların xasiyyəti bu yerlərin təbiəti, torpağı, suyu, ab–havası kimi pak və bakirə idi. İnsanlar yüzdən artıq ömür sürürdü. Kənddə neçə ildən bir hüzn yeri düşür, ağı səsi eşidilirdi. Və mənə elə gəlirdi ki, kənddə adamlar ölmür, bax, elə o dağlar, qayalar kimi əbədi yaşayır.

Əli İldırımoğlu

Orası var ki, qaranlıq çökəndə kəndin ətrafında ac canavarlar, tülkü və çaqqallar tüğyan eləyirdi. Ona görə də hərə qapısında bir və ya iki qanıq it saxlayırdı. Elə itlər ki, sahibi qabağını almasa, atlını atdan salır, piyadanı yolundan eləyir. Di gəl ki, o cür sərt itlər qadınla uşağa dəyib dolaşmırdı. Nəcinin dediyi kimi, qadına, uşağa cuman iti heç kəs qapısında saxlamazdı, dərhal aparıb azdırardı. Bir də ki, kürsək vaxtı köpəklə qancıq kənd arasında, adamların gözü qarşısında açıq-aşkar bir-birinə səmtiməzdi, dalda bir yerə çəkilərdi... İndi sivilisasiyanın “fantan” vurduğu bəzi-bəzi dəbdəbəli şəhərlərdə, günün-günorta çaği intim hisslərin əsirinə çevrilən açıq-saçıq geyimli nazlı-qəmzəli qızların, elə dulların da, kişi qiyafəli gədə-güdələrin, ədəb normalarına sığmayan və ikrah hissi doğuran davranışlarının şahidi olduqca, on bir evli Təzə Həsənlidə gördüklərimi xatırlayıb təəssüf hissi keçirirəm. Təzə Həsənlidəki belə-belə adət-ənənələr, eyni cinsdən olanların nigahına xeyir-dua verənlərin və bunu insan azadlığının təntənəsi kimi mənalandıran bəzi-bəzi avropalıların çətin ki,

Daş yağan gün

---

xoşuna gəlsin. Və Qərb sivilizasiyasının eybəcərliklərini mədəniyyət kimi əxz etməyə həvəs göstərən özümüzünkülərin də Təzə Həsənlinin adət-ənənələrinə ağız büzəcəklərinə şübhə etmirəm. Bir də ki, Nəcinin çaldığı tütəyin səsini anıb-anlamayanların təfəkkür tərzi başqa cür də ola bilməz.

***

Artıq məktəb yaşına çatmışdım. Heç bir təhsil ocağı olmayan ana kəndimi tərk edəcəyim günə az qalırdı. Yavaş-yavaş dəftər-kitabımı yır-yığış eləyib orta məktəbi olan ata kəndimə getməyə hazırlaşırıdım. İnşaatçı səriştəsi ilə, tifaqı dağılmış Köhnə Həsənlüyə oxşadığım balaca kəndimə axırıncı dəfə baş çəkmək üçün Qarğı bulağına yollandım. Qənşər bir yerdə dayanıb cərgə ilə tikdiyim balaca-balaca evlərə, novu, pəri, dənliyi olan dəyirmanı, səliqə ilə suvadığım ibadətgaha, səngərlərdə ayıq-sayıq dayanan yaraqlı-yasaqlı əsgərlərimə, bənd-bərələri kəsən zəncirli köpəklərimə rıqqətlə nəzər saldım. Üzümü göylərə tutub Allahıma yalvardım ki, mənim bu balaca

Əli İldırımoğlu

---

kəndim yağı düşmənin top-tüfənginə tuş gəlməsin.

Daş yağan gün

Əli İldırımoglu

Bu heyndə dəyirmanın novundan zəhərli quyruğunu dik tutan bir əqrəb çıxıb ikimərtəbəli evin dəhlizinə girdi. Qoyun damında ilana zəhər verən göy kərtənkələ peyda oldu. İnsafüçünə, qorxunc həşəratlar kəndimə heç bir xəsarət yetirməmişdilər. Tanrımın dərghahına şükr etdim. Çünki Andranikin, Nijdehin, Hamazasın silahlıları olsaydı, kənddə kəndlik qalmazdı, əzab-əziyyətlə tikib yaratdığım binalar alt-üst olardı. Ancaq əqrəb də, ilana zəhər verən kərtənkələ də kəndimdə daldalanmışdılar. Allah heç bir kafir bəndəsinə göstərməsin. Köhnə Həsənlini odlara qalayan ermənilər olsaydı... indi kəndimin izi-tozu da qalmamışdı. İlana zəhər verən kərtənkələyə, əqrəbə də şükr eləyirdim. Beləcə balaca kəndimi Allaha tapşırıb Qarğı bulağından ayrıldım. – İlahi, bu balaca kəndim erməni zavalına gəlməsin, – Yaradanımdan imdad dilədim.

Məktəb vaxtına üç gün qalmışdı. Başım başqa-başqa işlərə qarışdığından xeyli vaxt idi ki, Nəcідən xəbərsiz idim. Ona görə də bu axşam tez yatdım ki, səhər erkən yerimdən qalxıb Nəcini tapım və dostumla görüşüb sağollaşım. Həmin gecə

Daş yağan gün

---

rahat yata bilmədim. Köhnə Həsənlinin xarabalıqları, Qarğı bulağın yanında qurub yaratdığım kiçik kəndim, Nəcinin keçirdiyi iztirablar başımdan çıxmırdı. Gözlərimi yuman kimi dərə-tərədən aşıb üstümüzə hücum çəkən erməni cəlladlarını görürdüm. Yuxum ərsə çəkilməmişdi... Axır ki, yatdığım otağın pəncərəsi şəfəqləndi. Naxırçıların hay-harayını eşitdim. Gözlərimi ovuşdura-ovuşdura paltarımı əynimə alıb həyəətə çıxdım. Qoca nənəm qulplu sərnici dizlərinin arasına alıb həzin bir səslə zümzümə eləyə-eləyə inək sağırıdı. Süd sərnicin dodağına çatanda – bəsdir, qalanını da balası əmsin,- deyib inəyin altından qalxdı. Tələsmədən südü mis qazana əndərib, altında ocaq yanan sacayağının üstünə qoydu. Üzünü mənə çevirib – gözün üstündə olsun, gördün daşır, məni çağır, – deyib otağa keçdi. Gözlərimi qırpmadan qazana baxırdım. Südün üzünə donmaqda olan gölməçələr kimi əvvəlcə nazik qırışlar düşdü. Sonra qaynayıb köpükləndi. Daşmaq istəyəndə tez qoca nənəmi çağırırdım. Qoca nənəmin baxışlarında özümə qarşı məmnunluq hiss etdim. O, mənə – sağ ol, bala, – dedi və süd dolu

Əli İldırımoğlu

---

qazanı ətəyinin ucu ilə sacayağının üstündən götürüb dəhlizin küncünə qoydu.

Qoca nənəm bir neçə gün bundan qabaq yer hanası qurmuşdu. Qara qoyunun yunundan babama çuxalıq toxuyurdu. İçəri keçib hananın əriş-argacını sahmana salanda fürsət tapıb yenə də xəlvət aradan çıxdım. Evin arxasında qəlbi bir yerə qalxıb ətraf dağları, dərələri vərəvurd elədim. Hava mülayim və sakit idi. Kövşən ətirli meh əsirdi. Həyət-bacalardan qalxan gərmə tüstüsü Köhnə Həsənlüyə tərəf burulurdu və mənə elə gəlirdi ki, külü sönmüş qədim ocaqlarını axtarır. Quruca adı qalan dağılmış kənddə nə çörəyi ətir saçan təndir alovlanır, nə sac asılır, nə də ki, qaralmış ocaq daşları görünürdü. Hamısı itib-batmışdı. Ona görə də Təzə Həsənlidən qalxan qara tüstü çözələ-nə-çözələ-nə Köhnə Həsənlini əhatə edən təpələre yaxınlaşanda peşman-peşman gah geri dönür, gah da əriyib təmiz səmada yox olurdu. Kənd çoxdan ölmüşdü. Sən demə, ermənilərin öldürdüyü insanların nə qəbri, nə də qəbir daşı olur. Hər bir kalafa, onu həvəslə tikən sahibinin qəbridir. Hüznlü görünən tağbəndlər, uçuq divarlar

Daş yağan gün

---

ermənilərin öldürdüyü günahsız insanların başdaşdır. Düşünürdüm ki, ermənilərin qətlə yetirdiyi insanların qəbir daşları da başqa cür olmuş. Buradan ötüb–keçənlərə ağır dərd, acı göz yaşları olmuş.

Yönümü başqa səmtə tutub, gündoğan tərəfə boylandım. Mənə elə gəlirdi ki, üfүqə dirənən uca dağlar göyün dirəyidir. O dirəklər olmasa, intəhasız göylərdə nə var, hamısı uçub başımıza tökülər. Təzə Həsənli ermənilərin divan tutduğu Köhnə Həsənliyə də betər günlərə qalar. Mənim xəlvət bir yerdə saldıgım balaca kəndim də yox olar.

Dağın qüzey tərəfində gözümə qoyun–quzu sürüsü dəydi: – yəqin Nəci ordadır, – öz–özümə düşündüm. Vaxtı itirmədən həmin tərəfə üz tutdum. Yuxarılara şiddətli yağış yağdığından dərələrin suyu bulanmışdı və həm də artmışdı. Ona görə çarığ–patavamı soyunub, şalvarımı dizəcən çıxmadım. Çamır iyi gələn bulanıq sulardan keçib Nəcinin qoyunlarına tərəf dolaylandım. Sürüyə yaxınlaşanda bir neçə köpək həmişəki kimi hənirtimi alıb hürə–hürə üstümə cumdu. Lakin itlər

Əli İldırımoğlu

---

mənə yaxınlaşan kimi səslərini kəsib mülayimləşdilər. Qulaqlarını yapıdıb quyruqlarını buladılar. Təhlükə sovuşduğundan rahat nəfəs alıb itlərin müşayiətilə yoluma davam etdim... Nəci sürünün qabağını qaytarmaq üçün tərənin o üzünə aşdığından məni görmürdü. Yalın belinə qalxanda qaraltımı aldı və – gəlirəm, – demək mənasında uzaqdan papaq elədi. Addımlarını yeyinlədib, tövşüyə–tövşüyə yaralı ov kimi özünü mənə yetirdi. Əlimdən yapışıb özünə tərəf çəkdi və qollarının arasına alıb sinəsinə sıxanda quzu dərisindən olan çalpapağı yerə düşdü. O, çomağın əyri ucu ilə papağını götürüb başına qoydu və geri çəkilib rıqqətlə üzümə baxanda elə bil çiçəyi çırtladı. – Harda itib–batmısan, etibarsız? – dedi. – Neçə gündür səndən ötəri gözüm yol çəkir.

Nəcini də qınamalı deyil. Bəzən aylarla adam üzü görmür. Alaqaranlıq yerindən qalxıb sürünü örüşə aparır, qaş qaralanda kəndin qırağındakı ağla qayıdır. Havalər mülayim keçəndə qoyunlarla birlikdə dağda–daşda, kahalarda gecələyirdi. Ona elə gəlirdi ki, dünya dediyin elə Köhnə Həsənlinin kalafalıqları, Təzə Həsənlinin on bir evi, qoyun

Daş yağan gün

---

otardığı dərə-təpələr, bir də ki, əmisinin qoyun sürüsündən ibarətdir. Ürəyinə yatan həmdərdi, həmsöhbəti yox idi. Bircə məni görəndə gözləri işıqlanırdı. Kenquru barədə şeiri, Qurbanəli bəy əhvalatlarını danışanda ona elə gəlirdi ki, uşaq olsam da, çox şey bilirəm. Dünyanın ən ağıllı, dərrakəli adamıyam və əlimdən hər şey gəlir, qəsd qoysam, gedib Nəcini yetim qoyub, gecə-gündüz bu çöllərə salan o əclaf erməniləri məhv edərəm. Ona görə də Nəci mənə güvənirdi. Ürəyini boşaltmaq üçün heç kimə demədiyi dərdsini mənə danışdı. Mən də Nəcini ümitsizləşdirib onun qəlbini qırmamaq üçün dostumun yanında özümü uşaq kimi aparmırdım. Saqqallı-bıqlı kişilər kimi hərəkət edirdim. Bu dəfə Nəci gözümə kefsiz kimi göründü. Elə bil deryada gəmisini batmışdı. Həmişəki kimi deyib-gülmürdü. Heç alabəzək tütəyi də dillənmirdi. Ondan buynuzlu qoçu soruşanda elə bil yaralı yerinə toxundum. Nəcinin günəşdən qaralmış dolu sifəti avazıdı, qəhərlənən kimi oldu. Nəyi isə axtarırmış kimi dolmuş gözləri uzaqlara zilləndi. Buynuzlu qara qoç barəsində sualıma cavab vermək əvəzinə alabəzək tütəyini çıxartdı.

Əli İldırımoğlu

Sanki mənimlə tütəyin dili ilə danışmaq istəyirdi. Alabəzək tütəyin səsi bu dəfə ayrı cür çıxırdı... Nəci tütəyin səsini kəsib dərdli-dərdli:

– Eh, mənim balaca dostum, eşit, agah ol ki, yetimə can-can deyən çox olar, çörək verən yox. Qonşu kənddə Əlqəmə adlı dostum var. Elə mən yaşda olar. Hərdən örüşdə rastlaşıb dərdləşirik. O da mənim kimi yetimdir. İntəhası, o, anadan yetimdir. Mən isə həm atadan, həm anadan yetiməm. Bacı-qardaşım da yoxdur. Əlqəmənin anası Allahın məsləhəti ilə, öz əcəli ilə ölüb, ağlayanı olub, el yığış yasını tutub. Karlı atası, beş bacı-qardaşı var. Mənim ata-anam, bacı-qardaşım öləndə, nə ağlayanları olub, nə də yas tutanları. Çünki onlar öz əcəlləri ilə yox, namərd ermənilərin əli ilə, urvatsız ölüblər. Qəbirlərinin yeri də bilinmir ki, hərdən onların dəfn olunduğu torpağı ziyarət edim. Əmi kölgəsi də ata kölgəsinin yerini vermir. Öz övladları yağ yeyib yaxada gəzirlər, məni isə adam yerinə qoyan yoxdur. Gecələrim ağılların qırağında, gündüzlərim yal-yamacda keçir. Paltarımın cındırından cin hürkür, şalvarımı özüm yamayıram. Tale mənə ata-ana nəvazişi əvəzinə

Daş yağan gün

əmi danlağı qismət eləyib. Onun yolunda özümü nə qədər oda–közə vursam da, xeyri yoxdur. Dilindən bircə dəfə – sağ ol– kəlməsi çıxmır, məyus oluram. Aqlım artdıqca dərdim də artır...

Nəci bu sözləri çox vaxt alabəzək tütəyin dili ilə deyirdi. Mən onu aydınca başa düşürdüm. Nəci alabəzək tütəyini yenə dilə gətirdi. Çalılıb–çalılıb ürəyini boşaltdıqdan sonra susdu. Bir qədər xəyala daldı. Sonra qırıq kəlmələrlə, dili dolaşa–dolaşa:

– İnsafsızlar buynuzlu qoçumu kəsdilər, – dedi. – Bu dəfə nə qədər yalvardım–yaxardım, əmim qulaqardına vurdu. Erməni kəndindən Mikırtıç adlı nalbənd gəlmişdi. Kəndin öküzlərini, atını, qatırını nallayırdı. Gecə də əmimgildə qonaq qaldı. Mikırtıç buynuzlu qoçumun ətini yeyib, üstündən su içib, iri lopa biğlərini burandan sonra, ona yuxarı başda, taxtın üstündə tərtemiz yorğan–döşək saldılar. Onda elə bil ürəyimin başına dağ çəkдилər. Səhərişi də arpadan, pərincdən, darıdan yükünü tutub Mikırtıç hörmətlə yola saldılar. Buynuzlu qoçumu yerə yıxanda nə qədər yalvardım ki, kəsməyin, sözümü saya salan olmadı. Dedim, qoçumu heç olmasa erməniyə kəsməyin. Axı onlar məni ata–

Əli İldırımoğlu

---

anasız, bacı-qardaşsız qoyub. Əmim üstümə çəmkirdi. Dedi ki, başından yekə qələt eləmə. Mıkırtıç kirvənin burada nə günahı var?! Dəmirçi adamdı, onun-bunun at-eşşəyini nallayıb, qəpik-quruş qazanır. Mıkırtıç top-tüfəng götürəndir? Mıkırtıçdan olsa, bir adamın burnu qanamaz. Ona qalsa, erməni ilə müsəlman arasında ədavət düşməz. İnsafüçünə, Mıkırtıç kirvənin özü də Andraniki söyür. Deyir ki, Andranik kimi əclafların ucbatından müsəlmanların yanında dilimiz gödək, başımız aşağı olub. Əmim onu da dedi ki, mən Mıkırtıç kirvəynən Nuh əyyamından dostluq eləyirəm, qudurub cızığından çıxan beş-on erməni diğasından ötəri onnan haqq-salamı kəsə bilmərəm. Kəndçimiz İsfəndiyar əmi də o tərəfdən dillənib dedi ki, Mikayıl düz deyir. Erməninin nalbəndi onların oxumuşlarından min dəfə ağıllıdır... Belələrini də qızıqdırıb gehriyə qoşan o əclaf Andranik, Nijdeh, Hamzas kimi haramzadalardı. Onları lənətə gəlsin! İsfəndiyar əmidən bir də onu eşitdim ki, qarıya gələn qonağı qovmazlar. Qonaq Allahındır. Onun üzünə pis baxsan, Allaha xoş getməz. İstədim deyəm ki, bəs,

Daş yağan gün

Köhnə Həsənli kimi böyük kəndi oda qalayan, heç bir günahı olmayan atamı, anamı, bacı-qardaşlarımı durduğu yerdə qətlə yetirib məni yetim qoyan ermənilərə niyə Allahın qəzəbi tutmur?! Ancaq özümü güclə saxladım. Dillənsəydim, kim idi ağzıma qurut verən?! Deyərdilər, yetim qızsan, qıvrıl yat yerində, bilmədiyini işə başını soxma... Həmin gecə sübhə kimi yata bilmədim. Gözlərimin yaşı qurumurdu. Əmim hıçqırığımı eşidib mənə təpindi. Dedi ki, ə, qoduq, bir qoçdan ötəri gözünün xorasını tökmə! İtil başımdan, gözüm səni görməsin! Haçan qoyun üçəm doğsa, buynuzlu qoçun əvəzinə biri sənindir.

Nəci xeyli dillənmədi. Fikrə getdi. Sonra başını qaldırıb yazıq-yazıq üzümə baxdı:

- Əmimin dedikləri baş aldatmaqdır. Pir mənimdir, kəramətinə bələdəm. Əmim istəməz ki, mənim çox qoyunum olsun, kişi olub ortalığa çıxım. Çalışdığı odur ki, ömrüm boyu ona möhtac qalım, ikiəlli ətəyindən yapışım. O da bir qarın çörək verib müftə-müftəlləzinə qoyununu otartsın. Qoyuna getmək üçün yad adam tutsa, aylıq haqq verməlidir. Sən hələ əmimi yaxşı tanımırsan. Elə bic

Əli İldırımoğlu

---

kişidir ki! Qarnının altından fələk də baş açmaz. Mən də, əlac nədir, dözüürəm. Dözməsəm, əlimdən nə gəlir?! At mıxı çıxardanda beş yerə dəyirsə, beşi də özünə dəyir. Ona görə də hələlik əmimin çaldığı ilə oynayıram. Yeri deyəndə yüyürürəm. Mənimki bircə göydəki gözəgörünməzə qalıb.

Söhbətin bu yerində üzbəüz dayandığımız qayadan uçqun səsi gəldi. Nəcəf sözünə fasilə verib təşvişlə həmin tərəfə baxdı. Qoyunlar hürküşüb quyruqlarını şappıldada-şappıldada yamac yuxarı qaçırdılar. – Yəqin sürüyə canavar təpib. – Nəcinin dodaqları pıçıldadı. – Yox, canavar olsa, itlər çoxdan üstünü almışdı. – Fikrini dəyişdi və əlini alnına qoyub uçqun tərəfə boylandı. Beş-on keçi hündür qayanın burnunda bitən yemişan, dovşanalması, qaragilə kollarının ucundakı tər-təzə yarpaqları qırpırdı. Keçilərin ayaqlarının altından qopan iri daşlar toz qaldıra-qaldıra üzüaşağı diyirlənib, dərədən axan çayın bulanıq suyunu göyə sovururdu. Nəci baş barmağı ilə şəhadət barmağını cütleyib dodağının arasına qoydu və var gücü ilə fit verib qayanın kəlləsinə dırmaşan keçiləri harayladı. Sonra sapandını çıxarıb sürüdən təklənən təkələrə

Daş yağan gün

---

bir-iki daş atdı. Daş keçilərə çatmasa da, təkələr sapandın şaqqıltısını eşidib təkəbbürlü addımlarla aşağı endilər. Nəci təbdən çıxıb başını buladı:

– Ağılı olan kəs də keçi saxlayar? – Öz-özünə deyilməyə başladı. – Qəzili belə-belə olmuş örüşlərin güllü-çiçəkli otunu qoyub dağa-daşa dırmanırlar. Əmimə kefinin kök vaxtı bir-iki dəfə eşitdirmişəm ki, bu damazlığı kəsilməşləri sat getsin. Əmimdə olsa, keçi kökünü çoxdan kəsərdi. Onu da arvadı qoymur.– Keçini sat-deyəndə Qönçə xalanı od götürür. Əmim arvadı deyir ki, birini bilirsiniz, birini yox. Keçinin də öz yeri var. Barmaqlarını bir-bir qatlayıb deyir ki, dərisini aşa qoyub dağar, cılgı düzəldirəm. Dağara yığılan yuxa çörək pilə kimi yumşaq qalır. Həm də həftələrlə qalsın, nə quruyur, nə də ki, kif atır. Dəyirmanı ağnağazlıq eləyəndə içinə dən yığıram. Tuluq düzəldib nehrə yerinə işlədirəm. Dağa-arana gedəndə cılgısına ağartı yığıram, qəzilindən çul, palaz toxuyuram, sicim hörürəm. Ətini demirəm, pəndirinə gələndə qoyununku onun yanında yalandı. Əmim də Qönçə xalanın sözünün başına ip salmaq istəmir. Mən özüm də keçinin əleyhinə

Əli İldırımoğlu

---

deyiləm. Bircə orası pisdır ki, nadinc heyvandır. Bir yerdə qərar tutmur. Özləri cəhənnəm, qoyunları da sakit otlamağa qoymurlar. Ora–bura dazıyıb sürünü də dallarınca aparırlar. Məcburam ki, tez–tez qabağını qaytarım... Di gəl görüm, buna can dözər?! Hələ mənəm ki, tab gətirirəm. Gözdən qoyanda da gedib it–bata düşür. Onda da olursan pis kişi. İndi gəl, əmimə cavab ver görüm, necə verirsən?!. Sən hələ əmimə yaxşı bələd deyilsən. Bir qoyunun burnu qanayanda az qalır dünyanı dağıtsın. Hansını deyim? Dərd birdi, ikidi?! Allah ermənilərin evini yıxsın. Ata–anam sağ olsaydı başımı bu cür cəncələ salıb, səhərdən–axşamacan dərə–təpəyə düşüb qoyun–keçi qovalamazdım. Yaşıdlarım kimi rahat bir işin qulpundan yapışıb başımı birtəhər dolandırardım. O gözəgörünməz kişi ermənilərin bəlasını versin.

Nəcinin giley–güzarına qulaq asdıqca qəlbimin həssaslığında yaranan ağır nisgil mənə daxilən əzab verirdi. Onun qarşısında lal–dinməz dayanıb dediklərini ürəkağrısı ilə dinləyirdim. Birdən Nəci fikrə getdi, sonra özünü danlamağa başladı. – Eh, illaf başımı itirmişəm. Bilmirəm mən axmaq bu

Daş yağan gün

---

sözləri niyə dedim? Guya ki, tufəng götürüb məni yetim qoyan ermənilərdən qisas alansan?! Və yaxud əminin başına ağıl qoyansan?!

Nəci özünə etiraz edirmiş kimi:

– Bir tərəfə baxanda da əmim barədə gileylənməyə haqqım yoxdur. Yuxarıda Allah var. Ermənilər kəndə doluşanda, anam məni evin qabağındakı bağda yüyürüyə qoyub yelləyirmiş. Ara qarışanda anam başıalovlu özünü evə təpir. Elə həmin dəqiqə ermənilər evi gülləbarana tutub, sonra da yandırılar. Evdəkilərdən biri də salamat qurtarmır. Əmim xəlvəti özünü bağa verib ağacların arasınca qaçanda çığırımı eşidib, məni bələk qarışıq çuxasına büküb aradan çıxarıb. Yadın nə vecinə?! Yenə necə olsa, əmidir, canı yanmasa, özünü oda–alova atıb məni ermənilərin caynağından qurtarmazdı. Məni döysə də, söysə də, atamın yerini verməsə də, əmi əmidir. Xasiyyəti bir balaca tünd olsa da, gerek dözümlü. Hərdən hirsələnəndə elədiyini başıma qaxıb deyir ki, qurban olasan mənə. Olmasaydım, ermənilər o biri bacı–qardaşların kimi səni də çoxdan gəbərtmişdi. İndi Nəcəf adda adam yox idi. Qudurub yolundan

Əli İldırımoğlu

çıxma. Bu işıqlı dünyada mənim hesabıma baş gəzdirirsən. Amma qoyunlarımı otarmağa can çəkirsən. Düz sözə nə deyəsən?! Əmim imdadıma yetməsəydi, ermənilər məni nizənin ucuna keçirərdi. Ona görə bu günümə də şükür eləməliyəm. Erməni cəlladlarının əlindən sağ-salamat qurtarmışam, doyunca çörək yeyirəm, yağ-yavanlıqdan korluğum yoxdur. Bu dağlarla, dərə-təpələrlə həmdərd, həmsöhbət olmuşam. O ki, qaldı buynuzlu qoça, yəqin ki, əmim bir gün insafamürvətə gəlib onun da əvəzini verər. Qoçdan ötəri əmimlə üz-göz olum?! Yox, buna nə gücüm çatar, nə də ki, haqqım. Buynuzlu qoçu da elə bilərəm canavar yeyib. Ancaq canavara qismət olsaydı, nə dərd idi?! Məni o qədər də yandırmazdı. Çünki canavar ata-baba kəndimizi yandırıb-yaxan ermənilərdən min kərə insaflıdır.

Nəci bütün bu giley-güzarlardan sonra qolunu boynuma saldı:

– Məni qınama, – dedi. – Dərdimi, ürəyim qızan bir adama danışıanda xeyli yüngülləşirəm. Yaşca kiçik olsan da, görürəm, məni böyüklərdən yaxşı başa düşürsən, halıma yanırısan. Bir də ki,

Daş yağan gün

---

ağıl yaşda deyil, başdadır. Axı, sən kitab oxuyursan, əzbərdən şeir deyirsən. Mənə müəllimlik də etmişən. Kitab oxuyanın hər şeydən başı çıxır. Ona görə də həmişə dərdimi sənə danışırım. Boynuma alım ki, kitab oxuyandan sonra xeyli ayılmışam. Dünyanın gedişatını indi–indi anlayıb başa düşürəm. Yoldan keçən bir avtodükandan o qədər kitab almışam ki, oxuyanda adama ləzzət eləyir. İstəsən sənə də verərəm. Ancaq qoyun–quzu macal vermir ki, aldığım kitabları rahatca oxuyub başa çatdırım.

Nəci sözünə ara verib, çantasındaki mis camı çıxartdı. Yaxınlıqdakı sağmal qoyunlardan birini paçaladı. Qoyunun yelinini necə sıxdısa, mis cam bir göz qırpımında ağzınacan dolub köpükləndi. Bu dəfə cam dolusu südü bulağın gözündə soyutmadan isti–isti mənə uzatdı. – İç, – dedi. – Qısır qoyunun südü ələ düşməz. Südü içib əlimin dalıyla dodağımın köpüyünü sildim. Ayaqüstü qonaqlıqdan sonra Nəci dərdini dağıtmaq, həm də məni şənləndirmək üçün alabəzək tütəyini çıxarıb çalmağa başladı. Tütəyin səsini eşidəndə elə sevindim ki! Bunu Nəci də hiss etdi. Onun vəcdlə

Əli İldırımoğlu

çaldığı tütəyin səsi eşidiləndə elə bil bir–birinə sığınan dağlar, təpələr, yaşıl–yaşıl meşələr lal süku–ta dalmışdı. Örüşlərə yayılan qoyun–quzu, Təzə Həsənlinin yeganə çalğı aləti olan və Köhnə Həsənlinin sağalmaz dərdlərini tərənnüm edən alabəzək tütəyin sehrinə dalıb, yerlərindən tərənmədən sakit–sakit gövşək vururdu.

Nəci mənə tərəf dönüb dərin bir sirr açmış kimi:

– Qanın qaralmasın, səndən nə gizlədim?! – dedi. – Rayondan kağız gəlmişdi. Məni əsgərliyə çağırırlar. Əmim oğlunun əsgərlik yaşı çoxdan çatıb. Amma əmim beş qoyun verib “neqodnıy” elətdirib, onu aparmırlar. Vayenkomda məni yoxlayanlar dedilər ki, bu çağırış saxlayırıq, gələn payız mütləq getməlisən. Bu işlərdə əmimin barmağı var. Vayenkomdakıların çoxu əmimin yanında boğazdılar. Ona görə də əmimin dediyi yeriir. Əmimin məni bu ilki çağırışdan saxlatdırmaqda məqsədi odur ki, qoyunu üzümüzə gələn qışdan çıxardım, gələn yaz yaylağa aparım. Qayıdandan sonra əsgər gedərəm. Onacan da özünə bir çoban pəsənd eləyər. Əmimin sözü hər yerdə keçir. O da

Daş yağan gün

---

qaşına–gözünə görə deyil. Varına–puluna görədir. Təkcə yundan bilirsən ildə nə qədər qazanır. Allah ta artıq eləsin. Kölgəsi qalın olsun. Əmimdir, ətimi yesə də, sümüyümü atmaz. Məni ermənilərin çaynağından qurtarıb. İtirsəm, verdiyi çörək gözümə durar. Məni bu çağırış saxlatdırıb, ona da şükür eləyirəm. Bəlkə onacan bəxtim gətirdi. Qoyunların biri üçəm doğdu. Dışisinin birini götürüb, əsgərlikdən qayıdandan sonra bala–bala çoxaldaram. Ayrıca qoyun sürüm olar. Əmim pəl vurmasa, bir ucdan satıb, ev–eşik düzəldərəm, özümə koma qaraldaram. Evlənərəm, arvad–uşağım olar. Ya qismət... Əvvəlcədən demək mənə düşmür. Hələlik səbir eləyim. Görüm, bu işlərin axırı nə olur. Hələ qabaqda əsgərlik məsələsi var. Mən əsgərlikdən qorxmuram. Elnən gələn qara gün toy–bayramdır. Camaat necə, mən də elə. Orası var ki, urusun dilini bilmirəm. Bir də ki, hardan bilim? Ömrümdə kənddən qırağa çıxmamışam. Getdiyim yer dağlardır, gəzdiyim də Həsənlinin yal–yamacı. Bu yaşımacan şəhər üzü görməmişəm. Şəhər haqqında ondan–bundan eşitmişəm. Amma əsgərliyin yaxşı tərəfi də var. Gedənlər gümrəh

Əli İldırımoğlu

---

qayıdır. Bəndalı adlı bir dostum var. İki il bundan qabaq köç vaxtı tanış olmuşuq. Özü də Arazqırağı kənddəndir. Əfəlin biri idi. Ağzı söz tutmurdu. Əsgərliyə gedib qayıdanda tanımadım. Ağıllı–başlı adam olmuşdu. Bəndalı əsgərlikdən qəribə–qəribə şeylər danışırdı. Özü də əsgərliyini Urusetin soyuq olan yerində çəkib. Deyir ki, sübhün gözü açılmamış qəməndirimiz bizi yerimizdən durğuzdurub cərgəyə düzürdü. Qaçırdırdı, dizin–dizin süründürürdü, uzun–uzun dirəklərin üstündən hoppandırırdı. Neçə dəfə də əyilib–qalxırdıq. Sonra da qurşağadək soyunub yuyunurduq. Canımız qıpqırmızı qızarıncə məhrəba ilə qurulanırdıq. Bəndalı deyir ki, ondan sonra adam quş kimi olur. Məşq eləməyin də, yeməyin də, yatmağın da, istirahətin də öz dəqiq vaxtı var. Bircə saniyə tez və ya gec olmaz. Siftə–siftə əlim tufəngə yatmırdı. Sonra elə öyrəşdim ki, quşu gözündən vururdum. Qəməndir həmişə məni tərifləyirdi. Deyirdi ki, malades, Bəndalı, ananın südü saa halal olsun. Bəndalı oraları yaman tərifləyir. Deyir ki, adam elə ölüb–qala oralarda. Ancaq vətən şirin şeydir. Harda olsan, adamı çəkib

Daş yağan gün

---

gətirir. Bəndalı pəhləvan kimi olmuşdu. İkinci il dağ vaxtı görüşəndə gözlərimə inanmadım. Bəndalı o Bəndalı deyildi. Gördüm dostum dal vəli sürür. Boğazı uzanıb, üzünü tük basıb, ovurdları batıb. Elə bil yatalağdan durub.

Biz bütün bu söz-söhbətlərdən sonra əsl mətləbə keçdik. Nəciyə dedim ki, sentyabra iki gün qalıb. Üzümüzə gələn ayın birindən məktəbə getməliyəm. Buralarda məktəb olsaydı, nə dərdidi?! Odur ki, atamın yanına qayıtmalıyam. Orda məktəb var. Özü də evimizin beş addımlığındadır.

Nəci ayrılmağımıza məyus olsa da, özünü şəhər göstərməyə çalışırdı. Dedi ki, məktəb yaxşı şeydir. Ordan çıxan adam olur. Daşnakların evi yıxılsın. Sahibim olsaydı, mən də oxuyub bir yana çıxardım. Tay günüm bu çöllərdə keçməzdi.

Nəci kədərli köks ötürüb –Allahın kərəminə şükür – dedi.– Yəqin yazı yazan belə məsləhət görüb. Bir halda ki, gedirsən, yaxşı oxu, – əlavə etdi. – Qoy səs-sorağın yaxşı gəlsin. Məşhədə, Kərbəlaya gedib-gələnlərin deməsinə görə qiyamət günündə alimin mürəkkəbiynən şəhidin qanı

Əli İldırımoğlu

---

bərabər tutulur. Bir gün elmlə məşğul olanın savabı, qırx gün ibadət eləyənin savabına bərabərdir.

Nəci bu sözləri deyib əlini üzünə çəkdi:

– Ancaq etibarsız olma, buralara ayağın düşəndə məni də itirib–axtararsan, – dedi. – Əsgərliyimi çəkib gələndən sonra mən də səni axtararam. Onda evim olar, səni qonaq eləyəyəm, qabağında quzu kəsəyəm.

İstədim Qarğı bulağında, Köhnə Həsənlüyə oxşayan kənd saldığımı Nəciyə açıb–danışım və dostumdan xahiş edim ki, mənim balaca kəndimdən muğayat olsun. Ancaq fikrimdən daşındım. Düşündüm ki, dostum üzümə vurmasa da, ürəyində məni qınayar və deyər ki, mən bunu ağıllı–başlı oğlan bilirdim. Bu ki, başdan seyrəyin biriymiş. Gör dərdimi kimə deyirəm ee?!

Nəcinin belə düşünə biləcəyini mülahizə edib balaca kəndimin üstünə gəlmədim. O barədə Nəciyə bir kəlmə də söz demədim. Daha doğrusu, Nəcinin mənə olan inamını qırıb, onu peşman etmək istəmədim. Nəcinin təsəvvür etdiyi kimi davrandım. Onnan görüb–götürmüş, düşüb–çıxmış, yekə kişilər kimi xudahafizləşdim.

Daş yağan gün

Nəci tənhalaşdığı üçün kövrəldi. Bir neçə addım getməmişdim ki, qulağıma yanıqlı tütək səsi gəldi. Mən bir daha geri baxmadan addımlarımı yeyinlədib Nəcidən uzaqlaşdım.

***

Səhəri ata kəndimə yola düşməli idim. Dayım iş adamı olduğu üçün babamla getməli oldum. Həmin axşam qoca nənəm sapılcada əyirdək qızartdı. Sonra sacarası bişirdi. Məktəbə getməyim münasibətilə düzəltdiyi şirinliyi naxışlı xurcuna qoyub, arxayın düşdükdən sonra mənə bir-iki kəlmə söz dedi:

– Get, məktəbin xeyirli olsun. Amma yaxşı oxu. Peyğəmbərimiz buyurub ki, elm Çində də olsa, arxasınca get. Yoxsa dayın kimi?! Bir elə xərc-xəsarətin qabağında ciç eləyib qayıtdı üstümüzə. Qalada bir hesabdarlıq oxuyandan sonra məktəbin daşını biryolluq atdı. İndi o kənddə, bu kənddə hesabdarlıq eliyir. Dizini yerə qoyub, axıracan oxusaydı, beş adamın biriydi, indi hamı onu barmaqla göstərirdi.

Əli İldırımoğlu

Səhər çay-çörəyindən sonra babam qəmər madyanın belinə aşırıldı. Sonra əlimdən yapışıb məni tərkinə aldı. Yolağadan çıxanda qocam dilinin altında nə isə deyib arxamızca bir cam su atdı.

Biz Təzə Həsənlidən bir qədər aralanandan sonra Köhnə Həsənlinin kalafalıqları göründü. Başqa bir yol olsaydı, babam bəlkə də buradan at sürməzdi. Babam uçuq evlərə göz gəzdirib:

– Erməni daşnaklarını lənətə gəlsin. Min illik kəndi gör nə günə qoyublar?! – Öz-özünə deyindi. – Elə bilirsən ki, onlardan az adam öldü? – Əlavə etdi. – İntəhası, gavur üstümüzü qəfil aldı. Onlar silahlanmış nizami ordu, biz də əliyalın. Otuz-qırx adamın dayandoldurumu vardı. Ondan da nə çıxar? Qırmalı ilə neynəmək olar? Heç nə!.

İrəlidəki dəyirmanı çatanda babam:

– Köhnə dəyirmandı, – dedi. – Hacı Firudinın babası tikdirib. Dava vaxtı necə olubsa, ermənilərin gözündən yayınıb qalıb. Ətraf kənd-kəsəyin çoxu dənini burda üyüdür.

– Babam bunu deyib ata bir qamçı çəkdi. Qəmər madyan qabaqdakı arxdan sıçrayıb rahat

Daş yağan gün

---

yola düzəldi. Babam bu yolları çox getmişdi. Onda cavanıdı, qoçaqıdı, gücünə güc çatmırdı. Özündən deyən cahıl-cuhul qolunu qatlaya bilməzdi. Dünyanın dərd-sərindən uzaq idi. Dolu çuvalı təkəlli götürüb ulağın belinə vururdu. Atı minəndə heç vaxt ayağını üzəngiyə keçirməzdi. Yəhərin qaşından yapışıb quş kimi köhlənin belinə qalxırdı. İndi həmişəki vaxtı deyildi. Saç-saqqalı ağarmışdı. Yaş onu haqlamışdı. Özünün deməsinə görə doxsanın içindəydi. Buna baxmayaraq, canı suluydu. Azar-bezar nə olduğunu bilmirdi. Ağrı-acısı olsa da, onu heç kəsə bildirmirdi. Üz-üzə dayanan dağlar isə əsla dəyişməmişdi. Babamın cavanlığında necə idisə, elə də qalmışdı. Nə qədər qalın qar yağsa da, başını duman, çiskin alsa da, ildırımlar çaxsa da, toplar-tüfənglər guruldasa da, dağların halına təfavüt eləməzdi. Bu dağlar min il idi, milyon il idi məşəqqətlərə dözürdü. Bax, beləcə uca, əzəmətli, vüqarlı, lal-dinməz dayanmışdı. Dillənsə, bəlkə də çox şey deyərdi. Deyərdi ki, ey Tanrının yaratdıqları, qəflət yuxusundan ayılın! Bilin və aqah olun ki, bu dünyada müvəqqətiniz. Axirət

Əli İldırımoğlu

---

dünyasını yaddan çıxartmayın! Bəd əməllərdən çəkinin. Bir–birinizə qənim kəsilməyin. Əlinizə pul, mal–dövlət düşəndə yolunuzdan çıxıb Tanrınıza təpik atmayın. Gözünüz dünya malından doymur. O gözlər ki, öləndə bir ovuc torpağa möhtac olur. Allah–taala sizə gecəli–gündüzlü, aylı–ulduzlu, çaylı–çəşməli, aralı–yaylaqlı... bir dünya bəxş eləyib, min bir nemət qismət edib. Ancaq buna qane olursunuz. Qısa ömrünüzü böyük–böyük təmənnalara qurban verirsiniz. Dünya binnət olandan sizə göz qoyuram. Rəzil–riyakar əməllərin şahidi olduqca xəcalət çəkirəm. Həm də sizə gülürəm. İnsan kimi doğulmusunuz. Lakin bu ada xilaf çıxırsınız.

Dağlar nə qədər lal–dinməz görünsə də, sərin mehi ilə car çəkdiyi dərin, mənalı kəlamlarını tifil ağılımla dərk edirdim. Və onu da dərk edirdim ki, dağlar mömin babama, babam da bu dağlara necə də yaraşır? Qəmər madyan da bunu duyurmuş kimi şövqlə yeriyir və altımızda yorğa yerişə qalxıb gəmi kimi yırğalanırdı. Və indi anlayıb başa düşürdüm ki, dağlar nə üçün əbədidir, əyilməzdir, vüqarlıdır. Və səmanın

Daş yağan gün

ənginliklərində sakit–sakit qanad çalan qartallar da, dağların əzəmətinə həyan olurmuş kimi, yorulmaq bilmədən ucalıqlarda dövrə vururdu.

Mənzil başına çatdıq. Kəndimiz görünəndə xəyali dünyamdan ayrıldım. İndi məni yeni bir dünya gözləyirdi. Məktəbli dünyası.

***

Həmin il qış tez gəldi. Payız başa çatmamış alaçalpo qar yağdı. Bir gecənin içində evlərin üstü, ətraf dağlar, yer–yurd ağ dona büründü. Lakin günün axırına kimi qardan əsər–əlamət qalmadı. Vaxtsız yağan qar əriyib yox olmuşdu. Əkin–biçin adamları bunu yaxşı əlamət saymırdılar. Deyirdilər ki, qış qulun saldı. İndən sonra çətin ki, qar yağsın. Əkinçilər həmişə deyər ki, qarlı qışım ola, dumanlı yazım. Bu qış nəhs gəldi. Qışın bu cür gəlməsi kənddə narahatlıq yaratmışdı. Çünki qar xeyir–bərəkətdir. Qış ki, quraq keçdi, heç. Torpaq qış boyu canına o ki var, doyunca nəm çəkməsə, yazda ondan xeyir–bərəkət gözləmə. Nə əkilən yönlü bar–bəhrə verər, nə də ki, yal–yamacın otu mal–qaranın qarnını doyurar.

Əli İldırımoğlu

Mənsə hey Nəcini düşündüm. Məktəbimizdə, Təzə Həsənlidən də oxuyanlar vardı. Yataqxana olmadığından hər gün gedib-gəlməyə məcbur idilər. Nəci barədə onlardan tez-tez xəbər tuturdum.

Qışın bəd gəlməsinin ağrı-acısını ən çox Nəci çəkirdi. Böyük çillənin sərt, quru soyuqları qoyun-quzunu örüşə çıxartmağa imkan vermirdi. Mərəyin də otu qurtarmaqdaydı. Qoyunun da ki, dişi göy ota dəymədi, çətindir. Boğaz heyvanların çoxusu bala salmışdı. Doğulanları da anası süddən yarıtmırdı. Qoyunları da qınamalı deyil. Güc boğazdan keçər. Ana doyunca yem yeməyəndən sonra südü hardan olsun?! Quzuların qıçı-qıçına dolaşırdı. Anbarda beş-on kəviz, arpa vardı, onu da qaynadıb arıqlığından qabırğaları sananan, əldən düşmüş heyvanlara verirdilər ki, ölməsin, birtəhər yaza çıxsın. Yerindən qalxan da Nəcini danlayırdı. İl pis gəlmişdi. Burada Nəcinin nə günahı?! Hamısı o gözəgörünməzin işidir. Nəci qarğamışdı ki, qış qulun salsın?! Qışda qar yağmasın?! Böyük çilə, kiçik çilə quraq keçsin?! Göydən yerə bir damcı düşməsin?! Nəcidən olsa,

Daş yağan gün

---

bir metr qar yağdı. Havalar quru keçməzdi. Qoyunlar burunları ilə qarı eşib, payızın islanıb yumşalan otundan doyunca yeyib quyruq bağlayardılar. Nəcinin də əmisinin yanında üzüağ, dili uzun olardı. Di gəl ki, Mikayıl Allah deyəndən demirdi. Nəcini gözümçixdıya salmışdı, dişinin dibindən qopanı deyirdi:

- Qardaşım oğlu olsan da, yaxşılıq qanan deyilsən! Yal itirənsən. Ermənilər başımıza güllə yağdıranda, çiynimdəki təzə hanadan çıxan sumağı xalçanı kənara tolazlayıb iki daşın arasında, səni bələkli qucağıma alıb nə müsibətlə aradan çıxartdım. Dedim ki, qardaşım arvadlı-uşaqly qırıldı getdi, heç olmasa, bu tifili qoruyub saxlayım, Cəbrayılın yurdunda bir başıpapaqlı qalsın. Gələcəkdə atasının yerini tutar, maa da dayaq olar. Bu da yaxşılığımın əvəzi.

Mikayıl bu sözləri deyib qoyun damlarının qabağında murdar olmuş cəmdəkləri göstərdi.

Nəci başını aşağı dikib çomağının ucu ilə yeri qurdalayır. Bilmirdi ki, əmisinə necə cavab versin?! Fikirləşirdi ki, kaş o vaxtı ermənilər mənə də öldürəydi. Canım bu cür danlaq-dansaqdan

Əli İldırımoğlu

---

qurtaraydı. Minnətli çörək yeməkdənsə ölüm yaxşıdır. Bir də onu düşünürdü ki, əlim quzudan çıxdı. İnnən sonra ha gözlə ki, sürü özünə gəlsin, qoyunlar əkiz və üçəm doğsun, əmim də insafa gəlib buynuzlu qoçun əvəzinə Nəciyə bir quzu bağışlasın. Bir də onu düşünürdü ki, əsgərlik vaxtı gəlib çatsaydı, üzü buralardan olardı. Gedib Urusetin düzlərində səhərdən–axşamacan təpik döyərdim. Əsgərliyimi qurtarandan sonra buralara üz çevirməzdim, elə o yerlərdə ilişib qalardım. Harda olsa bir qarın çörək taparam. Yəni iki əl bir başı saxlaya bilməz?! Urus kəndlərinin birində çobanlıq eləyəyəm. İndi oralarda çobanı əl–əl axtarırlar.

– Hə!! Niyə dillənəmirsən?! – Mikayılın qəzəbli səsi Nəcəfi daxili düşüncələrdən ayırdı. – Bir də ki, axı, nə üzənən dillənəsən?! Dilin var ki, dillənəsən? Özün yaxşı bilirsən ki, hamısını düz deyirəm! Qoyun–quzunun bu hala düşməsinin birinci baiskarı sən sən! Sən Nəcəf! – Gör malımı kimə etibar eləmişəm ey!! – Mikayıl acı bir istehza ilə töhmət–tənəsinə davam etdi. – Qardaşım oğlu bildim, dedim ermənilərin əlindən almışam.

Daş yağan gün

Bələkdən çıxıb əlimdən tutar, karıma gələr. Amma sən nankor çıxdın. Maa dayaq yox, sinəmə çalın-çarpaz dağ oldun. İtil gözümün qabağından! Qırdığını qırdın, heç olmasa qalanları yaza çıxsın. Elədiklərim burnundan gəlsin!

Yetimin qəlbi yuxa olar. Nəcinin gözlərində yaş gilələndi. Lakin kövrəldiyini hiss etdirmədi. Ürəyində ermənilərə qarğadı. – Atamı, anamı öldürməsəydilər, başıma bu müsibətlər gəlməzdi. Mənim də isti ocağım, söykənəcək yerim olardı. Anam qayğımı çəkərdi, başıma fırlanardı. Əmim kimi elədiyini gündə-günaşırı başıma vurmazdı, yediyimi burnumdan gətirməzdi. Bir də ki, axı, qış bəd gəlib, qoyun-quzu qırılıb, burda mənim günahım nədir?!

Qaş qaralırdı. Soyuq-sazaq adamın iliyinə işləyirdi. Nəcəf əmisinin – itil gözümün qabağından – deməsindən sonra dinməz-söyləməz çomağını arxasınca sürüyə-sürüyə qoyun damlarına tərəf yönəldi. İçəri girib soyuq gələn yırtıq deşikləri bəlimlə tutdu. Arakəsmələri bir-bir yoxladı. Sağmal-subay qoyunları ayırıb yerini dəyişdi. Mərəyin künc-bucağında qalan ot

Əli İldırımoğlu

---

qırıntılarını birtəhər toplayıb çəngə–çəngə heydən düşmüş heyvanların qabağına atdı. Tövlənin girəcəyindəki, gecələr üstündə yatdığı otu, küləşi, on yerdən yamağı olan xarala təpib təzə doğan və boğaz qoyunlara payladı. Qoyun–quzunu yerbəyer eləyəndən sonra nəfəsini dərib şəhadət barmağı ilə sir–sifətində purçumlanan soyuq təri sivrilib tökdü. Orta dirəkdən asılmış çırağın yanib qurtarmaqda olan piltəsini yuxarı çəkib, tövləyə düşən sarımtıl işığı bir qədər artırdı. Tövlənin qaranlıq künclərində brilyant kimi işildayan, yüzlərlə göz ona zillənmişdi. Nəcəf arakəsmənin toxunma çubuğuna söykənilib xeyli fikrə getdi. O, əmisinin töhmət–tənəsindən yaxa qurtarmaq üçün cürbəcür fikirlərə düşdü, çıxış yolu axtardı. Birdən kəndin ayağında evi olan Həsənqulunun, həmin il başqa yerə köçməsi yadına düşdü.

Həsənqulunun var–yox bir qızı vardı. O da Qarabağ tərəfə varlı–hallı bir kişiyyə ərə getmişdi. Qız ayağını dirəmişdi ki, ata–anası kəndi atıb, onun yanına köçsün. Qocalanda kimdi onlara baxan? Həsənqulu əvvəl–əvvəl bu işə qol qoymurdu. Deyirdi ki, iki dünya bir olsa, el–obamı,

Daş yağan gün

---

qurulu ev-eşiyimi atıb yad yerə getməyəm. Daş düşdüyü yerdə ağır olar. Bir də ki, qız nədi ki, onun kölgəsi də nə olsun?! Ancaq qızla anası birləşib Həsənqulunu başdan çıxartdılar. Arvad kişinin beynini o qədər yedi ki, axırda Həsənqulu qapısındakı dana-dunasını satıb, qapı-bacanı bağlayıb, biryolluq qızının yanına köçdü. Nəcinin ağılına gəldi ki, Həsənqulunun Dar dərənin boğazındakı, Çopur Qayanın kahasında xeyli otu var. Otun yerini Nəcəfdən başqa heç kəs bilmirdi. Ötən yaz Həsənqulu otu çalıb, bağlayıb qayanın arxasından kahaya yığanda onu bircə yetim Nəcəf görmüşdü. Nəcəf həтта bu işdə ona xeyli kömək eləmişdi. Ot bağlamalarını örkənin doğanağına keçirib yuxarı qaldıranda, Həsənqulu yetim Nəcəfə dönə-dönə razılıq edib demişdi ki, Allah ata-anana rəhmət eləsin, yaxşı karıma gəldin. Yoxsa bu, tək işi deyil. Otu kahaya doldurandan sonra da qayanın kölgəsində oturub bir yerdə çörək yemişdilər. Erməni daşnaklarının namərdliyindən, onların Həsənli camaatına necə divan tutmasından danışıb xeyli dərdləmişdilər. Həsənqulu sözarası Nəcəfə onu da demişdi ki, əmin mərdiməzar adam

Əli İldırımoğlu

---

deyil. Sağ olsun, səni qundaq vaxtı ermənilərin əlindən alıb indiyəcən qanadı altında saxlayır. Dava vaxtı o, olmasaydı, indi heç sən də yox idin. Atan, anan, bacı-qardaşların kimi ermənilər səni də ev qarışıq yandırıb kül eləmişdilər. İndi, görürəm, sən də onun işinə-gücünə əməlli-başlı yarayırsan. Mal-heyvanına can yandırırısan. Harda yaxşı örüş var, qoyun-quzunu orda otarırsan. Bir belə sürünün öhdəsindən gəlmək məgər asan məsələdir?! Yaxşı eləyirsən, elə də lazımdır. Ancaq acığına gəlsə də, gəlməsə də deməliyəm. Əmin olsa da, bir az əlibərk adamdır. Dünya malını canından çox istəyir. Allah ta artıq eləsin. Bir heylə qoyun-quzunun, mal-dövlətin qabağında, dindirəndə elə danışır ki, az qalırsan, cibindəki qəpik-quruşu çıxarıb ona verəsən. Bəlkə də özünü elə göstərir ki, gözə-nəzərə gəlməsin. Ancaq nahaq yerə. Adamın ki, qapısını qonaq-qara tanımadı, kasıb-kusuba əl tutmadı, xeyir tapmaz. Heyləsinin dirəyi qızıldan olsa da, qəpiyə dəyməz. Yəqin Allah-taala onu da heylə yaradıb. Xasiyyəti dəyişmək çətindir. Ancaq kasıb mərd olar. Sən yekələndə əminə oxşama.

Daş yağan gün

Həsənqulu bunları deyib ot yığdığı kahaya baxa-baxa:

– Elə bilirsən, kefindən otu bura yığırım?! O vaxt Allah aqlımı aldı, mərək tikə bilmədim. İndi ot-saman yığmağa yer tapa bilmirəm. Düzdür, mərək tikərdim, münasib yer olmadı. Çünki həyatım çox darısqaldır. Mərək tiksəydim, gərək qapıdakı yüzillik ağacların bir-ikisini doğrayıb tökəydim. Ona da əlim gəlmədi. Yaxşı da meyvəsi olur. Ağacları kəsirəm, – deyəndə, arvad daş atıb başını tutur. Deyir, dünya dağılsa da qoymaram. Qolumu kəsərəm, ancaq ağaca qıymaram. Ona görə çaldığım otu yal-yamacdakı kahalara yığırım. Kəndlə buranın arası beş addımlıq yoldur. Haçan lazım oldu, aparıb mal-heyvana verərəm. Bir də ki, bu daş kahalar otu, küləşi mərəkdən yaxşı saxlayır. Kahaya vurulan ot rəngini də dəyişmir, gömgöy soğan kimi qalır.

Bu ot məsələsi Nəciyə göydəndüşmə oldu. Nəcəf fikirləşdi ki, ya qismət, Həsənqulu bir də buralara qayıda-qayıtmaya. Qayıtsa da, ot nəyinə gərəkdir?! Qapısında dördayaqlıdan bir pişiyi də qalmayıb. Düzdür, başqasının malına əyri gözlə

Əli İldırımoğlu

---

baxmaq kişilikdən deyil. Ancaq əlac nədir?! Kahadakı ota mən də dəyməsəm, ya qalıb çürüyəcək, ya da azıb-təzənin biri görüb əkişdirəcək. Ondansa elə özüm daşıyıb gətirərəm, onda Allah da günahımdan keçər. Özümə qalsa, yenə də Həsənqulunun otuna dəyib toxunmaram. Ancaq bıçaq sümüyə dirənib. Qoyunları qırğına versəm, qanımla getdi! Gərək əməmin gözüne görünməyim! Oturub-durub deyəcək ki, səni yağının əlindən qurtarmışam. Neçə ildi çörək verib saxlayıram! Sən də bu yaxşılıqlarımın qabağında qoyunlarımı qırıb, məni quru yurdda qoydun...

Nəcəf fikirli-fikirli tövlədən çıxıb ətrafa göz gəzdirdi. Soyuq adamı qılınc kimi kəsirdi. Hamı yatmışdı. Tək-tük evlərin pəncərəsindən işıq gəlirdi. Çoban itləri peyin komalarının üstündə yumurlanıb, nəfəsləri ilə özlərini isidir və səslərini çıxartmırdılar. Köhnə və Təzə Həsənlinin təmiz səmasında sayrışan ulduzlar, sanki hüznü görünən dağların dərdinə şəriklər olurlar, ermənilərin qırıb-çatdığı günahsız insanların ruhuna nur çiləyir, ölümün ağzından qurtaranlara təsəlli verirdilər.

Daş yağan gün

Nəcəf bu qış gecəsində, üz-üzə dayanan yerin-göyün sakitliyini pozmaq istəmirmiş kimi ehtiyatlı addımlarla əmisinin həyatınə keçdi. Dəhlizdəki ala çatını ehmalca götürüb, qonum-qonşudakı itlər duyuq düşməmiş kənddən çıxdı. Təpənin o üzünə aşılıb qənzər bir yerdə dayandı. Üzünü Köhnə Həsənlinin kalafalıqlarına tutdu. Dəli həsrətlə atası Cəbrayılı, anası Mehribanı imdada çağırırdı. Ancaq qəbir sükutu çökmüş kalafalıqlardan hənirti gəlmədi. Yalnız yaxınlıqdakı qayaların əks-sədası yetim Nəcəfə cavab verdi. Bu ümitsiz çağırışdan sonra soyuq gecənin qara pərdəsinə bürünmüş yer adlı məkanla, mavi səma arasında yenə də lal və vahiməli sükut yarandı. Gecənin dərinliklərindəki meşələrdən arabir eşidilən ac yalquzaqların zəhmli ulartısı, xarabalıqlarda məskunlaşan bayquşların bədheybət səsi Nəcəfin tükələrini ürpəşdirdi. Bu məşum gecədə bəlkə yer üzündə elə bir bəni-insan tapılmazdı ki, Nəci kimi kimsəsiz çöllərə düşüb qorxunc dərələrdə, təpələrdə ölümlə əlbəyaxa olsun. Hamı isti komasında, yumşaq yorğan-döşəkdə şirin yuxuya dalmışdı.

Əli İldırımoğlu

Əlbəttə, canlıdan qada əskik deyil. Yaranmış məxluqatın dərdi də olar, azar-bezarı da. Lakin onun çarəsi də tapılır. Min dərd varsa, min bir də dərmanı var. Ancaq yetim Nəcəfin ürəyi, erməni daşnaklarının ona vurduğu yaradan əzab çəkirdi. Elə bir yara ki, neçə illərdir, onun nə çarəsi tapılır, nə də dərmanı. Qızdırması, titrətməsi, Qafqaz dünyasını bezara gətirən bu yaranın fəsadları nəinki Şərqdə, Qərbdə, okeanın o tayında belə qızdırma saçır, üfunət yayır. Tale yetim Nəcəfi bax, belə bir sağalmaz dərdə düçar eləmişdi. O, mübtəla olduğu bu ağır dərдин əzabını ömrünün sonuna qədər çəkməyə məhkum idi.

Nəcəf bir neçə tap aşıb, Həsənqulunun ot yığdığı kahanın qabağına endi. Çopur qayanın döşündəki kaha yerdən beş-on metr hündürdəydi. Ona görə kahaya arxa tərəfdən enmək lazım idi. Soyuq onun əl-ayağını dondurub heydən salmışdı. Buna baxmayaraq, canını dişinə tutub dizlərinin kasası sivrİLə-sivrİLə birtəhər yuxarı qalxdı. Gətirdiyi uzun çatının bir ucunu qayanın döşündəki tikanlı kola bağlayıb, o biri ucunu həlqə eləyib ortasına keçirtdi. Göz-gözü görmürdü. Nəcəf

Daş yağan gün

---

bilmirdi ki, ayağını hara qoysun. Artıq o, canından bezmişdi. Ölümünü gözünün qabağına gətirib, Çopur qayanın döşü ilə aşağı endi. Kahaya çatanda onu yaz çiçəklərinin ətri vurdu. Nəcəf qan-tər içində nəfəsini dərib, sonra vaxtı itirmədən ot bağlamalarını bir-bir aşağı atmağa başladı. – Çıxartdığım bağlamalar qoyunlara bir neçə gün bəs eləyər – hələlik bunu aparım, qalanlarını da sonra daşıyaram, – düşündü və kahadan çıxıb qəzil çatıdan tuta-tuta yuxarı qalxdı. Arxa tərəfdən hərlənib ot bağlamalarını çatının arasına yığdı. Ancaq bu, bir dəfənin işi deyildi. Yerdəki otu azı üç dəfəyə aparmaq olardı. Nəcəf canına cəfa basıb həmin gecə üç dəfə kəndlə Dar Dərənin boğazındakı Çopur qaya arasında ayaq döydü. Artıq onun son nəfəsi idi. Qəzil çatı Nəcəfin çiyinlərini sürtüb qabar eləmişdi. Axırıncı dəfə ayaqlarını güclə atırdı. Yeriməyə taqəti qalmamışdı. O, iki-üç yerdə dalı şələli oturub dincini aldı. Və var-gücünü cəmləşdirərək– Ya Əli!– deyib ayağa qalxdı. Özünü kəndə yetirəndə dan yeri hələ ağarmamışdı. Nəci ulduzların getdikcə sönməsindən və xoruzların səs-səsə verib

Əli İldırımoğlu

---

banlamasından bilirdi ki, səhərə az qalır. O, tez-tələsik ot bağlamalarının bir hissəsini tövlədən xeyli aralıdakı mərəyin qaranlıq küncünə yığıb, qalanını da qoyun damına daşdı. Tövlənin yuxarı başından, arakəsmələrin arasından gələn nöqtə kimi işıltılardan hiss olunurdu ki, qoyun-quzu yetim Nəcəfə baxıb ondan qarın dolusu yem istəyir. Nəcəf dincini almadan gətirdiyi otu tez-tələsik qoyun-quzuya payladı. Yaz otunun qurumuş çiçəkləri bir andaca tövlənin kəşif havasını dəyişdi. Nəcəf özündə xeyli yüngüllük hiss edib qoyun damının ağzında, civirdən hörüb düzəltdiyi yöndəmsiz çarpayısına uzandı. Gözlərinin acısını bir balaca alıb ayağa qalxdı. Təzə doğulan quzuları, zahı qoyunları yerbəyer elədi. Əldən düşmüş arıq qoyunların arakəsməsini təzələdi. Bacaları açıb tövlənin havasını təzələdi. Orta dirəkdən asılmış çırağı götürüb qoyun-quzuya verdiyi yemi yoxladı. Heyvanlar otu acgözlüklə necə yemişdisə, qabaqlarında bir çəngə yem qalmamışdı. Xoşbəxlikdən bu gecə qoyun-quzudan ölən olmamışdı. Nəcəf xeyli sevindi və düşündü ki, yəqin Köhnə Həsənlinin

Daş yağan gün

---

xarabalıqlarına üz tutub ata-anamı imdada çağıranda, onların ruhu köməyimə yetişib ki, əmimin qəzəbinə gəlməyim.

Nəcəf tövlədən çıxanda orda–burda domuşan itlər sahibini görən kimi gərnəşib ayağa qalxdılar. –İtlər acdı.– Nəcəf düşündü. Və mərəyin qabağındakı dalda yerdə ocaq qalayıb qazan asdı. Çuvaldakı arpa unundan bir–iki ovuc götürüb murdar qazanda qarışdırdı və yal bişirib itlərin qabağına tökdü. İtlər yalaqda buğlanan isti yaldan yedikcə quyruqlarını bulayıb Nəcəfə razılıqlarını hiss etdirirdilər.

Mikayılın ağına gəlməzdi ki, qış bu cür sərt keçsin. Ona görə vaxtında lazım olan qədər yem toplamamışdı. Odur ki, böyük çilənin ortalarında heyvanların qabağına atmağa bir çəngə ot qalmamışdı. Sürü taxıl yerindən toplanmış quru küləşin ümidinə qalmışdı. Küləş də ki, o qədər kar görmürdü. Quzular küləşi dilinə də vurmurdu. Belə getsəydi, yaza bir quzu da salamat çıxmazdı. Bütün sürü qırılıb qurtarardı. Həsənqulunun Çopur qayanın kahasına yığdığı ot kimin ağına gələrdi? Kahada ot bağlamaları olduğunu Nəcəfin Allahı

Əli İldırımoğlu

---

onun yadına salmışdı. Hər axşam camaat yatandan sonra Nəcəf kahadan otu min bir əzab-əziyyətlə daşayıb qoyun-quzunu birtəhər yola verirdi. Başqa cür də mümkün deyildi. Əgər camaat bilsəydi ki, Nəcəf başqasının otunu gizlincə daşayıb aparır, hamı onu daş-qalaq eləyər, Nəcəfə oğru-əyri kimi baxardı. Heç əmisi Mikayıl da bu işdə ona –sağ ol – deməzdi, Nəcəf əmisinin gözündən daha da düşərdi. Deyərdi ki, mənim ocağıma haram qatma. Qoyun mənimdir, qoy qırılsın. Amma başqasının malına xəyanət etməm. Çünki Allah göydən baxır. Ömrümün axırına qədər, etdiyim günahın altından çıxma bilmərəm. O dünyada da yerim olmaz... Nəcəf bütün bunları bildiyi üçün gecə-gündüz Allaha yalvarırdı ki, onun bu təqsirindən keçsin.

Mikayıl qoyunlardan əlini üzmüşdü. Həm də deyirdi ki, iti görüm, qurdu görüm, Nəcəfin pis üzünü görməyim. Bu qış qoyun-quzu arasında tələfat baş verməsinin təqsirini Nəcəfdə görürdü. Deyirdi ki, qoyunlar yazda-yayda yaxşı otarılsaydı, özlərini əməlli-başlı tutardılar. Qışın acısı-soyuğu heyvanlara o qədər də kar eləməzdi. Yığdığı otu

Daş yağan gün

əvvəlcədən heyvanlara cirəynən versəydim, mərəklər bu tezlikdə boşalmazdı. Bütün günahlar bu boyuna ip tutduğum yetimdədir.

Mikayıl Nəcəfin üzünü görməmək üçün qoyunlara tərəf üzük müdü. Qoyun–quzudan əlini üz müşdü. Nəcəfə də biryolluq tüpür müşdü. Nəcəf isə altdan–altdan əmisindən bixəbər öz işini görürdü. Gecə–gündüz özünü oda–közə vurub heyvanları ac qoymurdu. Həsənqulunun yumşaq otu onun qanının arasına girmişdi. Ölmək nədi, bala salmaq nədi?! Qoyun–quzu çiçəkli otdan yeyib, əməlli–başlı ətə–qana dolmuşdu. Quzular quyruq bağlamışdı.

Nəcəf əmisinin boz sifətini, ona dediyi tikanlı sözləri yada saldıqca içəridən odlanır, öz–özünə deyiniirdi: – Öl, canın çıxsın, Nəcəf! Sənə bu da azdır! Əməlisaleh bəndə olsaydın, elə o vaxt ata–anan, bacı–qardaşların kimi sən də ermənilərin əlində gəbərərdin. Canın biryolluq qurtarardı. Bu cür it əzabı çəkməzdin. Sən demə, əmi çörəyi ilan qılçığından betərmiş. Belə gün–güzəran keçirməkdənsə, urvatlı ölüm yaxşıdır. Qorxma, ölməzsən, Nəcəf! Üzün bərkdir! Yoxsa

Əli İldırımoğlu

---

ermənilər sənin də başını bədənindən üzmüşdü. Cəmdəyini qarğa–quzğun yemişdi. Odun–alovun içindən qurtardın, elə bildin cənnətə düşəcəksən?! Ac toyuq yuxusunda darı görən kimi. Əmin uşaqları ilə məktəbə gedəcəksən, oxuyub adam cərgəsinə qoşulacaqsan. Bu fani dünyada kef çəkəcəksən. Ay–hay! Tay demədin ki, cəhənnəmin əzabını görəcəksən. Gecələr peyin iyi gələn üfunətli tövlənin ayağında, civirdən hörüb düzəltdiyin çarpayı yançaqlarını əzib döyənək eləyəcək. Gündüzlərin yal–yamacda keçəcək. Daşlar yastığın olacaq. Saxladığın köpəklərə vaxtlı–vaxtında isti yal verirsən. Ancaq, ay yazıq, özün isti xörəyə həsrətsən. Yediyin quru çörək, duzsuz şordu. Bircə qoyunlar doğanda kefə baxırsan. Suluqdan, kətəməzdən, süddən–qatıqdan yavanlıq eləyəndə ağzın dada–tama gəlir. Əmin barədə də çox da pis fikrə düşmə. Dili acı olsa da, əmindir. Ətini yesə də, sümüyünü atmaz. Səni sevəndə yaxşıdı, söyəndə pis?! O, olmasaydı, neynəyərdin? İndi ermənilər səni qundaq qarışıq nizənin ucuna keçirmişdilər. Sən hələ Andranikin əlinin duzunu görməmişən. Ağlın Həsənlinin

Daş yağan gün

---

itlərinə getməsin. Arvad-uşağa dəyib-toxunmur. Erməni daşnakları nə arvada baxır, nə də ki, südəmər uşağa. Öldürdüklərinin cəsədlərindən də əl çəkmirlər. Meyidlərin gözlərini oyur, qol-qıçını kəsib eybəcər hala salırlar. Allaha min kərə şükür elə ki, o cür işgəncəli ölümdən xilas olmusan. Buna görə əmin Mikayla ömrün boyu minnətdar olmalısan. Hərdən səni söyüb-danlamasına baxma. Necə olsa əmindir. Bir də ki, Allah heç bir kafir bəndəsinə qismət eləməsin. Sənin yaran erməni yarasıdır. Qiyamətə qədər o yara sağalan deyil. Onun sızıltısına ömrün boyu dözməlisən. Əcəlin çatanda da Əzrayıl canını elə dağda-daşda, qoyun-quzu otardığın yerdə alacaq. Onda da qorxma, itlərin etibarlıdır, yanını kəsdirib cəsədini qurddan-quşdan qoruyacaq. Sonra Həsənli camaatı duyuyq düşüb, səni el adətiynən torpağa basdıracaq. O dünyada ata-anana, bacı-qardaşlarına qovuşacaqsan. Bununla da həyatın bitəcək. Canın bu dünyanın əzab-əziyyətindən qurtaracaq. Daha nə andraniklər yadına düşəcək, nə də ki, erməni daşnakları. Köhnə Həsənlinin kalafalıqları da unudulacaq. Bircə ruhun bu

Əli İldırımoğlu

---

yerlərdə – qoyun–quzu otardığı dağlarda, daşlarda, qayalarda, çöllərdə, dərə–təpələrdə dolaşacaq.

Nəcəf qarmaqarışq fikirlərin əyri–üyrü cığırılarında ilişib qalmışdı. Ha çalışırdı, bir yana çıxa bilmirdi. Bircə bəxti onda gətirmişdi ki, böyük çillənin soyuqları kəsərdən düşmüşdü. Kiçik çillənin – boz ayın da ki, ömrünə az qalmışdı. Yazın ilıq, isti nəfəsi duyulurdu. Gün döyən yerlərdə torpaqdan buğ qalxırdı. Yer–yurdu danaqıran çiçəkləri bürümüşdü. Qız–gəlin sinə yerlərdə bitən xincilovuzu qazıb ətək–ətək evlərinə daşıyırdılar. Dərələr–təpələr günbəgün bozumtul görkəmini dəyişib, yaşıl dona bürünürdü. Qoyunların ağzı göy ota çatmışdı. İndi heyvanların nə Həsənqulunun kahalara doldurduğu otuna, nə də ki, quru küləşə ehtiyacı vardı. Nəcəfin də kefi durulmuşdu. Qoyun–quzu göy otdan yeyib oynayırdı.

Mikayıl bir gün şeytanın qıçını qırıb, çuxasını çiyinə salıb ağıllara tərəf yönəldi. Sürüyə baxanda gözləri işıqlandı. İndiyəcən ona elə gəlirdi ki, bu qış heyvanların biri də yazı salamat çıxmaz. Ona görə acığını Nəcənin üstünə töküb ona olmazın

Daş yağan gün

---

sözünü demişdi. Bu gün sürüyə baxanda qaş-qabağı açıldı. Qardaşı oğlunu yanına çağırıb:

– Ə, Nəci, səni belə bilməzdim, – dedi.– Qoyun–quzunu bu cür gümrah görəndə gözlərimə inanmadım. Boynuma alım ki, hamısı sən Nəcinin hesabınadır. Quş qanadıynan uçar. Mənimkilər zay çıxırdı. Dördü bir köpüyə dəyməz. Səfeh gədələrdir. Ver yeyim, ört yatım, gözlə canım çıxmasın. Oğlanlarım günün qulağı batanda yatır, səhər namazından sonra yorğan–döşəkdən qalxırlar. Dəftər–kitablarına yaxşı baxmırlar. Elə quru–quru məktəbə gedib–gəlmələridir. Müəllimlərinin də yanında başım aşağıdır. Direktorları bir–iki dəfə sifariş göndərib ki, Mikayla deyin, uşaqları dərsə fikir vermir. Belə getsə, məktəbdən qovulacaqlar. İndi vur məni öldür! Deyən gərək, ay qancığın qarnından çıxanlar, korsunuz, şilsiniz?! Hamıdan yaxşı geyinirsiniz. Plov qazanımız da ocağın üstündən əskik olmur. Əslində günahların çoxu mən köpəyoğlundadır. Hamısını ərköyün böyütmüşəm. Onlar da qudurub, yollarından çıxıblar, sənin kimi səhərdən–axşamacan dağda–daşda qoyun otarıb, gecələr tövlə təmizləsələr,

Əli İldırımoğlu

---

ağılları başlarına gələr. Məndən sonra başlarını gırləyə bilsələr it olub uluyaram. Gedib onun-bunun qapısında nökrçilik eləyib, başımı yerə soxmasalar yaxşıdır. Hamısı it südü əmib. Düzünə qalsa onları da qudurdan elə analarıdır. Birinə əl qaldıranda tez özünü atır ortalığa. Deyir, uşaqların xətrinə dəymə! Uşaqların xətrinə dəymə!.. – Arvadı Qönçəni yamsıladı. – Mən də dəymirəm. Getsin canları çıxsın. Məktəbdən bayıra atanda ağılları başlarına gələr. Onda Qönçə bilər ki, uşağın xətrinə dəyməyib, başlı-başına buraxanda axırı nə olur?

Mikayıl öz-özünə o ki, var deyib, sonda üzünü Nəcəfə tutdu:

– Hamısı sənin atılan dırnağına dəyməz, – dedi. – Yenə az-çox əlimdən tutan sənsən. Qadan düşsün mənimkilərin ürəyinə. İndiyəcən bildirmək istəmərdim, indi deyirəm. Fikrim var ki, səni bu yaxınlarda evləndirim. Nə gizlədim, Cümşüdlə danışib razılaşmışdım. Aradan nə keçdisə, gerilədi, sözünün üstündə durmadı. Yalan-gerçək dedi ki, qızın əmiləri, dayıları, heç anası da razı deyil. Qız özü də deyirmiş ki, yetim-yesir maa qalıb?!

Daş yağan gün

Mikayıl əminin qardaşı oğlu ilə mənimki tutmaz. Savadı, sənəti, ayrıca ev-eşiyi olmayan oğlan nəyimə gərəkdir?! Eləsiynən bir yastığa baş qoya bilmərəm.

Mikayıl gülümsündü:

– İndi, qardaşoğlu, o Cümşüd məsələsindən addayıb. Atalar demişkən, yalvarana yalvar. Gördüm ki, Cümşüd ayağını yuxarı qoyur, mən də sifariş göndərdim ki, səninki səndə, mənimki məndə. İş ki, belə oldu, innən sonra bizimki tutmaz. Odu–budu, Cümşüddən səs–səmir çıxmır. Mən də təzədən durub onun qarısına elçi göndərən deyiləm. Ürəyini də qısıb eləmə. Fikirləşib ondan yaxşısını tapmışıq. Səndən nə gizlədim, o da özgəsi deyil. Bizim arvadın ögey bacısının Zəriş adlı bir qızı var. Kimə isə vermək istəyirdilər, hardan arğac keçibsə, baş tutmayıb. Deyəsən, oğlan tərəfi geri çəkilib. Bu yaxınlarda bir iş üçün Cəbrayıla getmişdim. Yolüstü qaynatama da baş çəkdim. Qızı onlarda görmüşəm. Anaları uşaq üstə cavanəzən dünyasını dəyişib. Atası da gedib bir başqası ilə evlənib. Zərişi xalası saxlayır. Göz qoydum, boylu–buxunlu uşaqdır. Bir az dəli–

Əli İldırımoğlu

---

doludur. Yönlü bir istəyəni olmadığından qalıb. Evin bütün biş–düşü ona baxır. Yaxşı da inək sağır. Həyət–bacaya baxdım, gül kimidir. Hamısı da o Zərişin hesabınadır. Bizim Qönçənin bacısı ondan yerdən–göyəcən razılıq eləyir. Deyir ki, qız deyil, qızıldır. Yıxılı evin dirəyidir. Baldızım arada zarafata salıb dedi ki, gərək elə əvvəldən bu qızın adını Zəriş yox, Qızıl qoyaydım.

Nəcəf çoban olsa da, dünyanın altını da bilirdi, üstünü də. Mikayıl Zərişi tərifləyəndə bir balaca qımışıb, – Yəqin əmim indi də Zəriş məsələsində başıma cəvərən hörmək istəyir. – daxilən düşündü.

Mikayıl Zərişə o ki var, tərif vurandan sonra:

– Zərişi elə o vaxtdan pəsənd eləmişəm.

Qoyunları sağ–salamat yaylağa apar, yay sovuşandan sonra, payız ağzı nişan taxarıq. Görək bu əsgərlik məsələsi necə olur. Maa qalırsa, bəri başdan ad eləyərik, toy qalar əsgərlikdən qayıdana. Onacan da qoyunlardan beş–onunu satıb, ayrıca bir koma qaraldaram. Evlənəndə yığışarsınız ora. Elə əvvəlki qaydada sən qoyun–quzunu hərləyərsən, Zəriş də sil–süpür işinə baxar. Süd

Daş yağan gün

---

sağar, pendir vurar, xalasıynan köməkləşib motal tutar, baş–başə verib dolanarsınız. Gözüm də üstünüzdə olar. Belə ki, görürəm, gədələrdən mənə haray yoxdur. Hamısı tənbel–tünbəl şeydir. Nə ölüyə hay verəndilər, nə diriye pay. Onlarınkı bir Allaha qalıb. Hamısını da xarab eləyib, o günə salan analarıdır. İş o yerə çatıb ki, çarığı bəyənmişlər. Anaları başımı dəzir ki, tay–tuşlarından əskikdirlər? Xalxınkilər çəkmə geysin, məninkilər çarıq?! Mən də deyirəm, ay gorbagorun qızı, mənim çəkmə fabrikim var?! Qanıb başə düşürsən ki, dükanda çəkməni od qiymətinə satırlar! Çox adam çarıq da tapmır. Qonşuların uşağını görürəm də, ayaqyalın gəzməkdən dabanları cadar olub. İndi mənim sürüm var deyən, oğlanlarım çəkmə geyməlidir?! Durduğum yerdə mənə dilə–dişə salmaq istəyirsən? Arvad olanda nə olar?! Oraları da fikirləş. Kənardan baxanlar deməsinlər ki, Mikayılı mal–dövlət qudurub, oğlanları çarığı bəyənmiş, gündə bir çəkmə geyirlər. Bir də ki, ay oğul, biz kənd adamıyıq. Hər gün dağda–daşdayıq, dərə–təpəyə çəkmə dözər?! O cəhətdən saa halal olsun.

Əli İldırımoğlu

Elə olur ki, ayda bir dəfə məndən gön istəmirsən. Həmişə yamaqlı çarıq geyirsən. Dağılan yerini də özün yamayıb düzəldirsən. Düzünü də sən eləyirsən. Gərək adam yorğanına görə ayağını uzatsın. Dədə–babadan çarıq geyinirik. Yəni çarıq geyənlər səndən–məndən əskik adamlardır? Beş–on qoyunumuz var deyə, mənimkilər yerə–göyə sığmır. Özlərini elə aparırlar ki, guya göydən zənbillə düşüblər.

Mikayıl gündə bir təbə düşürdü. Onu nə güləndə üzünü gör, nə də ki, qanı qaralanda. İndi də qoyun–quzunu gümrah görüb kefi durulmuşdu. Dünənəcən adam yerinə qoyub, kəlmə kəsmək istəmədiyi qardaşı oğlu ilə indi tay–tuş kimi danışdı. Sabah iki qotur keçinin qıçı qırılsa, Allah bilir, Mikayıl hansı havanı çalacaq?! Gözünü yumub, ağzını açıb Nəcəfə itin sözünü deyəcək. Yenə cin atına minib deyəcək ki, dava vaxtı başqaları doğma balasını qoyub qaçanda, səni gavurun əlindən qurtaran mən olmuşam.

Nəcəf əmisinin xasiyyətinə öyrəşmişdi. Bilirdi ki, onun qardaşı oğluna qarşı canıyananlıığı da var, heç nəyin üstündə elədiyini başına qaxıb,

Daş yağan gün

---

yediyini burnundan gətirib, üzünə itin sözünü deməyi də. Ona görə də əmisinin bir kəlməsini iki eləmiridi. Başını aşağı salıb, qabağında qolubağlı qul kimi dayanmaqdan başqa çarəsi yox idi. O ki, qaldı Zəriş məsələsinə, əmisinin məsləhətləri ağına batmırdı. O barədə əmisi uşaqları Nəcəfə ucundan–qulağından danışmışdılar. Zərişin hansı yuvanın quşu olduğundan xəbərdar idi. Zəriş əmisinin dediyi kimi, əməlisaleh qız olsaydı, əvvəlcə közü öz qabağına çəkərdi. Oğlanları duraduraya yağlı əlini mənim başıma çəkməzdi. Sən demə, ötən il də belə bir söhbət olub. Mikayıl Qönçə ilə diz–dizə oturub belə məsləhətə gəlirlər ki, Zərişi oğlanlarının birinə alsınlar. Sonra qız barədə qulaqları nə çalıbsa, bu söhbəti biryolluq yığışdırıblar. Sözüün yanlışı olar, yalanı yox. Zərişi əvvəlcə qapıbir qonşusu olan Bayram adlı oğlan istəyirmiş. Ancaq yalan–gerçək, kəndin poçtalyonu ilə adı çıxdığına görə Bayramın Zərişdən qəlbi sınıb. O gündən Bayram ata–anasına deyib ki, iti görüm, qurdu görüm, Zərişi yox. Niyəsini də açıb–ağartmayıb. El ağzı, sel ağzı, Zərişin adı pisə çıxdığına görə kənddəki cahıl–cuhulun biri də ona

Əli İldırımoğlu

---

yaxın durmurdu. Ona görə Qönçə qurub-qoşub Mikayılın başını doldurub ki, guya deyilənlərin hamısı düşmənlərdir. Zəriş aydan arı, sudan duru bir qızıdır. Nəcəf də bizim sözümdən çıxmaz. Evləndən sonra ərlilə-arvadlı əlimizin altında işlədərik. Zəriş oralarda nə qələt eləyib-eləyib, burada gözümüzün qabağında, ayağını ayağının üstünə qoya bilməz. Bir də ki, Nəcəfin evi yox, eşi yox, lütün biridir. Ona qız verən kimdir? Əslində Zəriş Nəcəfin xörəyi deyil. İntəhası, qız evdə qalıb qarırmaqdan, yaxşı-pis, birinə getsə yaxşıdır. Bir də ki, Zəriş kimi boylu-buxunlu, gözəl-göyçək qız hə deyib, boyun olsa, Nəcəf papağını göyə atsın.

Mikayıl da qayıdıb ki, əvvəllə Zəriş namuslu qızıdır. Onun barəsində deyilənlərə inanmıram. Bilsəm ki, doğrudan da Zəriş ayağını əyri qoyur, mən özüm onun ətinə kəsərəm. Bir də ki, at mənim altımda bürüməsən, Nəcəf onun ipini yığından sonra Zərişin həddi nədir cızığında çıxsin.

Nəcəf bu söz-söhbətləri eşitdikcə daxilən sarsılırdı. Ancaq hələlik bu haqda heç kəsə heç nə

Daş yağan gün

---

demirdi. Fikirləşirdi ki, bəri başdan darımı kola tökməyim. Köç vaxtı yaxınlaşır. Qoyunları yaylağa apararam, sağ–salamat arana qayıdandan sonra nə bilmək olar. Əmim bəlkə Zəriş barədə fikrini dəyişdi. Heç Zəriş də oturub gözləməz. Ya özü kimisinin birinə qoşulub gedər, ya da tanımayanın birinə verərlər. Mənim də yaxam bu əskik işdən qurtarar. Bir də ki, hələ qabaqda əsgərlik məsələsi var. Qismət ilahiyyəndir. Bərkə düşsə oralarda ilişib qalaram. Hara getsəm çobanam. Dünya xali deyil. Bir insafly adam tapıb onun qoyun–quzusuna baxaram. Günüm xoş keçsə, oralarda ömrümü başa vuraram. Düzdür, vətən şirin şeydir. Ancaq neynəmək? Mənimki də belə gətirib. Əmimin danlaqlı çörəyini yeyib, üstəlik də pis ad çıxaran bir qızla evlənib binamusluğu boynuma götürməkdənsə, yad ölkədə ölüb qalmaq yaxşıdır. Məni ata–ana üzünə həsrət qoyan ermənilərin balası ocağa düşsün. Bu gen dünyanı mənə dar eləyiblər. Bir canıyananım, qeydimə qalanım yoxdur. Ermənilər ata–anamı əlimdən alıb. Qönçə xala da əmimi qızıqdırıb haqq–nahaq namus–qeyrətimi ayaq altına salmaq istəyir.

Əli İldırımoğlu

Nəcəf əmisinin sözlərini qəlbində saf-çürük eləyib, gecə-gündüz xiffət çəkirdi. Lakin yüz fikir bir borcu ödəmir. Artıq yaz yarıdan keçmişdi, el-oba dağa hazırlaşdı. Gilas qızarmamış köç yola düşməli idi. Mikayıl bağ-bostan dərdindən həmişəki kimi aranda qalmalı oldu. Bağ-bostan o tərəfə qalsın, ev-eşiyi da sahibsiz qoymaq olmazdı. Tərs kimi son günlər havalar bürkülü keçirdi. İstidən nəfəs almaq olmurdu. Axırda Mikayıl dilə gəlib dedi ki, günü günə satıb yubanmaq olmaz, təcili dağa çıxmaq lazımdır.

***

...Axşam fərməşlər qabqarıldı. Alaçıq çubuqlarını, keçəni, paltar-palazı, qab-qacağı yükləmək üçün iki öküz, bir qatır, iki ulaq ayrıldı. Qönçə xala axta ata yüklənmiş qoşa fərməşin arasında oturdu... Oğlanlarından biri atın yedəyini çəkir, o biriləri də əllərində çubuq yüklü ulaqları sürürdülər. Nəcəf qoyun-quzunu təkbaşına aparırdı. Qəzili yernən sürünən ala erkəc sürünün qabağını çəkirdi. Nəcəf arxada, itlər də ləhliyə-ləhliyə yan-yörədə gedirdi.

Daş yağan gün

Həsənli dərəsindən düzə çıxanda hava işıqlandı. Artıq it qurddan seçilirdi. Ətraf aydın görünürdü. Köç yolunda mal-heyvanın əlindən tərpnmək olmurdu. Qucağı uşaqly bir qadın altındakı kəhər atı sağa-sola səyirdib, qarışığa düşüb, itən balalı inəyini soraqlayırdı. İrəlidəki aşırımında, kövşən qoruqçuları ilə tərəkəmə çobanları arasında dava-dalaş qalxmışdı. Qarovulçular qollarına bəlgə dolamışdı. Tərəkəmə çobanları çomaqlarını başlarının üstünə qaldırıb mənəm-mənəm deyirdilər. Onlar bir-birinə hər bə-zorba gəlsə də, hökumətin qorxusundan cəsarət eləyib dəyənəklərini işə salmırdılar. Bilirdilər ki, dalda-qabaqda köçə nəzarət eləyən milis işçiləri var. Kim həddini aşsa, çiyini paqonlulardan yaxa qurtara bilməz.

Səmənd atın belində gedən nurani bir kişi köçdən ayrılıb onlara yaxınlaşanda elə bil qurbağanın gölünə daş atdılar. Kövşən qarovulçuları ilə çobanlar ağsaqqal atlını görən kimi qolları yanlarına düşdü. Yaşly kişi onlara nə cür təpindisə, hər iki tərəf geri çəkildi. Söz-söhbət bununla da bitdi. Nə ortada qan töküldü,

Əli İldırımoğlu

---

nə də ki, paqonluların bu işə qarışmasına ehtiyac qaldı. Qönçə xala abırlı, ağayana kişini tanıdı. Onu bir-iki dəfə xeyirdə-şərdə uzaqdan-uzağa görmüşdü. Qönçə xala üzünü oğlanlarına tutub:

– Cəddinə qurban olum! Seyiddi, – dedi, – nəfəsi ağırdı. O gedən yerdə qan bağlanır. Bütün bu el-obada ağanı tanımayan yoxdur. Hamı da yolunu saxlayır.

Taxıl zəmilərinin, hələ kərənti dəyməmiş biçənəklərin arasınca uzanıb gedən köç yolunda it sahibini tanımırdı. Çoban-çoluq çalışırdı ki, mal-heyvan qarışığa düşməsin. Hərə öz köçünün dal-qabağını kəsmişdi ki, qoyun-quzu başqalarının naxırına qoşulub getməsin və yoldan çıxıb, sünbülü təzə dən tutan göy zəmilərə, biçənəklərə ziyan vurmasın. Ac itlər də bir tərəfdən boğuşub çobanların başını qatırdılar. Nəcəfin qurdbasan köpəyi bütün itlərə dov gəlirdi. İtlərin boğuşub, bir-birini əldən salması bəzən sahibləri arasında söz-söhbətə səbəb olurdu.

...Yaşıl düzlər arxada qalmışdı. Gün batar-batmaz köç qum, çınqıl dökənmiş maşın yoluna çıxdı. Arxadan və qarşıdan gələn yük və minik

Daş yağan gün

---

maşınları köç adamlarının işini çətinləşdirirdi. Çobanlar əllərindəki çubuqla mal-heyvanı döyəcləyə-döyəcləyə aralayıb avtomaşınlara birtəhər yol verirdilər. Mənzil başına tələsən sürücülər deyinə-deyinə maşının sürətini azaldıb, köç sahiblərinin ünvanına latayır sözlər işlədirdilər. Çobanlar da, saymazlıq edib, maşını ilə heyvanı zədələyən sürücüləri söyüb-yamanlayırdılar.

Köç adamları çətinliklə maşın yolunu keçib axırı ki, genişliyə çıxdılar. Nəcəf əmisi uşaqları ilə məsləhətləşib, öz köçlərini irəlindəki dərədən axan suyun kənarındakı sakitliyə döndərdi. Onlar bu axşam burada dincəlib, yeyib-içib, gecələyib səhər tezdən yollarına davam etməli idilər. Qönçə xala yaxınlıqdakı bulağın başında palaz açıb, yüngülvari süfrə düzəltdi. Dağarcıqdan beş-altı büküm yuxa çörək çıxarıb ortalığa qoydu. Qatıq yığıdığı tuluqdan mis badyaçaya, üzündə dənəvər yağ olan ayran tökdü. Qaymaqlı qatıq, yol boyu qatırın belindəki tuluqda çalxalanıb ayran olmuşdu. Qönçə xala motaldan dələmə pendir çıxartdı. Köçə başları qarışdığından yeməyə macal tapmayan ac yolçular iştahlarını öldürüb ayağa qalxdılar. Hərəsi

Əli İldırımoğlu

---

bir tərəfdə altına paltar–palaz çəkib yorğun–arğın yuxuya getdi. Dan ulduzu parlayanda ulaqlar təzədən yükləndi. Nəcəf sürünü köç yoluna çıxartdı. Yüklü at, qatır, öküz də onun arxasınca. Onların getdiyi dağ yolu cərgə ilə tikilmiş üstü qırmızı taxtapuşlu binaları, enli küçələri heyrət doğuran Gorus şəhərinin kənarından keçir. Tağyurd, Qanlıca, Üçtəpə dağları sonradan–sonraya Ermənistan ərazisi sayılsa da, Araz qırağından üzübəri bütün Azərbaycan rayonlarının yurd yeri dədə–babadan bu yaylaqlarda yerləşir. İstər azərbaycanlı olsun, istər erməni, dağ adamları alaçıqlarını eyni yaylaqda qururdular. Mal–qara da eyni örüşdə otlayırdı. Bu ulu dağlar dini, dili müxtəlif olan insanları bir–birindən ayrı tutmur, arada ayrı–seçkilik qoymur, ögeylik–doğmalığ eləmir. Saf ab–havasını, buz bulaqlarını, sərin mehini, bəyaz qarını heç kimdən əsirgəmir. Görünür, ona görədir ki, dağ ucalıq rəmzidir. Hamı onun saf, sərin, ətirli qoynuna can atır. Burada ömür–gün sürən məxluqat da o dağlar kimi bir–biri ilə mehriban davranır. Qış qarını kəsəndə də Ermənistanın heyvandarları arana üz tutur,

Daş yağan gün

Azərbaycan torpaqlarında qışlayırdılar. Yüz illərdi bu sadə insanlar bir–birinə əl tuturdu. Di gəl ki, lənətə gəlmiş erməni xainləri suyu bulandırıb, aranı qarışdırır, ortalığa düşmənçilik toxumu səpməkdən usanmırdılar.

Nəcəfgilin köçü hay–küylü Gorus şəhərini arxada qoyub Üçtəpəni aşdı. Günün axırında dədə–baba yurdları olan Qanlıca yaylağına çatdılar. Hələ qarı getməmiş təpələrin arasında bir–birindən aralı alaçlıqlar görünürdü. Nəcəf sürünün qabağını bir qədər aşağıdakı, hər il köçdükləri köhnə yurda döndərdi. Neçə il bundan qabaq daş hasara alınmış ağılları ot basmışdı. Ocaq daşlarının biri də yerindən tərənəmənmişdi. Qonşuluqda Ermənistanın Muğancıq, Goru kəndlərindən olan erməni heyvandarları alaçlıq qurmuşdu. Onlar iki həftə qabaq yaylağa çıxmışdılar. Çoxdan ayrı düşən yurd qonşuları bir–biri ilə xoş əhval–ruhiyyə ilə görüşdülər. Nəcəfin çoban yoldaşları onu dövrəyə aldı. Həmişə bir yerdə qoyun otardığı Armenak və Akop Nəcəfi görəndə şad oldular. Burada yurd salan dini ayrı, dili ayrı insanlar da, onların yırtıcı köpəkləri də sanki demək istəyirdilər

Əli İldırımoğlu

---

ki, aramıza ədavət salan daşnak xislətli andraniklərin, nijdehlərin, Hamazasların, droların nəsli kəsilsin. Bizi dinc yaşamağa qoymurlar.

Dağların başında qara duman getdikcə sıxlaşırdı, tək-tük yağış atırdı. Nəcəf əmisi uşaqları ilə köməkləşib tez-tələsik alaçıq qurmağa başladılar. Akopla Armenak əllərindəki işi qoyub onlara köməyə gəldilər. Alaçıqın içi bir göz qırpımında səliqə-sahmana salındı. Yerə xalı-xalça döşəndi. Baş tərəfdə yük qurub, üstünə naxışlı kilim çəkdilər. Dana-buzov bağlamaq üçün alaçıqların yan-yörəsinə mıx çalındı. İş heyvanlarına axur düzəldildi. Armenakla Akopun anaları Nəcəfgilə sacdan təzə çıxan isti çörək, təzə pendir göndərdilər. Qönçə xala da əvəzində aranın matahından onlara pay göndərdi.

Axşam tərəfi seyrək yağış yağıb tez də kəsdi. Yurdlara çökən duman-çən uzaqlara çəkildi. Yamyaşıl dağlarla səma arasını qara pərdə kimi kəsən buludlar çəkilib gedəndən sonra ulduzlar sevinclə sayrışmağa başladı. Axşam yağışından sonra Qönçə xala yükdən yorğan-döşək çıxartdı. Yorulub əldən düşmüş yolçular başlarını yastığa

Daş yağan gün

---

qoyan kimi yuxuya getdilər. Nəcəf yapıncısına bürünüb, ağılların arasında yerə sərdiyi nimdaş palazın üstündə uzanıb, qatırın palanını da başının altına çəkdi. Hamıdan çox əzab-əziyyət çəkməsinə baxmayaraq, onun gözlərinə yuxu getmirdi. Tuş olduğu acı taleyini, qarşıda onu gözləyən qara günlərini, axır-aqibətini düşünürdü. Qatmaqarışığı fikirlər, qara sel kimi onu amansız girdabına salıb daşlara, qayalara çırpa-çırpa hara isə aparırdı. Armenak, Akop... isti çörək... təzə pendir... sadə, səmimi, xeyirxah insanlar... digər tərəfdə Andranik, Dro, Nijde, Hamazas.... qan-qada... müsəlmanların qənimləri... Kəndimizi odlara qalayıb məni kimsəsiz qoyub, müsibətlərə salan insan cəlladları. Armenakın, Akopun nə günahı?! Onlar da mənim kimi çobanlıq edib, günlərini dağda-daşda keçirirlər. Ancaq nə etməli?! Adları ermənidir. Kəndlərimizi dağıdıb evlərimizə od vuran andraniklərin mənsub olduğu millətdəndirlər. Onların da adı bədnamdır. Bəlkə Armenakın, Akopun əllərində əlac olsaydı, andraniklərin, nijdehlərin, droların dərilərinə saman tərəpdilər. Çoban olsalar da, bayquş

Əli İldırımoğlu

---

yuvasına çevrilən kəndlərimizi görəndə xəcalət çəkir, erməni daşnaklarını dönə-dönə lənətləyirlər.

Nəcəf nə qədər qurcalansa da, yata bilmədi. Dağın soyuğu onun canına işləmişdi. Ayağa qalxıb gecənin qaranlığında ora-bura əl atdı. Tapdığı at çulunu yorğan əvəzinə üstünə çəkdi və arxası üstə uzandı. Gözləri intəhasız göyləri dolaşdı. Yenə də duman-çən qalxırdı. Tək-tük ulduzlar görünürdü. Nəcəfin göz qapaqları yavaş-yavaş yumuldu. Yuxular aləminə düşdü. Buludların ətəyindən yarışıb dağların qarlı zirvələrinə qalxdı. Keçib-gəldiyi düzlərə, köç yollarına baxdı. Köhnə Həsənlinin xarabalıqlarına nisgilli nəzər saldı. Atası Cəbrayilla anası Mehriban əl-ələ verib ermənilərin yandırdığı komalarını düzəldirdilər. Evləri yavaş-yavaş həmişəki bağlı-bağatlı görkəmini alırdı. Atası Cəbrayıl oğlunu görəndə onun əlindəki çoban ağacını alıb kənara tulladı – Əminin yanında qalıb çobanlıq etdiyən bəsdir, – dedi. Anası Mehriban biləndə ki, oğlu yatanda qatırın palanını yastıq yerinə başının altına qoyur, üstünə yorğan əvəzinə at çulu örtür, dizinə döydü. – Anan ölsün, bala! Gözlərim çixeydi, səni bu

Daş yağan gün

---

gündə görməyəydim! –deyib, qan–yaş tökdü və sinəsinə sıxaraq, onu əzizləməyə başladı. Oğluna ürək–dirək verdi. – Erməniləri görüm, Allahın qəzəbinə gəlsin! Neçə ildi ana–bala ayrı düşmüşük. Gec də olsa, gəl səni məktəbə qoyaq, savadın olsun. Və ya başqa bir sənət öyrən. Dədən Cəbrayilla ürəyinə yatan bir qız tapaq, elçi göndərək, sənə toy vurduraq. Başqaları kimi sən də ev–eşiyin, arvad–uşağın olsun. Nəvələrimizi gəzməyə aparaq, bağımızdakı meyvədən yığıb qabağına tökək. Nəvələrimizin iməkləməsini, yeriməsini, yüyürməsini görək. Rahat evin, isti ocağın olsun. Mikayılın danlaq–dansağından canın qurtarsın. Onun övladlarının əyin–başına baxıb həsəd aparmayasan. Gecələr Qönçə xalan özününkülərə yer salır, sənsə çöldə ağılların arasında, mal–heyvanın yanında yatanda qəblim qan ağlayır... Gəl, bala!! Hardasan, mənim Nəcəfim?! Gözümün işığı!! Biz ölməmişik, qoymarıq sən cəhənnəmin əzabını bu dünyada çəkəsən!!

Nəcəf qollarını geniş açıb atasının qucağına atılmaq istəyəndə tappıltı eşitdi. Qoyunlar hürküb

Əli İldırımoğlu

---

bir–birinə qarışdı. İtlər ağız–ağıza verib hürüşdülər. Nəcəf səksənib yuxudan dik atıldı və tez ayağa qalxıb çomağına əl atdı. Sən demə, ağıla canavar təpib. İncəvara, itlər duyucq düşdüyündən qoyun–quzunun birini də apara bilməyib. Nəcəf bir–iki dəfə fit verib, yenə də palazın üstündə uzandı. Qatırın pəlanını başının altına çəkdi. O, gördüyü şirin yuxunun təsirindən qurtara bilmirdi. Bayaqdan bəri onu əzizləyən ata–anasını gözünün qabağına gətirib doluxsundu. Özündən asılı olmayaraq hıçqırub ağladı. Onun göz yaşları qatırın pəlanına hopmuşdu. Nəcəfin qəlbində amansız bir qəzəb alovlandı. İstədi ki, alaçıq qonşularına hücum çəkib, qabağına kim keçdi, hamısını qırub məhv eləsin, Akopla Armenakı da qanına boyasın. Ancaq özünü ələ aldı və daxilən: – Səfehləmə, Nəcəf, sən də eşşəyə gücün çatmır, pəlanını döyəcləmək istəyirsən. Hünərin varsa, andraniklərə, onun yolunu tutan əclaf erməni daşnaklarına gücünü göstər. Armenakın, Akopun nə günahı?! Bayaq yediyin isti çörəyi tapdamaq olmaz. Axı, sən Andranik, Nijdeh, Hamazas, Dro deyilsən. Məhəmməd hümmətisən. Neçə ilin

Daş yağan gün

---

qonşusuna, yaxınlıq etdiyın çoban dostlarına əl qaldırsan, onda erməni daşnakları ilə sənın nə fərqlin?!

Nəcəfin nəmli gözləri yumuldu. Soyuqdan o tərəf–bu tərəfə çöndü. Dizlərini qarnına qısdı. Lakin isinmədi. – Təqsir özümdədir. Gərək ölmüş qoyunların bir–ikisinin dərisini qurudub saxlayıb, arandan gələndə at–eşşəyin üstünə atıb gətirəydim. Yatanda altıma sərərdim, başımın altına qoyardım, üstümə örtərdim. Yerim əmim uşaqlarınkından da rahat olardı.– Nəcəf düşündü.

Armenak və Akop ferma işçiləri idi. Nəcəf isə əmisinin şəxsi mal–heyvanını otarırdı. Günəş dağlara yayılmamış onlar yerlərindən qalxıb qoyun–quzunu örüşə çıxartdılar. Göydə bir parça duman yox idi. Bir–birinə söykənən dağların qarlı zirvəsi aydınca görünürdü. Rəngbərəng çiçəklərin ləçəyində brilyant zərrəcikləri kimi şəh damcıları işıldayırdı. Yamyaşıl çəmənliklərdən, gəvən kollarına, mamırlı daşlara sığınmış boz torağaylardan, sarı, çəhrayı rəngli balaca–balaca quşlardan, orda–burda vəcdlə səs–səsə verən bülbüllərdən başqa heç nə gözə dəymirdi.

Əli İldırımoğlu

Çobanlar kimsəsiz çöllərdə darıxdıqlarından bir-birindən aralanmırdılar. Onların sürüləri ayrılıqda otlayır, bəzən də bir-birinə qarışırdı. Nəcəf erməni dilində sərbəst danışa bilməsə də, neçə illərdən bəri Akopla, Armenakla oturub–durub təmasda olduğuna görə deyilən sözlərin çoxunu başa düşürdü. Armenak və Akop da dilləri topuq vura–vura azərbaycanca danışmırdılar. Qonşuluqdan əlavə, dağların qəribçiliyi də onları bir-birinə yaxınlaşdırmışdı. Söz–söhbətləri də ən çox qoyun–quzudan, mal–heyvandan, yağışdan, yağmurdan, bulaqlardan, arandan, dağdan, az–çox görüb–götürdükələrindən olurdu. Bir də ki, hərə öz itini tərifiyləyirdi. Akop Nəcəfə deyirdi ki, o barədə sən yaxşısan, itləri yallı saxlayırsan. Sizin sürüyə canavar bata bilməz. Armenak da gileyləndi ki, bizimki kolxoz itidir, ferma müdirinin əlinə baxır, itlərə unu cirə ilə verirlər. Bəzən də həftələrlə vermirlər. İtləri pendir suyuynan, turş ayanla dolandırırıq. Səsimizi də çıxardanda ağzımızın üstünə vurub oturdurlar yerimizdə. Amma ferma müdirinin iti pələng kimidir. Çünki özününküdür, gündə iki–üç dəfə yallıyır. Ondan da əlavə əlinə

Daş yağan gün

---

düşəni itinə verir. Fermanın itlərində hey–hərəkət qalmayıb. Canavarın qabağına necə çıxsınlar?! Həmişə bağlı saxladığımız balalı qancıq olmasa, canavarların əlindən ağılda qoyun–quzu qalmaz. Gecələr açıb buraxanda, arxayın yatıram. Ona görə də çox vaxt boğazımdan kəsib balalı qancığa yedizdirirəm. Qanıq itdir. İki il bundan qabaq tərəkəmə çobanlarından bir yelinli qoyuna almışam. Kolxozun itlərinə yazığım gəlir. İt unu nədir?! Ferma müdirimiz ona da göz dikir. Anbardan verilənin yarısını utanmaz–utanmaz özləri götürür. Sonra da canavar qoyunu aparanda bizim üzümüz danlanır. İtin yalına göz dikməsin, canavar da qoyunu aparmasın. İtlərdə hey qalıb ki, canavarın döşünə çıxsın?! Düzünü deyəndə də oluruq pis kişi. Yaxşısı odur ki, danışmayasan. Biz də səsimizi içəri salmışıq. Deyirik altda qalanın canı çıxsın. Bir də ki, ferma müdirinin nə vecinədi?! Əksinə, ona sərf eləyir. Birini canavar aparanda beşinə akt yazdırır. Bizə də deyirlər ki, gəl bu kağıza qol çək. Biz də bilmirik nəyə qol çəkirik. Hünərimiz nədir çəkməyək. Ferma müdiri anasının əmcəyini kəsənin biridir. Yox desək,

Əli İldırımoğlu

---

həqiqəti açıb ortalığa qoysaq, haqq-nahaq, yoğurub-yarıb it-bata düşən qoyunların hamısının günahını bizim boynumuza qoyacaqlar. Sonra da ya gərək cəriməsini ödəyək, ya da ki, məhkəmə qabağında oturaq. Kim kimin ərizəsini oxuyur?! Ağa deyir sür dərəyə, sən də gərək səssiz-səmirsiz sürəsən.

Armenak Akopun sözünü kəsdi:

– Akop, sən də bu boşboğazlığın olmaya, – dedi. – Səhərdən bəri köhnə palan içi tökürsən. Tutaq ki, sədrin, ferma müdirinin tamahları güc gəlib bir qələtdi eləyiblər. İtlərə ayrılan unun dalına keçiblər. Tutaq ki, canavar bir qoyun yeyəndə, beşinə akt yazdırıb, dördünü özləri çırpışdırır. Buna Nəcəf neynəsin, mən neyniyim?! Açıb-ağartsan, xatası öz başında çatlayar. Gəl öz dərdimizdən-odumuzdan danışaq.

Akop:

– Yox, – dedi, – Armenak, söz ki, gəldi, gərək saxlamayasan, deyib ürəyini boşaldasan. Yoxsa adamın bağı çatlayar.

Onlar aralıdan gələn yekəpər atlını görəndə söhbəti dəyişdilər. Akop Armenaka göz vurub:

Daş yağan gün

- Dağbəyi gəlir. Başımızın ağasına bax! Andranikdir! İt oğlu, it! Yenə qır-saqqız olub yapışacaq yaxamızdan! Zəhləmizi töküb deyəcək ki, araq ver. Bizim araq zavodumuz var?! Düz beş litr tut arağı gətirmişdim. Üzə salıb hamısını əlimdən aldı. Dişi qana batıb. Yenə beynimizi xarab eləyib, həftə tamam olmamış gəlir ki, vurmağa nə var?!

- Ver deyir, ver də! - Armenak irişdi. - İt aparan olsun. Səndə yoxdursa, məndəki zoğal arağını ver, canın qurtarsın. Yoxsa əl çəkən zibil deyil. Əlində ixtiyarı var. Elə bilirsən, dağbəyi balaca vəzifədir? Bütün bu yaylaqlara gələnlərin işi ondan aşır. Zəhrimardan vurmasa, haqq-nahaq deyəcək ki, filan yerdə zəmilərə qoyun buraxılıb, sizin işinizdir. Filan yerdə gecəyə salıb biçənəkləri otartmışınız. Bir bəhanə tapıb bizi abırdan salacaq. Yaxşısı odur ki, bəri başdan verib ağzını yumasan.

Onlar istehza ilə gülüşdülər. Armenakla Akop bayaqdan bəri xoruzlansalar da, yekəpər atlı yaxınlaşanda özlərini yığışdırdılar. Cantaraq bədəni, çalğı bıqları, topa saqqalı, ətli sifəti olan,

Əli İldırımoğlu

uzunboğaz çəkmə geyib, başına nişanlı papaq qoyan atlı onlara çatanda cilovu dartıb, atı saxladı. Armenakla Akopa salam verib, him-cimlə Nəcəfi işarə etdi:

- Bu dığa kimdir, tanımadım. - Ermənicə soruşdu.

- Yurd qonşusuyuq. Təzə gəliblər. - Armenakla Akop bir ağızdan cavab verdilər.

- Ermənidir, yoxsa türk? - Dağbəyi maraqla soruşdu.

- Azərbaycanlıdır.

Andranikin kefinə soğan doğrandı. Azərbaycanlı sözünü eşidəndə ovqatı təlx oldu. Qıcqırmış ayran içibmiş kimi ətli sifətini turşudaraq:

- Türklərin kökünü yer üzündən kəsmək lazımdır! - dedi. - Siz də utanmaz-utanmaz onunla yoldaşlıq eləyirsiniz. Oturub-durmağa yönlü bir adam tapmırsınız?

Armenakla Akop pul kimi qızardılar. Çünki bilirdilər ki, Nəcəf dağbəyinin onun barəsində nə dediyini başa düşür.

Daş yağan gün

Dağbəyinin diqqətini Nəcəfdən yayındırmaq üçün Armenak tez aralığa söz qatdı:

– Andranik dayı, tut arağımız qurtarıb, yaxşı zoğal arağı gətirmişik. Özü də ötən payız çəkmişik. Spiçka vuranda aviasonnu benzin kimi alışı, qradusu səksən dərəcədir.

Andranik əlini biğlarında gəzdirərək:

– İndi vaxtım yoxdur. Rayona gedirəm. İdarəmizdən çağırıblar. Bir balaca iclasımız var, – dedi. – Sabah, ya da o biri gün qayıtmalıyam. Saxlayın, gələcəyəm. Ancaq bu türkü görəndə kefim korlandı. Ondən uzaq olun. Bacarsanız, girəvəyə salıb başını əzin.

– Andranik dayı, çoban adamdır. Türk olsa da, ermənilərlə arası sazdır. Özü də təzə qohum olmuşuq. Erməni qızı alıb. Arvadı kənddədir, gətirməyib. – Armenak vəziyyətdən çıxmaq üçün Nəcəfin erməni qızı ilə evlənmək məsələsini yalandan uydurdu.

Andranikin dodağı qaçdı, nifrət ifadə edən sifəti bir balaca təbəssümləndi:

– Onu yaxşı eləyib, – dedi. – Görünür, bu türkün başı yaxşı işləyir. Bir də yadınızda qalsın,

Əli İldırımoğlu

---

qızlarımızı itə versək də, xeyrimizədir. Çünki alt daşı ağır olur. Dönüb bizim itimiz olacaq, bizim tərəfimizdə hürəcək.

Ortalığa darıxdırıcı sükut çökdü. Armenakla Akop ha çalışırdılar ki, söhbətin istiqamətini dəyişib, bu türk məsələsini dilə gətirməsinlər, ancaq dağbəyinin ağzını yummaq olmurdu. O, ikrahla başını bulayaraq:

– Ara, bu türkləri mənim kimi tanıyan yoxdur. Başımın tükü qədər türk qırmışam. Yenə ürəyim soyumur. Əlimə girəvə düşsə, hamısının boynunu daldan kəsərəm. Ancaq bu oğlan erməni qızı alıbsa, ondan keçmək olar. Yeznəmiznən işim yoxdur. Qoyun, buralarda başını girləsin.

Andranikin altındakı alapaça madyan eşim-eşim eşilirdi. Sanki üstündəki hikkəli, iddialı sahibinin məqsədini, məramını hiss edib onu yerə çırpmaq istəyirdi.

Andranik:

– Di salamat qalın, – deyib atın başını buraxdı.

Daş yağan gün

Armenak dağbəyinin işlətdiyi kin–küdurətli sözlərdən xəcalət çəkirmiş kimi başını buladı və üzünü Nəcəfə tutaraq:

– Sən bu çalsaqqal əclafın zəvzəməsinə fikir vermə, – dedi. – Müsəlman görəndə elə bil qutuda ilan görür. Hamısına da türk deyir. Türklərə qarşı nifrət onun canında, qanındadır. Atası Vazgen, Andranikin, Nijdehin, Hamzasın sağ əli olub. Ömür boyu onların qoşununda vuruşub. Bax, elə həmin Andranikin adını da oğluna qoyub. Bu kaftar özü də Andranikin qoşununa qoşulub çoxlu qanlar töküüb. Əsli–kökü də Gorus rayonunun hansısa kəndindəndir. Onu bilirəm ki, müsəlman kəndləri ilə kövşən–kövşəndir. Di gəl ki, azərbaycanlıların qanını içməyə hazırdır. Andranikin qoşununda olanda bilirsən nə qədər Azərbaycan kəndini dağıdıb?! Özü də arvad, uşaq, kişi, cavan... qabaqlarına keçəni qırırmışlar. Hamısını da bizə özü danışdı. Əllicə qram araq içən kimi hesab–kitabını itirir, özünü, sözünü bilmir. O vaxt nə qədər əclafliqlar eləyiblər, hamısını açıb–tökür. Danışanda tükərim biz–biz olur. Dağbəyinin özü çox qansız adamdır. Yerevanda oxuyub. İstan–

Əli İldırımoğlu

---

bulda olub, neçə il türklərin çörəyini yeyib. Türk dilini də, Azərbaycan dilini də yaxşı bilir. Amma heç yerdə danışmır. Yaxşı ki, onun çərənləməsinə əhəmiyyət vermədin. Dillənsəydin, abrımızı aparardı. Rayonda da hamı onu eşidir. Bir sözünü iki eləmirilər. Dağbəyi qoyublar ki, buralarda kefə baxsın. Səhərdən–axşamacan at belində gəzib müftə maaş alır. Çoxlu müsəlman qırdığına görə ermənilərin əksəriyyəti ona səcdə qılır. Beləsiynən gərək ehtiyatlı dolanasan.

Akop Armenakın sözünü təsdiq etdi:

– Milçək şirəyə gələn kimi harda olsa, həyasız oğlu həyasız, hərlənib, fırlanıb bizi tapacaq. Dilinə içki dəyən kimi ipin ucunu itirib basıb–bağlayacaq. Andranikin ordusunda nə oyunlardan çıxıb, hamısını açıb–danışacaq. Onda sən səsini çıxartma. Guya ki, nə dediyini başa düşmürsən. Bu da bizim meymunumuzdur. Araqdan içirdib, qoltuğuna verib, oynadıriq. Qoy nə qədər qırıldadır, qırıldatsın. İstəyirsən, o gələndə bir bəhanə elə, aradan çıx. Bizdən aralaşanda da qazdan ayıq köpəkoğludur, o dəqiqə şübhələnəcək. Deyəcək, yəqin türk olduğun

Daş yağan gün

üçün bizdən qaçır. Bunları deməkdə məqsədim odur ki, bəri başdan işini biləsən. Onun çərənləməsini vecinə almayasan.

Nəcəfin gözləri intiqam hissi ilə alovlandı. Bütün dağlar başına hərləndi. Hirsindən sifəti qaraldı. Andranikin – başımın tükü qədər türk qırılmışam – deməsi onun bütün varlığını sarsıtmışdı. Daxilən düşündü ki, bəlkə Köhnə Həsənlini yandırır, uşaqdan böyüyə adamları qıranların biri elə bu əclaf olub?! Məni ata–ana üzünə həsrət qoyan bu cəlladı nahaq buraxdım. Gərək o kəlməni işlədən kimi dəyəməyimi onun başında sındıraydım.

Nəcəf tək özü olsaydı, girəvəni əldən verməzdi. Bu özündən müştəbeh əclafı parça–parça eləyərdi. Onun qabağını bir şey kəsdi və öz–özünə: – Yaxşı, Nəcəf, tutaq ki, bu erməni diğalarının gözü qabağında açıq–aşkar Andranikin baş–gözünü əzib o dünyalıq elədin. Özün də bir cana borclusan. Tutub beş–on il qəzəmətə salarlar. Bəs Qönçə xala, əmin uşaqları?! Axı, onların da başı ağrıyar. Başa düş ki, burada ermənilər ağılıq eləyir. Gəmidə oturub gəmiçi ilə

Əli İldırımoğlu

---

dalaşmaq olmaz. Ermənilərin qırmızıpapaqlıları səni qəzəmətə soxandan sonra haqq–nahaq sübut eləyərlər ki, Nəcəf bu işdə əmisi arvadı ilə, əmisi uşaqları ilə əlbir olub. Dağbəyinin ölümündə onların da əli var. Əmin uşaqları o tərəfə qalsın, oğlan xeylağıdırlar. Qönçə xalanı gavurun əlinə versən, el–obanın töhmət–tənəsindən qurtara bilməzsən. Eşidib–bilənlərin hamısı deyəcək ki, Nəcəf çiy iş tutub. Qaşını qayırdığı yerdə gözünü də vurub çıxarıb. Bir piyaniska erməninin iki kəlmə səfeh sözüynən neçə adamı güdaza verib. Hamı səni daş–qalaq eləyər. Ona görə də aqlını başına topla. Hövsələni cilovla, səbrin olsun. Motal yeyən it suya gələyən olar. Andranik hara hərlənib fırlansa, arağın iyinə buralardan əl çəkən deyil. Girəvəyə salıb, elə bir yerdə haqq–hesabını çürüdərsən, nə dil bilər, nə dodaq.

Nəcəf bütün bunları daxilən götür–qoy eləyəndən sonra özünü ələ alıb, Akopun sözünün qabağında:

– Düzü, Andranik danışanda fikrim ayrı yerdəydi, – dedi. – Onun nə barədə danışdığını başa düşə bilmədim. Bir də ki, öyrənmiş canam.

Daş yağan gün

Qoy nə deyir–desin. Həm də onun dedikləri zarafata oxşayırdı. Zarafatdan niyə inciyim!.

Nəcəfin sözləri Armenakla Akopu nigarançılıqdan xilas etdi. Çoban yoldaşları xeyli yüngülləşdilər. Onlarda inam yarandı ki, Andranikin köntöy sözlərini Nəcəf zarafat kimi başa düşürmüş.

Armenak:

– Bundan əvvəlki dağbəyi fağırın biriydi, – dedi. – Sergeyi deyirəm. Heç kəsin qəlbinə dəymirdi. Mərdiməzarlıqla da arası yox idi. Andranikə baxanda, Sergey toya getməli idi. Bu əclaf nə yollasa onun yerinə su caladı. Kiminsə vasitəsilə qurdu–qoşdu, Sergeyi çıxarıb bunu onun yerinə qoydular. Gələndən bəri də bizə gündirrik vermir. İstəyirsən başın salamat olsun, gərək qoyun–quzudan, yağ–pendirdən verib ağzını yumasan. Başdan–ayağa qan çanağıdır. Dinsiz–məssəbsiz oğraş! Keçmişdə nə olub–olub, onu təzədən közərdib aranı qızışdırmaq, çal saqqalına yaraşır? Di gəl ki, bu adı batmış Andranik oturub–durub erməni–müsəlman davasındakı şücaətindən dəm vurur. Nədi–nədi, o vaxt Andranikin ordu–

Əli İldırımoğlu

---

sunda komandır olub. Onu da Allah bilir, komandır olub, yoxsa adi əsgər. Hər yerdə də fəxrlə özünü öyür ki, Andraniklə çiyin-çiyinə vuruşmuşam. Müsəlman kəndlərini belə yandırdıq, belə qarət elədik, arvad-uşağı belə qırdıq... Guya ki, yaxşı iş görüb?! Mən savadsız çoban olsam da, ona qulaq asanda ölüb yerə girirəm. O Andranikin törətdikləri yadıma düşəndə, xəcalətimdən başımı qaldırıb azərbaycanlı dostlarımla üzünə baxa bilmirəm. Allah lənət eləsin dağbəyiyə. Hər dəfə gələndə axmaq-axmaq çərənləyib adamın baş-beynini aparır.

Akop Armenakın sözünü kəsdi:

– Səfeh söz-söhbətləri yığışdır getsin, – dedi. – Andranikə baş qoşan da elə onun tayıdır. Qoy rədd olsun cəhənnəmə, qoca həpəndi. Gəlin, öz işimizlə məşğul olaq. Qoyunların qabağını qaytarın, endirək dərəyə. Bu gün heyvanları suvarmamışıq. Biz də Dəvə daşın altındakı bulağın üstündə bir loxma çörək kəsək. Yəqin Nəcəf də acdır. Sizi bilmirəm, mən bu gün vaxt tapıb səhər çörəyimi yeyə bilməmişəm. Acından ürəyim bulanır.

Daş yağan gün

Yurd yerindən xeyli yuxarıda, günbatan tərəfdə dikələn boz qayalar dağların qarına, sazağına tab gətirmirmiş kimi baş–başa verib bir–birinə qısılib. Nəcəf hər dəfə bu boz qayaları görəndə əmisi Mikayılın dedikləri yadına düşür: – Oğul, Tağ yurdu, Qanlıca, Üçtəpə... yaylaqları adından bəlli olduğu kimi, qədimdən azərbaycanlıların olub. Bunlar Zəngəzur torpaqlarıdır. Bu həndəvərdə yüzlərcə Azərbaycan kəndi var idi. Di gəl ki, erməni daşnakları müsəlmanların başısoyuqluğundan istifadə edib elə bir hiylə işlədiblər ki, qədimdən bizim olan Zəngəzur, ermənilərin caynağına keçib. Elə həmin gün göydən daş yağıb. Bu dərdə dağ da dözməz. Ancaq biz dözüürük. Çünki üzümüz bərkdir. Amma Allah bu haqsızlığı götürmədi. Göydən daş yağdırdı. Bax, bizim alaçıqlardan yuxarıda, günbatan tərəfdə görünən həmin daşlardır. Gərək o daşlar bizim başımıza düşəydi. Allahın bəndələrinə yazığı gəldiyindən, daşları bu dağlara töküüb.

Bütün dağları başdan–başa gəzəsən, o rəngdə, o görkəmdə daş tapılmaz. Nəcəf kənddə

Əli İldırımoğlu

---

də bir adamın ağzından eşitmişdi ki: – ə, adam insafsız danışmaz. Allah göydən daş yağdırar. Zəngəzur el-obasının ermənilərin əlinə keçdiyi gün, bax, o cür daş-qaya yağıb.

Həmin qayaların arasından süzülüb gələn gur su baldırqan, əvəlik, zəyəmək kollarının arasından keçib, özünü göydən yağan daşlara çırpır, coşur, çiliklənir, sabun kimi köpüklənir və dərə aşağı axıb düzənlikdəki gölməçələrə qovuşur. Günün duran vaxtı çamıra batan camışlar tənbel-tənbel kövşək vurur və gölməçələrin qırağındakı bataqlıqlardan çıxmaq bilmirlər. Boz alaçıqlar cərgələnən yaxın-uzaq yurdların mal-heyvanı, qoyun-quzu sürüləri bu gölməçələrdə suvarılır. Çoban-çoluq günorta fasiləsi gölməçələri əhatə edən güllü-çiçəkli çəmənliklərdə dincəlib, gün əyləndə sürüləri döşlərə qaldırırdılar.

Armenakın sözündən sonra onların üçü də bir-birinə qoşulub sürülərin ağzını həmin dərəyə tərəf döndərdilər. Qoyunları gölməçələrdə suvarıb, özləri də günorta çörəyini yeyib, doyduqdan sonra qoyunların arxasınca yuxarıdakı qayalardan axıb gələn Şır-Şır bulağa tərəf dikəldilər. Kənardan

Daş yağan gün

---

baxanda qızmış dəvəni xatırladan qayanın dibindən sısqə su çıxır. Buranı qar, yağış tutmur. Daş dəvənin qarnının altından çıxan suyun həzin pıçılısı adamı heyrətə gətirir. Bu çeşmənin xəfif, bir qədər də nisgilli səşində torpağın dərin-dərin qatlarındanmı, başımızın üstündəki intəhasız göylərdənmı, yer üzünün bir-birinə qənim kəşilən məxluqatındanmı, incə bir giley-güzar hiss olunur. Bəlkə bulaq da dil açıb dünyanın miskin, bədbəxt bəndəsi Nəcəfin acı taleyini car çəkmək istəyir. Armenakla Akop Andranikin boşboğazlığından danışıb məzələnsələr də, Nəcəfin eyni açılmırdı. Onun fikri-zikri ermənilərin alt-üst etdiyi, ata-anasını, bacı-qardaşlarını yandırıp külə döndərdiyi Köhnə Həsənlinin xarabalıqlarında qalmışdı. Üzü üzlər görmüş qoca dağbəyinin bayaq - başımın tükü qədər müsəlman qırmışam - deməsindən sonra qaysaqılanmaqda olan sağalmaz köhnə yarası təzədən qanayıb qövr eləmişdi. Ona görə də çoban yoldaşları deyib-gülsələr də, Nəcəfin eyni açılmırdı. Onlar Dəvə daşın dibindən çıxan dupduru bulağın suyundan içib əl-üzlərini yudular. Çeşmənin ətrafında erməni dilində

Daş yağan gün

Əli İldırımoğlu

çəşmənin dəfi dönmüşdü. Ona görə də Mikayıl demişkən, göydən daş yağıb. Bu, əfsanədən çox həqiqət təsiri bağışlayır. Bəlkə də dibindən su çıxan bu qaya da elə həmin anlarda Mildən, Muğandan bu dağlara köç eləyənlərin dəvəsi imiş. O da bu ağır dərdə tab gətirməyib, daşa dönüb.

Nəcəfin qərğ olduğu üzücü fikirlər çözlənə-çözlənə çox yerlərə gedib çıxırdı. Əmisi ona pasiban dursa da, bu ailəyə yad kimi idi. Düzdür, körpə vaxtı Qönçə xala ona döşündən süd vermişdi. Həmyaşlı olan ortancıl oğlunun boğazına şəriq eləmişdi. Ona görə də Qönçə xalanın haqq-sayını itirmirdi. Əmisi də Nəcini odun-alovun içindən çıxartmışdı. Bütün bunlara baxmayaraq, Nəcəf əmi evində yad kimi davranırdı. Çünki əmisi oğlanları ilə onun arasında ayrı-seçkilik qoyulurdu. Əmisi molla tutub böyük oğluna şəriət dərsi öyrətdirmişdi. Nəci ilə həmyaşlı olan oğlunu da yaxın kənddəki məktəbdə oxudurdu. Mikayıl məktəb, dərs məsələsində Nəcəfin üstünə gəlmirdi. Mikayilla Qönçə xala üzdə Nəcəfə can-can deyə-deyə onu çoban eləmişdilər. Nəcəf getdikcə anlayıb başa

Daş yağan gün

---

düşürdü ki, onun gələcəyi puçdur. Odur ki, çomaqdan yapışmaqdan başqa yolu yoxdu.

Çay-çörək vaxtı Qönçə xala alaçıqda süfrə açıb oğlanlarını başına yığdı. Nəciyə isə çöldə, ağılın yanında, alaçığın böyründə mis qabda pay qoyurdu. Nəci bunu ürəyinə salıb xiffət eləyirdi. Ancaq özünü o yerə qoymurdu. Ata-anasını düşünür, gizlicə gözlərinə dəm verərək xısın-xısın yaş töküüb ürəyini boşaldırdı. Səhər-axşam onu yetim qoyan ermənilərə qarğıyıb, Andranikin yeddi arxa dönəninə söyürdü. Daşa dönmüş dəvənin də, bulağın da, Nəcəfin də dərdi bir idi. Bulağın suyu da, elə Nəci ilə daşa dönmüş dəvənin göz yaşlarına bənzəyirdi. Mikayılın sözü düz çıxırdı. Elə ona görə də bura göydən daş yağıb.

Armenak bulağın ətrafındakı murdarçalıqlara baxıb ikrahla sifətini turşutdu:

- Belə nalayiq işlərin hamısı əclaf dağbəyinin əməlləridir. Bura ən çox Andranik gəlir. Naxırçı konyak, kolbasa, konserv tanıyır?! Andranikin ayağı düşən yerdə ot da bitməz.

Günəş dağların arxasına çəkilirdi. Daş dəvənin kölgəsi uzandıqca uzanırdı. Bir tərəfdən

Əli İldırımoğlu

---

də duman-çən gəlirdi. Çobanlar yağışa düşməmək üçün Daş dəvənin altından çıxıb yuxarı yamaclarda doyunca yeyib, yatışan qoyun-quzunun üzünü alaçığlara tərəf döndərdilər. Qoyunlar örüşdə qarışıq düşsə də, ağıllara çatanda bir-birindən ayrılıb hərəsi öz yerinə döndü.

Ana qoyunlar sağıldı, quzular əmizdirilib yerbəyer edildi. Duman-çən gecənin qaranlığını getdikcə qatılaşırdı. Qönçə xala sağılan südü tələm-tələsik mayalayıb pendir vurandan sonra oğlanları ilə alaçığa keçdi. Çətəndən hörülmüş qapını bağlayıb, yerə xalı-xalça sərdi. Nəcəf yağışdan qorunmaq üçün ağılin ağzında haça ağaclardan, kol-kosdan çardaq düzəldib, üstünə ot döşədiyi darısqal komasına sığındı. Gözlərini yuman kimi şirin yuxu onu kəndlərinə apardı. Şadşalayın Köhnə Həsənlidəki evlərinin həyətinə daxil oldu. Sevinclə ata-anasına qovuşan kimi top-tüfəng səsi eşidildi. Silaha sarılmış ermənilər bir göz qırpımında kəndi mühasirəyə aldılar. Bütün evləri tüstü qarışıq alov bürüdü. Həyətlərdə qan su yerinə axdı. Nəcəfin anası ağzından can çıxana qədər – Nəcəf! Nəcəf! Gavur, balama dəymə!

Daş yağan gün

Balama dəymə! – deyə-deyə qışqırırdı. Nəcəf yuxudan dik atıldı. Onu qan-tər basmışdı. O, yuxulu gözlərini ovuşdura-ovuşdura balaca komasından çıxdı. Hava çiskinləyirdi. Heyvanlar sakit-sakit kövşək vururdu. İtlər nəmli gecənin dərinliklərindən gələn hənirtini alıb ara vermədən hürüşürdülər.

***

Dağbəyi rayon mərkəzində işlərini qurtarıb idarə yoldaşları ilə xudahafizləşəndə, ona Moskvadan gələn bir teleqram verdilər. Andranik teleqramı oxuyanda onun çal bıqları aşağı sallandı. Alnının qırıqları sıxlaşdı, gözləri qıyıldı, əhvalı korlandı. Teleqramda qısaca olaraq yazılmışdı ki, qızınız ağır xəstədir, təcili gəlin...

Andranik tələsik evə baş çəkib, Moskvaya getməsinin səbəbini ailə üzvlərinə qısaca izah edib, vaxtı itirmədən yol maşınlarının birinə əyləşdi. Və özünü Yerevan dəmiryol vağzalına çatdırdı. Moskva qatarına bilet alıb orta vaqondakı yumşaq kupelərin birində əyləşdi. Tələsik olduğuna görə özünə yol azuqəsi götürməmişdi. Odur ki, vaqon-restorana keçib yüngülvari çörək

Əli İldırımoğlu

---

yeyib, bir-iki qədəh rus arağı gillətdi. İçkinin təsirindən onun başı dumanlanmışdı. İndi Andranikin yadına nə qızı düşürdü, nə də ki, onun xəstəliyi. Səntirləyə–səntirləyə kupesinə qayıdıb, bir siqaret tüstülətdi. Kupədə ondan başqa heç kəs yox idi. Həmsöhbəti olmadığından onu qərəmət basır, mürgü vurur, başı tez–tez sinəsinə enib–qalxırdı. Andranik əsnəyə–əsnəyə yerindən qalxıb kupenin qapısını örtüdü və soyunub yorğanı başına çəkməklə, yuxuya getməyi bir oldu.

Yerevan–Moskva qatarı Gürcüstanın ərazisindən keçəndə yarımstansiyaların birində dayandı. Əllərində kiçik bayraq olan xüsusi geyimli yol bələdçiləri, təzə sənişinlərin biletlərinə yoxlayıcı nəzər yetirib, yan tərəfdən içəri buraxırdılar. Andranikin başı dumanlı olduğundan yatdığı kupenin qapısı yarıaçıq qalmışdı. Səliqə ilə geyinib–kecinmiş və əlində qara rəngli kiçik çemodan olan orta yaşlı sənişin yatanın kim olduğunu bilməsə də, ona mane olmamaq üçün ehtiyatla soyunub başını yastığa qoydu.

Daş yağan gün

Dəmir relslər üzərində şütüyən vaqonların yeknəsək taqqıltısı, eyni yerə iki bilet alan sərnişinlərlə yol bələdçilərinin mübahisəsi, əllərində gül, siqaret, isti çörək, soyutma balıq, stansiyada dayanıb matahını ona–buna sırmaq üçün dəridən–qabıqdan çıxan sırtıq satıcılarla, alıcıların səs–küyü uzaq səfərə çıxan yorğun yolçuları bezdirib onların yuxusuna haram qatırdı. Bütün bunlar sakit–sakit xoruldayan Andranikin əsla vecinə deyildi. Onun yanında top da atılsaydı, halına təfavüt eləməzdi.

Hava işıqlananda təzə sərnişin yerindən qalxıb kupenin havasını dəyişmək üçün ağ pərdələri yana çəkib pəncərəni açdı. Gün çıxmışdı. İçərisində yüzlərlə sərnişin olan qatar da sanki sübhün şəfəqlərindən vəcdə gəlib, sürətini getdikcə artırırdı. Bələdçi qadın kupenin qapısını aralayıb başını içəri saldı, məzəmmətəddici baxışları ilə kupeyə göz gəzdirdi və:

– Nə çox yatırırsınız? – dedi. – Sizə nə lazımdır, çay gətirim? – soruşdu.

Andranik qurcalanıb, yorğanı üstündən atdı və kupe yoldaşına diqqətlə nəzər salıb, kal səslə:

Əli İldırımoğlu

– Barus, ara, hayes, turkes? – Soruşdu.

Onun kupe yoldaşı gülümsəyib:

– Mən nə hayam, nə də ki, türk. Gürcüyəm.

Eduard Ciburdanidze. – Laqeyd cavab verdi.

Çalğıbiğ sənişin də özünü ona təqdim etdi:

– Andranik Poqosyan – dedi. – Bilmək istəyirəm ki, bizlərdənsiniz, yoxsa türksünüz?

– Bəlkə siz azərbaycanlı demək istəyirsiniz. Çünki buralarda türk yaşamır. Olsa da təsadüfən...

– Ay astos, türk, azərbaycan, fərqi nədir? Hamısı bir toxumdur. Onların kökü kəsilsin.

– Məndən yaşlı olsanız da, söhbətimizin əvvəlində birdən–birə mənimlə bu tonda danışmağınız xoşuma gəlmədi.

– Ara, Eduard, axı, biz din qardaşıyıq. Bilirsən ki, onlar ermənilərin qatı düşmənidir. Bizi genosid eləyib pərən–pərən salıblar.

Eduard Çiburdanidze:

– Mənim tarixdən az–çox xəbərim var. Neçə illərdir ki, arxivdə işləyirəm. Acığınıza gəlsə də, düzünü deməliyəm. Biz dünyaya insan kimi gəlmişik. Şüurlu məxluq kimi özünə hörmət edən

Daş yağan gün

---

hər bir kəs kiminsə xoşuna gəlib–gəlməməsindən asılı olmayaraq, gərək həqiqəti danışsın. Yalançı Allahın düşmənidir, yalan ayaq tutar, amma yeriyə bilməz, – deyiblər. Yalanın başqa bir adı da əxlaqsızlıqdır. Bu, uydurma genosid məsələsi köhnə söhbətdir. Əsl həqiqətə gəlincə, o vaxt erməniləri qırmayıblar. Ermənilər özlərini qırdırıblar. Daha doğrusu, nə qədər qırıblarsa, bir o qədər də qırılıblar. Bir də ki, atalar demişkən, həmişə günah öləndə olar. Həmin qanın tökülməsinin birinci səbəbkarı da elə ermənilərin özləri olub. İy də varsa, toğalaqda da var. Sizin kimi yaşlılar ürəyində bu cür kin–küdurət saxlayandan sonra, gənclərə nə deyəsən?.. Ədavət heç kimə xeyir gətirməyib. Sizə nəsihət verib, ağıl öyrətmək fikrində deyiləm. Bu cür olub–keçmiş, köhnə əhvalatları başınızdan çıxardın getsin...

Eduard Çiburdanidzenin bu cür sərt cavabları Andraniki açmadı. Andranik də daxili etirazını büruzə verməmək üçün zarafat edirmiş kimi irişib ayağa qalxdı və əl–üz dəsmalını götürüb, yuyunmağa getdi. Kupeyə qayıdanda diqqəti bayaqkı söhbətdən yayındırmaq üçün,

Əli İldırımoğlu

özünü şəh göstərməyə çalışaraq əllərini bir-birinə sürtdü:

Əli İldırımoğlu

– Bəlkə səhər–səhər boğazımızı yaşlayaq, – Eduarda müraciət etdi.

Eduard razılıq mənasında tərəddüdlə çiyinlərini qaldırdı və:

– Etiraz etmirəm. Ancaq elə burada nahar eləyək, – dedi. – Səhər–səhər restoran tünlük olur. Çemodanımda ev çörəyi, soyutma toyuq, pendir, kolbasa, konyak var, – əlavə etdi. – Çatmayanı da restorandan gətirdərik.

Andranik Poqosyanın kefi duruldu. Onlar kupenin qarısını örtüb, özlərinə xudmani səhər süfrəsi düzəltdilər. Andranik konyak şüşəsini görəndə gözləri işıqlandı.

– Ara, Eduard, görürəm, kefi kök adama oxşayırsan, gərək yaxşı–yaxşı vuraq, – deyib yol bələdçilərindən aldıkları qədəhlərinə konyak süzdü.

Andranik konyak dolu stəkanı öpüb gözünün üstünə qoydu və:

– Birinci qədəhimizi tanışlığımızın şərəfinə! – dedi.

Eduard müsahibinin təklifi ilə razılaşdı...

Daş yağan gün

Qədəhlər bir–birinə toxunub cingildədi... Eduard cib dəsmalını çıxarıb dodaqlarını sildi. Andranik əlindəki çörəyi əvvəlcə burnuna tutub, dərindən qoxladı və sonra yeməyə başladı.

Növbəti qədəhlər qaldırılanda Andranik Poqosyan:

– Mənim xüsusi bir sağlığı var, – dedi. – Etiraz etməsəydiniz, bunu da erməni xalqının milli qəhrəmanı, fəxrimiz, başımızın tacı Andranik Torosoviç Ozanyanın sağlığına içək. Qoy onun ruhu şad olsun. Andranik Torosoviçin müqəddəs ruhu agah olsun ki, o dünyada olsa da, bu dünyada onun xidmətlərini unuturuq. Yeganə şəxsiyyətdir ki, tarixi düşmənimiz olan türklərin burnunu ən çox o, ovub. Yüzlərlə Azərbaycan kəndini yandırır, adamlarını uşaqlı–böyükü qılıncdan keçirib. Bu gün fəxr edirəm ki, elə bir fövqəladə qəhrəmanın mənsub olduğu millətdənəm.

Eduard Çiburdanidze nə demək istəyirdisə, Andranik ona imkan vermədi və nitqinə fəxrlə davam etdi:

Əli İldırımoğlu

– Qoy bir sirri də açım, atam onun adını mənə qoyub, – dedi. – Atam Vazgen onun sağ əli olub, ordusunda namusla xidmət eləyib. Mənim əsl adım Xaçaturdur. Atam sonradan adımlı dəyişib Andranik qoyub. Cahıl oğlan olanda Andranikin çağırışı ilə onun ordusuna yazılmışam. Bu şərəfli adı daşdığıma görə özümü dünyanın ən xoşbəxt adamı hesab edirəm. Əgər Andranik olmasaydı, türklər çoxdan ermənilərin axırına çıxmışdı.

Eduard Çiburdanidze onun sözünü kəsmək istədi. Andranik isə içkinin təsirindən danışdıqca qızışdı. O, cavanlığından içkiyə aludə olduğundan, indi də bir qədər yaşlandığından, son vaxtlar dilinə bir damcı dəyən kimi ipinin ucunu itirib, özünü–sözünü bilmirdi. Ona görə müsahibini eşitmirmiş kimi:

– Ara, Eduard, onun əlinə dönüm. 1918–ci ildə Andranikin başçılığı ilə Zəngəzurda və ona yaxın olan rayonlarda yüzlərlə Azərbaycan kəndini yandırır, külə döndərdik. Uşaq, böyük, cavan, qoca, hamısını milçək kimi qırdıq.

Daş yağan gün

Eduard əsəbiləşərək müsahibinin ətəyindən tutub yerində oturdu və təkidlə onun sözünü kəsdi:

– Qoca, sizin dediklərinizdən xəbərdaram. Bu hadisəyə arxiv sənədlərində təsadüf etmişəm, – Eduard Çiburdanidze Andranikin sözünü təsdiq etdi. – Dediğiniz faktlar tarixinə qədər dəqiq yadımdadır. Zəngəzurun qəza rəisinin 11 dekabr 1918–ci il tarixli, 185 nömrəli teleqramını diqqətlə oxumuşam. Orada rəsmən qeyd olunur ki, ingilis–fransız nümayəndəliyinin tələbi ilə müsəlman qoşunlarının geri çəkilməsindən istifadə edən Andranik, qonşu Azərbaycan kəndlərinə divan tutur. Onlar qadına, kişiyyə, qocaya, cavana baxmadan, hamısını vəhşicəsinə qətlə yetirir, meyitlərini eybəcər hala salırlar... Bu sözləri artırıb–əskilmədən, sənədlərdə qeyd edilən kimi deyirəm...

Andranik onun sözünə qüvvət verib müsahibinə:

– Atan rəhmətlik! Yaxşı ki, Andranik Ozanyanın göstərdiyi şücaətdən sən özün də

Əli İldırımoğlu

---

xəbərdarsan, – deyib əlindəki qədəhi fəxrlə onun qədəhinə vurmaq istədi.

Eduard Çiburdanidze əlini geri çəkib, öz qədəhini yerə qoydu. Müsahibinin əli havada qaldı və:

– Niyə geri çəkildin, vurmaq istəmirsən? – Andranik incikli soruşdu.

– Yaxşı olar ki, başqa bir sağlıq deyəsiniz. – Eduard Çiburdanidze cavab verdi.

– Nə üçün?! – Andranik pərt oldu.

– Sizin qan qoxusu gələn, lakin fəxrlə dediyiniz fitnəkar sözlərinizə görə.– Eduard ona sərt cavab verdi.

Andranik ittihamedici baxışları ilə Eduardı təqib edərək:

– Ara, Eduard, məndən incimə, deyəsən zənnimdə yanılmışam. Sən ya gürcü deyilsən, ayrı dinə qulluq eləyirsən, ya da ki, bu əclaf türklərlə dostluğun və ya qohumluğun var. Yoxsa bizim başımızın tacı olan Andranikin sağlığına bir qədəh yox, bütün bu butulkanı başına çəkərdin.

Eduard Çiburdanidze əsəbiləşən kimi oldu və:

Daş yağan gün

– Andranik Vazgenoviç, – dedi, – düzdür, atam gürcü, anam osetindir. Özüm də Qoridə yaşayıram. Lakin mən sizinlə nə türk, nə gürcü, nə osetin və ya erməni kimi danışmaq istəmirəm. Qəlbinizdə qaraltı qalmasın deyə onu da bilin ki, bir dinə qulluq etməzdən əlavə, ermənilərlə yaxın qohumam. Bəli! Bəli! Düzünü bilmək istəyirsinizsə, kiçik qardaşım erməni qızı ilə evlənib. Üç uşaqları da var. Hamısı da mənə əmi deyir. Bacım da Moskvada oxuyanda erməniyə ərə gedib. Öz tələbə yoldaşına. Hazırda Yerevanda yaşayırlar. Hər ikisi də tikinti mühəndisidir. Bunları deməkdə məqsədim odur ki, ermənilərlə qaynayıb qovuşmuş adamam. Lakin mən qərəzli hisslərimin əsirinə çevrilib, vicdanıma xəyanət edə bilmərəm. Nəyinsə xatirinə həqiqəti danmaq, ağa qara, şirinə acı demək təbiətimə yaddır. Dünyaya insan kimi gəlmişəm. Həmişə, hər yerdə sözümlü insan kimi demişəm və indi də deyirəm. Onu da bilin ki, əvvəllər bir çox yüksək vəzifələrdə olmuşam. Həmişə də düz danışmağımın bəlasına gəlmişəm. Elmi dərəcəm olsa da, haqqı dediyimə görə mənə vəzifədən

Əli İldırımoğlu

---

qovub, arxivdə kiçik bir işə göndəriblər. Hansı kitabdasə oxumuşam ki, həqiqət vəfalı köpək kimidir. Onu daim kötəkləyib it damına salırlar. Əl tulasını isə tumarlayıb ocağın başına keçirirlər. O da yavaş–yavaş evin havasını korlayır. Yəqin nə demək istədiyimi anlaya bilirsən. Yuxarıdan aşağı düşmüş bir adamam. Əlimin üstündə əl yox idi. Hamı da mənə baş əyirdi. Əlbəttə, vəzifəmə görə. Hazırda arxiv siçanları kimi saralıb–solmuş köhnə kağız–kuğuzların arasında əlləşirəm. Buna da əsla peşman deyiləm. Ədalətsizliklə ixtiyar–imtiyaz sahibi olub eyş–işrətlə yaşamaqdansa, düzlüklə arxiv kağızlarının arasında eşələnib, bir loxma yavan çörək tapmaq mənə xoşdur. Odur ki, üzdə olmayan kiçik bir işdə çalışmağıma heç də təəssüflənmirəm. Sizinlə söhbətimdə də bədnam millətçilik mövqeyindən yox, insani mövqedən danışmalıyam. Bu, mənim üçün vicdan, həm də insanlıq borcudur. Hərçənd ki, dediklərimlə, deyəcəklərim sizin ürəyinizcə olmayacaq. Bu, sizi əsəbiləşdirə də bilər. Əlbəttə, düz söz həmişə acı olur. Lakin şirin yalandansa acı həqiqət yaxşıdır.

Daş yağan gün

Andranik gördü ki, müsahibi din qardaşı olsa da, onun döşünə yatan adama oxşamır və tamam ayrı hava çalır. Ona görə də Eduardın sözünü yarımçıq kəsərək:

– Eduard, canım, ciyərim, mənə belə baxma, – dedi. – Təsəvvür etdiyiniz qədər də avam, kəmsavad adam deyiləm. Mən özüm də bir neçə məktəb oxumuşam. Ancaq başım türklərlə müharibəyə qarışdığı üçün ali təhsilimi tamamlaya bilməmişəm. Radi boqa, Andranikin sağlığına içmirsən içmə, gəl söhbəti qəlzləşdirib qanımızı qaraltmayaq. Başqa məsələyə keçək. Xətrinizə dəyməsin, gürcü olsanız da, görünür, sizdə xristian qanı yoxdur. Ona görə də sizin kimilər Andranikin qədrini nə bilir?!

Bu söz Eduard Çiburdanidzeni daha da hövsələdən çıxartdı:

– Rica edirəm, sözümü kəsməyin, – dedi. – Bir halda ki, söhbəti dərinləşdirdiniz, imkan verin fikrimi tamamlayım. Andranikin qoçaq, ütük adam olduğuna şübhə etmirəm. Lakin Andranikin faciəsi ondadır ki, malik olduğu gücü, bacarığı xeyrə yox, şərə sərf eləyib, türkləri,

Əli İldırımoğlu

---

azərbaycanlıları qırdığı qədər də, bəlkə də ondan çox öz millətini qırğına verib. Mənsub olduğu xalqın dostlarının yox, düşmənlərinin sayını artırıb. Bu, çətin ki, gələcəkdə sizə ucuz başa gəlsin. Vaxt gələcək Andranik xislətli adamların övladları bunun əzab-əziyyətini çəkməli olacaqlar. Sizin kimi oxumuş, təcrübəli din qardaşımın bunları dərk edə bilməməsi məndə acı təəssüf doğurur. Həm də ona təəssüflənirəm ki, şərəfinə badə qaldırmaq istədiyiniz qaniçən bir cəlladın barəsində fəxrlə danışsınız. Bu azmış kimi, mənə də belə bir əqidəni təlqin etmək istəyirsiniz. Ancaq yanılırsınız. Çox yanılırsınız. İngiltərənin XVII əsrdə yaşayıb-yaratmış ruhani şairi Con Donkun belə bir kəlamı var: “Kilsə zənginin harayını eşitsən, heç vaxt soruşma ki, dünyadan köçən kimdir. Sən özünsən dünyadan köçən”. Müsəlman şairlərdən biri bu barədə öz fikrini və arzusunu belə ifadə edir:

“Kəssə hər kəs tökülən qan izini,
Qurtaran dahi odur yer üzünü.”

Daş yağan gün

Sizin bayaqdan bəri mədh etdiyiniz və fəxrlə adını daşdıığınız Andranikin Qafqazda, xüsusilə müsəlman torpaqlarında tökdüyü qan izi hələ də getməyib. Bu, qəhrəmanlıq yox, rəzil qəddarlıqdır. İnsan qatilini təqdir edib onun şərəfinə badə qaldırmağı ağıldan kəm, dayaz düşüncəli adamların səfehliyi hesab edirəm. Siz saqqalınızın çal vaxtında nahaq yerə məni səfehlik səviyyəsinə enməyə vadar edirsiniz.

Andranikin əlində əlac olsaydı, bu sözlərə görə elə indicə bıçağını çıxardıb Eduardın ürəyinin başına sancardı. Ancaq qəzəbini söndürmək üçün qədəhini başına çəkib müsahibinə etiraz mənasında üzünü əks tərəfə çevirdi və başını bulaya–bulaya çal bığlarını didişdirdi. Eduard Çiburdanidze müsahibinin davranışındakı qəzəbi hiss edib özünəməxsus ağayanaqla gülümsəyərək:

– Görürəm, dediklərim sizi əsəbiləşdirir. Ancaq nahaq yerə. Burada bir–birimizi söymürük, döymürük. Yol yoldaşı kimi adicə söhbət edirik. İnciməyinizə də elə bir əsas görmürəm. Biz həqiqəti danışmalıyıq. İnanıram ki, atanız Andra–

Əli İldırımoğlu

---

nikin hansı yuvanın quşu olduğunu dərindən bilib dərk etsəydi, heç vaxt onun adını övladına qoymazdı. Mənim burada dediklərimin arxasında, hər gün maraqlandığım və gözlərimin qarasını aparan tarixi sənədlər dayanır. Siz isə milli emosiyalara qapılıb erməni daşnaklarının zəhlətökən zurna–balabanını çalırsınız.

Eduard Çiburdanidze əlini konyak şüşəsinə uzadıb qədəhləri doldurdu və:

– Əslində biz gürcülər də, siz ermənilər də, azərbaycanlılar da, dağistanlılar da, avarlar da, osetinlər də, çeçenlər də... qafqazlıyıq, – dedi. – Bəli, bəli! Qafqaz ailəsinin sakinləriyik. Bizi gur çaylar, sərin çeşmələr, səfalı yaylaqlar, ərişin–arğac kimi müxtəlif istiqamətlərə şaxələnən geniş yollar, dar cığırlar bir–birinə qovuşdurur. Elə bir millət tapılmaz ki, azərbaycanlılarla ermənilər kimi xaricən bir–birinə oxşasın, bir–birinin musiqisini sevsin. Siz özünüz də mənimlə razılaşırsınız ki, ermənilər öz musiqilərindən, müğənnilərdən çox azərbaycanlılarınkını sevirlər. Bu, danılmaz bir həqiqətdir. Kürreyi–ərzin bu dilbər guşəsində yaşayan insanlar bir–birinə dirsək

Daş yağan gün

---

göstərməsə, hamısı əlbir, dilbir olsa, güclü qüvvələrin, super dövlətlərin şikarına çevrilməzlər. Heç vəchlə bu gözəl diyara nifaq düşməz. Bax, bunu dərindən dərk edib, bütün varlığı ilə belə bir amal uğrunda özünü fəda edən qafqazlıların sağlığına...

Andranik müsahibinin dedikləri ilə razılaşıb, yarıkönül onunla qədəh-qədəhə vurdu. Ancaq stəkanlar cingildəmədi. Bunu Çiburdanidze də başa düşdü və ağzına bir tikə pendir-çörək qoyub soruşdu:

– Bağışlayın, soruşmadım. Sırr deyilsə, indi siz nə vəzifədə işləyirsiniz?

– Köhnə xidmətlərimi nəzərə alıb, mənə dağbəyi qoyublar. Rahatca bir vəzifəyə! – Andranik cavab verdi. – At belində Qanlıca, Üçtəpə... bütün Zəngəzur dağlarını gəzib dolaşıram. Biçənəklərə, taxıl, noxud əkinlərinə nəzarət edirəm, mal-qara saxlayanların bir-birinə dəyib-dolaşmamasına... göz qoyuram. Duru yerindən də ayda filan qədər qatdayıb qoyuram cibimə. Maaşım pensiya ilə birlikdə mənə gen-bol bəs eləyir. Həm də köhnə kommunist, millət fədaisi kimi rayonda hörmətimi

Əli İldırımoğlu

---

saxlayırlar. Adını daşdığıim Andranikin vaxtilə şücaət göstərmiş əsgərlərindən biri kimi bütün qapılar üzümə açıqdır.

Eduard nə demək istəyirdisə, çeçədi və bir-iki dəfə öskürüb özünü ələ aldı:

– Başa düşdüm, başa düşdüm... Siz bundan da artıq hörmətə, şan-şöhrətə layiqsiniz. Axı, əliniz neçə-neçə müsəlman qanına batıb. Həm də kommunist kimi hökumətin sağ əlisiniz, – dedi. – Məni isə təkçə vəzifədən qovsaydılar, nə dərd idi?! Yaramaz adam kimi partiyadan da xaric eləməkdən ötrü indinin özündə də bəhanə axtarırlar. Yaxşı deyiblər ki, düz elə düzdə qalar. Ancaq mən hələlik düzdə qalmamışam. Elmi dərəcəmi nəzərə alıb kiçik bir iş veriblər. Bayaq dedim ki, arxivlərdə qurdalanıram. Aldığım qəpik-quruşla başımı birtəhər girliyəm. Buna da şükr eləyirəm. Yeganə qüsurum odur ki, kiminsə qarşısında əyilib, tülkü kimi quyuq bulamaq, yalan danışmaq, yaltaqlanmaq, yaramazları layiq olduğundan artıq mədh edib göylərə qaldırmaq məharətim yoxdur. Bunları bacarsaydım, indi Gürcüstanda yüksək iqtidar, ixtiyar sahibiydim,

Daş yağan gün

---

hamı da mənə baş əyirdi. Boynunuza almasanız da, bu dəqiqə sizin özünüzün də məndən zəndeyi–zəhləniz gedir. Bunu gözlərinizin içindən oxuyuram. Çünki sizin qəhrəman kimi mədh etmək istədiyiniz şəxs mənim aləmində qəddar, qaniçən, miskin bir məxluqdur. Qori, Tiflis, Moskva, Yerevan, Leninqrad, Bakı və bir çox başqa ölkələrin arxivlərinə də baş vurmuşam. Andranikin sərgüzəştlərini yaxşı bilirəm, o, əslən türk ermənisidir. 1865–ci ildə Osmanlı imperiyasının Giresun vilayətində anadan olub. Türk torpağında dünyaya göz açıb, o torpaqda iməkləyib, addımlar atıb, o ölkənin çörəyi, havası, suyu ilə ərsəyə yetib. Ancaq ayağı yer tutanda yediyi qaba tüpürməyi özünə rəva bilib. Fəxrlə özünüzün milli qəhrəmanı hesab etdiyiniz bu şəxs vaxtilə Türkiyədə hörmət–izzət sahibi idi. Hətta onu – Paşa deyə çağırırdılar. Belə bir hörmətin əvəzində doğulduğu ölkəyə qarşı xəyanət yolu tutmağa başladı.

Andranik özünü saxlaya bilmədi, əl–qolunu ölçə–ölçə:

– Bu barədə səhviniz var. Alim olsanız da, uydurma danışırınsınız. Andranik Ozanyan heç vaxt

Əli İldırımoğlu

---

xəyanətkar olmayıb. – Çiburdanidzenin dediklərinə etirazını bildirdi.

Eduard Çiburdanidze nifrət ifadə edən baxışları ilə onu təqib edib, sifətini turşutdu, üzünü əks tərəfə çevirərək kupenin balaca pəncərəsindən bayıra baxa–baxa:

– Görürəm, dediklərim hədəfə düzgün dəydiyi üçün sizi təbdən çıxardır. Ancaq nahaq yerə. Sözlərimdən əsəbləşirsinizsə, bu barədə danışmaya bilərəm. Ancaq istəyirəm şərəfinə bədə qaldırmaq istədiyiniz və zavallı ermənilərin beyninə milli qəhrəman kimi həkk olunan adam barədə sizin yanlış, uydurma təsəvvürünüzə aydınlıq gətirim, bulanıq fikirləriniz durulsun. Biləsiniz ki, kimə səcdə qılırsınız, fəxrlə adını daşdığınız kimdir, vicdanınız qarşısında hesabat verəndə xəcalət çəkməyəsiz.

Andranik – Günah məndədir, –daxilən özünü məzəmmət etdi.– Nahaq bu söhbəti açdım. Mənə deyən gərək, ay başıboş erməni, tanımadığın, bilmədiyini, xasiyyətinə bələd olmadığı adamın yanında niyə deyirsən ki, Andranikin adını mənə qoyublar. Qarşımdakı bu Eduard əclafların əclafına

Daş yağan gün

---

oxşayır. Xaçpərəst olsa da, guya Andranik Ozanyandan ötəri gözü uçur. Başdan-ayağa zəhər tuluğudur. Beləsi erməni xalqının yolunda can qoyan cəsur bir qəhrəmanın qədrini nə bilir?! Danışıqlarından hiss olunur ki, oğraşın biridir. Elə yaxşı eləyib, onu vəzifədən qovublar. Beləsinə o da azdır. Gərək onu arxivə də buraxmayaydılar. Goreşən kimi gör ordan nələri eşib çıxardı?! Andranik barədə heç kimin ağına gəlməyən faktlar tapıb, indi də burada başıma vurur. Bu cür xaçpərəstin təpəsinin gülləsi əskikdir.

Andranik müsahibinə tərəf çönüb, hirsindən barıt dağarcığı kimi açıldı:

– Eduard, – dedi, – yaşca sizdən böyük olaram. Unutmayın ki, siz bu iftiranızla tək mənim yox, bütün ermənilərin heysiyyətinə toxunursunuz. Xahiş edirəm, adı tarixə düşən əfsanəvi bir qəhrəman barədə bu cür yalan, yanlış, zəhlətökən sözlərinizə sərhəd qoyasınız.

Eduard Çiburdanidze bərkdən güldü:

– Dostum, sizi qınamıram, – dedi. – Yaxınlıq etdiklərimin əksəriyyətinin məndən zəhləsi gedir. Çünki bizim zəmanədə haqq söz yerimir. Nahaq

Əli İldırımoğlu

İbarələrə hər yerdə yaşıl işıqdır. Görünür, mənimlə yol yoldaşı olmaqda Tanrının sizə qəzəbi tutub. Yoxsa Eduard Çiburdanidzeni, qulağı düz sözə öyrəşməyən bir adama tuş eləməzdi. Mənəvi əzabınızı nəzərə alıb, sizdən yol yoldaşı kimi üzr istəyə bilərdim. Amma düz, qeyri-düz, xahiş edirəm, dediklərimin qabağına kötük diyirləməyin. Məni düzgün başa düşürsünüz–düşmürsünüz, bu, sizin öz işinizdir. Gəzdirdiyiniz xaça and olsun ki, burda bircə kəlmə də olsun artırıb–əskiltmirəm. Əsl həqiqəti deyirəm.

Andranik gördü ki, kupe yoldaşı tamam başqa əqidəli adamdır. Bildiyini dədəsinə də verən deyil. Onu fikrindən döndərmək olmaz. Odur ki, düz Eduardın gözlərinin içinə baxaraq rişxəndlə:

– Nə bilirsən, de gəlsin, siz kəndini yandırdığımız müsəlmanlar kimi yaman qərəzli danışırırsınız. Buyurun, eşidirəm, – dedi. – Ancaq rica edirəm, əndazəni aşıb təhqirə keçməyəsiniz. Bəri başdan onu da deyim ki, bu cür uydurma sözlərlə məni yolundan döndərə biləcəyinizi ağılınıza belə gətirməyin və açığı deyim ki, gürcü olmağınıza, ermənilərlə qohumluğunuza, müqəddəs xaça

Daş yağan gün

---

etiقاد etməyinizə qəti şübhəm var. Tam əminəm ki, damarlarınızdan türk qanı axır. Xaçpərəstlikdən uzaq bir adamsınız. Yoxsa şərəfli adını daşdığı, yüzlərlə Azərbaycan kəndini alt-üst eləyən əfsanəvi qəhrəman barədə bu cür zəhlətökən ibarələr uydurmazdınız.

– Hörmətli Andranik! Mənim yol yoldaşım, din qardaşım, siz tarixi həqiqəti, təkzibolunmaz obyektiv gerçəkliyi təhqirlə qarışdırırsınız. Mən isə sizin xoşunuza gəlib-gəlməməsindən asılı olmayaraq, tarixi faktlara əsaslanıb olanı deyirəm. Və xahiş edirəm, mənim xaçpərəstliyimə şəkk-şübhəniz olmasın. Sizin başa düşdüyünüz kimi dinimi, vicdanımı dansaydım, şan-şöhrətim yerəgöyə sığmazdı. Elə xaça, dinimə, insanlığıma sadıq olduğum üçün bu günə qalmışam. Əslində din elə vicdan deməkdir. Ancaq haqq-ədalətin tərəfində dayandığıma görə bu dəqiqələrdə çörək kəsdiyim kupe yoldaşımın da məndən zəhləsi gedir və onun əlində əlac olsaydı, müsəlmanlara atdığı güllənin birini də buradaca mənim başıma çaxardı. – Eduard Çiburdanidze bunları deyib daha da hiddətləndi:

Əli İldırımoğlu

– Sizin qəhrəman hesab etdiyiniz Andranik əvvəl “Qnçaq”, sonra daşnaksütyun partiyasına daxil olub. Bir dəstə erməni fanatikini başına yığıb türklərə arxadan zərbə endirib. Bilirsinizmi, türklərdən daha çox kürdlər onun silahlı dəstəsinə divan tutub. Sərrast nişan almaq məharətinə malik olan kürd qadınları erməni xəyanətinə qarşı fədakarlıqla vuruşublar. Beləliklə, Andranik Türkiyədə erməniləri qırğına verib və rüsvayçı hərəkətini hiss edən kimi tez sivişib aradan çıxıb. Bir çox ölkələri gəzib–dolaşandan sonra Bolqarıstanda peyda olub. Bu dəfə Bolqarıstan vətəndaşlığını qəbul edib və Birinci Dünya müharibəsində türklərə qarşı vuruşan bolqar ordusunda xidmət etməyə başlayıb. Doğulduğu torpağın insanlarına qarşı məkrli fitnə–fəsadlar törədib. Bolqarların arşını əyləndə ordan əkilib. Bu dəfə Türkiyəyə qarşı müharibə elan edən rüslərə qoşulub. 1917–ci ildə rus ordusunda fərarilik, hərəc–mərclik başlayan kimi, orada da duruş gətirməyib və fürsəti fövta vermədən Ermənistanı üz tutub. Minlərlə erməni tovlayıb ordu düzəldib. Sonra azərbaycanlılara qarşı hücum

Daş yağan gün

---

başlayıb, yüzlərlə Azərbaycan kəndini məhv eləyib. Mənim elmi işim Qafqaz xalqlarının tarixi ilə əlaqəli olduğu üçün bir çox dəhşətli faktlar tapıb üzə çıxartmışam. Zəngəzur qəza rəisinin 11 dekabr 1918-ci il tarixli 185 nömrəli teleqramında göstərilir ki, Andranikin qonşu müsəlman kəndlərinə hücumu başlayıb. Onlar qadına, kişiye, qocaya, cavana baxmır, hamısını vəhşicəsinə qətlə yetirir, meyitlərini eybəcər hala salırlar...

Eduard Çiburdanidze həyəcanlandığından bir qurtum su içib ikrahla başını buladı:

– Andranikin qoşunu növbəti hücumda belə bir plan cızır ki, Azərbaycanın Qarabağ camaatına divan tutsun, – sözünə davam etdi. – Ancaq Laçının Zabux dərəsində Sultan bəyin müdafiə dəstəsinin mühasirəsinə düşüb, ordusunu görünməmiş qırğına verib. Andranik sağ qalan bir neçə silahlı ilə suyu süzölmüş halda geri çəkilməyə məcbur olub.

Andranik Laçının, Zabuxun, Sultan bəyin adlarını eşidəndə hirsindən qədəhini konyakla doldurub heç bir sağlıq demədən başına çəkdi və doluxsunub xırıltılı bir səslə:

Əli İldırımoğlu

– Laçın döyüşü mənim ən ağırılı yerimdir, – deyib Eduardın sözünü kəsdi:

– Bizim kəndin adamları ən çox orda qırılıb, – əlavə etdi. – Mkrıç, Sergey adlı iki qardaşım həmin döyüşdə həlak olub. Ermənistandan Qarabağa gedən yeganə magistral yol Zabux kəndinin yanından keçir. Hər dəfə o yerləri görəndə qəlbim qan ağlayır...

Eduard Çiburdanidze Laçın, Zabux, Sultan bəy məsələsində Andranik Vazgenoviçi təbdən çıxartdı. Onu yüzlərlə erməninin və ya müsəlmanın qanına qəltan olması yox, qardaşlarının ölümü kövrəltdi. Ona görə də Eduard müsahibinə üzrxahlıq etmək istədi:

– Bilsəydim, bu Zabux, Laçın, Sultan bəy söhbətini dilə gətirməzdim. İndi siz təsəvvür edin, milli qəhrəmanınız minlərlə mkrıçları, sergeyləri tovlayıb güdaza verib. Arvadları ərsiz, uşaqları yetim qoyub. Sizin qəhrəmanın axıtdığı göz yaşlarını bir məcraya yığmaq mümkün olsaydı, Kürdən dərin çay əmələ gələrdi. Qan tökmək! Göz yaşı axıtmaq! Kəndləri məzarlığa çevirmək... Bu cür insan qatillərini milli qəhrəman kimi mədh

Daş yağan gün

---

etmək, şəxsən mənə olduqca miskin təsir bağışlayır. Bütün bunları bilən bir şəxsi onun şərəfinə badə qaldırmağa sövq edirsiniz!! Açıqı, sizin yerinizə xəcalət çəkirəm. Barı eybinizə kor olun. Bu cür rəzalətləri açıb ağartmayın!

Andranik dillənmək istəyəndə Eduard əlinin hərəkəti ilə onu saxladı:

– İmkan verin sözümü tamamlayım, – dedi.
– Sizin bilmədiyiniz hələ çox şey var. O vaxtlar Andranikin törətdiyi fitnə–fəsada görə türk ordusunun hücumu keçəcəyindən ehtiyat edən erməni hökuməti 31 avqust 1918–ci ildə Moskva–ya, İstanbula, Berlinə söz verir ki, Andranik öz dəstəsi ilə Ermənistana ayaq bassa, elə həmin andaca həbs olunub hərbi tribunala veriləcək.

Eduard Çiburdanidze bunları danışmış yerində yırğalanaraq:

– Bax, belə–belə işlər, mənim din qardaşım, – dedi. – Andranikin axır–aqibəti də o oldu ki, qorxusundan başını götürüb Amerikaya qaçdı. Çünki nə Qafqazda, nə də ki, türk dünyasında üz yeri qoymamışdı.

Əli İldırımoğlu

Onların qabaq-qənşər oturduğu yumşaq kupeyə ağır sükut çökdü. Yerevan–Moskva qatarı isə heç nəyin fərqinə varmadan fit verib ucsuz–bucaqsız rus çöllərində sürətlə irəliləyirdi. Dəmir relslərin üzərində diyirlənən təkərlərin səmindən başqa heç nə eşidilmirdi. Eduard Çiburdanidze ilə Andranik Vazgenoviç həmin qanlı–qadalı illərdə baş verən faciələri xatırlayırmış kimi sükuta dalmışdılar. Yarım litrlik konyak butulkası da, son damlasına qədər içilib boşaldıldığına görə, sanki lazımsız şüşə kimi nə vaxt kupenin balaca pəncərəsindən çölə atılıb cilik–cilik olacağı anı gözləyirdi.

Andranikin xumarlanmış gözləri tez–tez yumulub–açılırdı və hiss olunurdu ki, yatmaq istəyir. Eduard Çiburdanidze qəddini düzəldib ayağa qalxdı və yuxarıdakı çamadanı açıb səliqə ilə qəzet kağızına bükdüyü bir şüşə konyak çıxarıb ortalığa qoydu. Çamadanı örtmək istəyəndə içərisindəki kağız–kuğuzlarla dolu olan göy qovluq diqqətini cəlb etdi. Qovluqdakı kağızlarını ötəri vərəqləyəndə gözü bəzi qeydlərə sataşdı. O, çamadanı örtüb kupe yoldaşını düm–

Daş yağan gün

---

sükləyərək ayıldı. Andranik özünü cəmləşdirib qəddini düzəltdi və:

– Ara, Eduard, dediklərin bəsdir, qoy yataq.

– Tənbəl–tənbəl azaylandı.

Eduard Çiburdanidze:

– Sizin üçün təzə konyak çıxartmışam, gərək içək, –dedi.

Andranik konyak sözünü eşidən kimi dirçəldi və şən əhval–ruhiyyə ilə yaxasını düzəldib, qızarmış gözlərini konyak dolu şüşəyə zillədi. Eduard Çiburdanidze butulkanı aç–aça:

– Çamadanımdakı qovluğa baxanda yadıma nə düşsə yaxşıdır? – Öz–özünə sual verdi və allanmış sifətində kinayə dolaşdı:

– Hələ bu harasıdır? Kremlin zirvəsində əyləşmiş ədalət keşikçilərindən biri olan Anastas Mikoyan deyir ki, Andranik dinindən, millətindən asılı olmayaraq, insanlara humanist münasibət göstərmişdi. General imkansızlara, məzlumlara, dinc sakinlərə qibtə doğuracaq qayğı bəsləmişdir. Azərbaycanda iki rayona adı qoyulmuş, neçə yerdə büstü ucaldılmış Stepan Şaumyan qeyd edir ki, “Andranik əfsanəvi xalq qəhrəmanı adını qazanıb”.

Əli İldırımoğlu

Azərbaycan torpağında pərvazlanan marşal Baqramyan onu əsl xalq qəhrəmanı adlandırır. Onların dediklərini xatırlayanda, andraniklərin süngüsündə çabalayan körpə uşaqların məşum çığırıtları, nişanlı qızların, ağbirçək anaların, ərsiz gəlinlərin fəryadı gəlib gözlərimin önündə dayanır və özümdən asılı olmayaraq, yer üzünün əşrəfi dediyimiz insan xislətinə, daşdığı insan adına nifrət eləyirəm. Mikoyanların, şaumyanların, baqramyanların həqiqətdən uzaq olan qatı millətçi ibarələri, qətlə yetirilən minlərlə günahsız insanların ruhunu təhqir etməkdən başqa bir şey deyil. Siz də bilərəkdən və ya bilməyərəkdən qatilə allı-güllü çiçəkdən qəhrəman donu biçib, onun şərəfinə badə qaldırmaq istəyirsiniz.

Eduard Çiburdanidze bu sözləri dedikcə müsahibi xəcalət çəkirmiş kimi başını aşağı salıb, oturduğu yerdə büzüşür, kiçilir və öz-özünə düşünürdü: – Pah, guya ki, xristiandır! Öz dinimizdəndir! Əbləhin bu dərəcədə türkpərəst olduğunu bilsəydim, onunla kəlmə kəsib danışmazdım.

Daş yağan gün

Andranik düşdüyü gülünc vəziyyətdən çıxmaq üçün nə etmək barədə fikirləşirdi. Əlacı olsaydı, qatarın sürətini yüz dəfə artırıb, bir göz qırpımında mənzil başına çatardı və Eduarda tüpürüb ondan biryolluq yaxa qurtarardı. Həm də xəyalından keçirdi ki, ilk adı olan Xaçaturu dəyişdirib Andranik qoymasında gorbagor olmuş atam necə də səhv edib.

Eduardın heç nədən çəkinmədən, onun üzünə dediyi açıq-saçıq sözlər Andraniki çaşdırmışdı. Andranikin qəlbində adını daşdığı qəhrəmana qarşı getdikcə ikrah hissi yaranırdı. Lakin bu ötəri hisslər Ermənistan tərəfdən əsən millətçilik küləyinə qərq olur və yenə də öz əqidəsində qalıb, pişik kimi kürəyini yerə vurmaq istəmirdi. Eduard ona mane olmasaydı, saxta erməni tarixçilərinin uydurduğu kimi, humanistliyi, insanpərvərliyi, qəhrəmanlığı erməni daşnaklarının qəlbində heykəlləşmiş Andranik Ozanyanın şərəfinə yenə də badə qaldırıb, bayraq ucaldardı. Andranik Vazgenoviç başını qaldırıb Eduardın üzünə baxdı və nə isə demək istədi. Eduard isə əlinin hərəkəti ilə ona imkan vermədi:

Əli İldırımoğlu

– Bir–iki sözüm də var. İcazə ver, onu da deyim, sonra növbə sizindir, mənim din qardaşım.

– O, bu sözü kinayə ilə dedi və sola çevrilərək:

– Xahiş edirəm, pəncərədən çölə baxın. Yerdən ruzi çıxartmaq üçün traktorlar torpağın altını üstünə çevirir. Ucsuz–bucaqsız düzlərdə cərgələnən elektrik dirəkləri ilə şəhər və kəndlərə nur paylanır. Əyləşdiyimiz qatar canlı məxluq kimi töyşüyə–töyşüyə bizi mənzil başına çatdırmağa tələsir... Dərin–dərin dəryalarda üzən gəmilər, səmanın ənginliklərində uçan təyyarələr, rahat yollarda şütüyən avtomaşınlar, daha nələr, nələr... Bütün bunları icad eləyib yaradanları yer adlı məkanın əfsanəvi, yenilməz qəhrəmanları hesab edirəm. Məlum məsələdir ki, heyvanların başına bıçaq çəkənlərə qəssab, insanları qətlə yetirənlərə cəllad deyirik. Qulağını aç, yaxşı–yaxşı eşit. Dinindən, dilindən, milliyətindən asılı olmayaraq, Tanrının xəlc etdiyi bəndələrə göz yaşları yox, sevinc bəxş etməyi özünə şərəf bilənlər tarixin qızıl səhifələrində əbədiləşir, bütün məxluqatın qəlbində heykəlləşirlər. Fitnə–fəsad törədənlərin yalnız bir mükafatı var – o da nifrət və lənətdir!

Daş yağan gün

Eduard Çiburdanidze amansız bir qəzəblə bunları deyib tarıma çəkilməmiş əsəblərini sakitləşdirmək üçün heç bir sağlıq demədən əlindəki qədəhi başına çəkdi və:

– Mənim hörmətli din qardaşım, sizin Andranik, Hamazas, Nijdeh, Dro, Mikoyan, Şaumyan kimi “ağıllılarınız” artıq öz millətinə belə bir bədnam “mükafatı” qazandırlar. İndi sizdən soruşuram, deyin görüm, “Qabusnamə” əsərini oxumusunuzmu?

– Xeyr. Belə bir kitabın adını ilk dəfədir eşidirəm, – Andranik cavab verdi.

– “Qabusnamə” XI əsrdə yazılıb. Və fars nəsrinin qiymətli nümunələrindən biri sayılan nadir əsərdir. Orada ermənilər barədə deyilənləri açıb danışmağa dilim gəlmir. Desəm, özünüzü qatardan atarsınız. Ermənilər barədə belə bir qan-qaraldıcı fikrin formalaşmasının günahkarı kimdir?! Xəstə təfəkkürlü erməni ziyalılarının qatı millətçilik xisləti. Erməni xalqı həmişə öz başibəlalı başbilənlərinin əzabını çəkib və bundan sonra da çəkəcək. Siz isə bəşər övladına xas olmayan

Əli İldırımoğlu

---

xilqətinizlə fəxr edirsiniz. Mən buna milli faciə, milli bədbəxtçilik kimi baxıram.

– “Qabusnamə”di-nədi, orada ermənilər barədə nə yazılıb? – Andranik dərin bir maraqla soruşdu.

– Sizin barədə yaxşıdan başqa nə desən.

– Məsələn.

– Siz məni məcbur etməyin, çünki verəcəyim cavab çətin ki, kupe yoldaşımda nikbinlik yaratsın, – Eduard Çiburdanidze daha da qəzəbləndi.

Andranik:

– Onda uydurma danışırırsınız, – dedi. – XI əsr hara, ermənilər hara?!

Eduard Çiburdanidze:

– Əzizim, xahiş edirəm, gəl bu söhbətə nöqtə qoyaq. İstəyirsinizsə, aramızda qanqaraçılıq olmasın, bu “Qabusnamə” məsələsini açıb-ağartmayaq. Ayrı söhbətə keçək.

– Yox! Mən bunu bilmək istəyirəm. – Andranik əlini kupenin balaca stoluna vurub Eduardı təbdən çıxartdı:

– Bir halda ki, təkid edirsən, qoy deyim. – Eduard sözünə davam etdi.– “Qabusnamə”də

Daş yağan gün

---

yazılıb ki, ermənilər vəfasız, riyakar, ürəyi xıltlı, yersiz hay–küy salan, gözü götürməyən, oğru məxluqdur. Mən “Qabusnamə”də bunları oxuyanda, düzü, din qardaşlarımla əvəzinə xəcalət çəkdim. Ancaq nə etməli?! Neçə əsr bundan əvvəl barənizdə yazılan eyiblərinizdən hələ də nəticə çıxartmamısınız. Bir az da üstünə qoymusunuz. Ermənilərin qatı millətçiləri nə özlərinə hörmət qoyur, nə də ki, xalqına.

Eduard Çiburdanidze təəccüb və təəssüb mənasında başını yırğalayaraq:

– Ütük ermənilər “Qabusnamə”də onların ünvanına deyilənləri ört–basdır eləmək üçün dəridən–dırnaqdan çıxırlar. Cürbəcür yollar axtarırlar ki, əsərin tərcümələrində ermənilər haqqında deyilənlər əsas mətndən çıxarılsın. Düzdür, buna müəyyən qədər nail olublar. Böyük şərqşünas akademik Bertelsin rus dilinə tərcüməsində həmin bədnam mətləb ixtisar olunub. Ancaq cidanı çuvalda gizlətmək olmaz. Siz çalışın ki, bu qara ləkə “Qabusnamə”dən və yaxud başqa əsərlərdən yox, xəbis ermənilərin məkrli xislətindən silinsin.

Əli İldırımoğlu

Eduard Çiburdanidze sözünə fasilə verib nəyi isə deməyə tərəddüd edirmiş kimi fikrə getdi və bir siqaret yandırıb kinayə ilə:

- Qəribədir, – dedi, – siz də bəd əməlləri ilə millətini gözdən salanlara bəzəkli–düzəkli vətən fədaisi donu biçirsiniz. Azərbaycanda isə bəzən öz xeyriyyəçilərinə, milli təəssübkeşlərinə şəbədə qoşurlar. Bakıda çox olmuşam. Zeynalabdin Tağıyevin, bayaq adını çəkdiyim laçınlı Sultan bəyin... adları qara siyahıdadır. Şaumyanların, mikoyanların şəkillərini isə başlarının üstündən asırlar. Məni təəccübləndirən odur ki, mövzu qıtlığından əzab çəkən bəzi qələm adamları da sanki millətində qənim kəsilib. Onların aynasında öz xalqının bir çox təpərli adamları baş–ayaq görünür.

Eduard Çiburdanidze təəssüflə başını buladı və onun baxışlarında acı istehza dolaşdı. Andranikin tər basmış sifətinə nəzər salaraq:

- O barədə bəxtiniz gətirib, – dedi. – Erməni hiyləgərliyi qonşu müsəlman ölkələrində yaxşıca karınıza gəlir. Məkrli niyyətinizi altdan–altdan həyata keçirməkdə bir cansınız. Məzlum qişafəsinə bürünüb fəvqəldövlətlərin qoltuğuna qısılmaqda

Daş yağan gün

---

mahirsiniz. Güclülərin qucağında oturub, qonşulara dirsək göstərib daş atmaq köhnə adətinizdir. Amma anlaya bilmirsiniz ki, bu, sizə heç də əbədi uğur gətirə bilməz. Belə bir yanlış yolun sonunda üzləşəcəkləriniz sizi çətin ki, sevindirsin. Onda siz andraniklər, şaumyanlar, hamzaslar... dəsmal götürüb ağlamalı olacaqsınız. Həmin məqamda çətin ki, göz yaşlarınızı silən tapılsın. Çünki heç harda üz yeri qoymamısınız. Onu da deyim ki, sizin dənizdən–dənizə xülyanız da mənə çox miskin görünür. Çünki bu cəfəng yolda itirəcəklərinizin qazanacaqlarınızdan qat–qat çox olacağına əsla şübhə etmirəm. Bax, belə, mənim kupe yoldaşım, xaç qardaşım, Andranik Vazgenoviç!!

Eduard Çiburdanidze müsahibinin pərt olduğunu hiss edib çiyinlərini qaldıraraq:

- Əlbəttə, – dedi, – bu barədə münəccimlik etmək fikrində deyiləm.

Danışdıqlarım sizin üçün inandırıcı olmaya da bilər. Mən buna təbii baxıram. Lakin onu da nəzərə alın ki, bu sözləri sizə uzaq keçmişlərə, yaxın gələcəyə ekskursiya edən və başı daşdan–daşa dəyən tarixçi–alim deyir. Düz danışdığına görə

Əli İldırımoğlu

---

aldığı ağır cəzaları qiymətli mükafat kimi qəbul edən bir alim. Başqa bir misal. Elə götürək Yerevanı. Orada neçə türk ailəsi yaşayır?! Lakin Türkiyədə, İranda və başqa müsəlman ölkələrində məskunlaşan minlərlə ertməni kefə baxır. Bunu necə anlamaq olar?! Cənab A-n-dra-nik Vaz-ge-noviç! O ki, qaldı qurub-quraşdırıb ortalığa atdığınız genosid nağılına, o vaxt Türkiyədəki ermənilər milli mənsubiyyətlərinə görə yox, milli xəyanətlərinə, satqın hərəkətlərinə görə qırğına məruz qalıblar. Daha doğrusu, qurduqları tələyə özləri düşüblər. Bir də ki, kənar dövlətlərin köməyi, havadarlığı, fitvasıyan siz özünüz də az türk qırmamısınız. Tarixi gerçəkliyi nəzərə alıb, qəti bir inamla deyərdim ki, Andraniklərin, Hamzasların, Şaumyanların başçılığı ilə siz ermənilər tərəfindən müsəlmanlara qarşı əsl genosid Azərbaycanda həyata keçirilib. Bütün bunları ikimiz üçün deyirəm. Bu danışdıqlarım kupədə də qalmalıdır. Dərinə getsək, alacaqlı yox, verəcəkli çıxarsınız. Ona görə də gəl bu cür məsələləri çox da qurdalamayaq. Bir də ki, siz elə hesab etməyin ki, nəyinsə xatirinə türklərin və azərbaycanlıların tərəfini saxlayıram.

Daş yağan gün

Bunu ağılınıza belə gətirməyin. Anlamalısınız ki, mən də sizin kimi xristianam və ibadət üçün məscidə yox, kilsəyə üz tuturam. Ona görə də din qardaşlarımı başqalarının ayağına vermərəm. Ancaq dinindən, dilindən, kimliyindən asılı olmayaraq, hər bir məsələyə vicdanımın qanunları ilə yanaşib düz danışmalıyam. Ağı ağ, qaranı qara. Düzü düz, əyrini əyri. Xəmirim belə yoğrulub. Mən nə edim ki, həqiqəti danışmaq sizin xeyrinizə deyil. Çünki sizin başbilənləriniz Tanrının nəzərindən uzaq olan başqa bir yolu seçib. Özü də qorxulu, xatalı, qanlı-qadalı bir yol.

Eduard Çiburdanidzenin nəfəsi tıncıxdı. O, havasını dəyişmək üçün kupenin qapısını açıb koridor boyu o baş, bu başa bir neçə dəfə var-gəl etdikdən sonra geri döndü. Və sakitcə yerində əyləşib çənəsini ovuşdura-ovuşdura Andranikə müəmmalı nəzər yetirdi:

– Xətrinizə dəyməsin, yaman fəndgirsiniz haa, –dedi. – Mələk qiyafəsinə bürünüb, hər yerdə özünüzü başibəlali, yazıq, həm də hər şeyə qadir xalqın nümayəndəsi kimi göstərməkdə mahirsiniz. Ona görə də yaxın, uzaq ölkələrin, xüsusilə

Eduard Çiburdanidze:

– Üzeyir Hacıbəyov təkcə Azərbaycanın deyil, bütün Şərq dünyasının dahi bəstəkarıdır. Amma, – deyib fikrini tamamlamadı. Və baxışlarında acı istehza dolaşdı.

– Nə amma? Oxunu atıb yayını gizlətmə, bununla nə demək istəyirsən? – Andranik diqqətini Eduard Çiburdanidzenin sifətində cəmləşdirdi.

– Amması odur ki, bir vaxt ermənilər Üzeyir Hacıbəyovun əsərlərini öz adlarına çıxmaq istəyirdilər. İyirminci əsrin iyirminci illərində okeanın o tayına mühacirət edən Mağalyan adlı dələduz bir erməni bütün Amerikaya car çəkmişdi ki, “Arşın mal alan” operettasını o özü yazmışdı. Sadəlovh amerikalılar da Mağalyanı bu nadir musiqi əsərinə görə təbrik edib, ona əl çalırdılar. Mağalyan erməni artistlərindən ibarət truppa yaratmışdı. O, tez-tez Amerikanın müxtəlif şəhərlərinə çıxıb öz məharətini nümayiş etdirir və ağıllı–başlı pul qazanıb varlanırdı. Mağalyan əldə etdiyi külli miqdarda gəlir hesabına beşmərtəbəli ev almışdı. Və utanmadan binanın fasadında “Arşın mal alan” yazdırmışdı.

Əli İldırımoğlu

Eduard Çiburdanidze ikrah hissini büruzə verib ittihamedici baxışları ilə Andraniki təqib edərək:

– Hələ bu harasıdır, – sözünə davam etdi. – Həmin illərdə Hyu–Yorkda "Arşın mal alan"ın not kitabını da çap etdirmişdi. Kitabın üz qabığında Üzeyir Hacıbəyovun yox, Mağalyanın adı yazılmışdı. Sonra Mağalyan komediyanı ekranlaşdırmaq hüququnu kinorejissor Manukyana satıb. Beləliklə, erməniləşmiş "Arşın mal alan" filmi dünya ekranlarına buraxılıb.

Eduard Çiburdanidze sözünə fasilə verib:

- Axırı nə oldu?! – Kinayə ilə soruşdu.

Andranik dillənmədi. Eduard Çiburdanidze verdiyi sualı özü izah etdi:

– Bu məsələ Moskvada Molotova, Stalinə qədər gedib çatdı... Mağalyanların, manukyanların işlətdikləri iyrenc fırlıdaqlarının üstü açıldı... Onların, dələduz hərəkətləri ilə qazandıqları müvəqqəti rəğbət, şöhrət özlərinə qarşı əbədi nifrətə çevrildi.

Eduard Çiburdanidze ayağa qalxıb kupenin pərdəsini yana çəkdi və yaxındakı yaşayış

Daş yağan gün

---

məntəqələrinə ötəri nəzər salıb, yenə də yerində əyləşdi və:

– Mənim din, məslək qardaşım, – dedi. – Hər bir ailədə olduğu kimi, hər bir millətin içərisində də Mağalyan kimi eybəcərlər olub, var və olacaq. Lakin bu sahədə sizlərə çatan olmaz. Harda bir Alban kilsəsi görsəniz, haqq–nahaq aləmə car çəkirsiniz ki, bura Ermənistan torpağıdır.

Eduard Çiburdanidze özü–özündən zəhləsi gedirmiş kimi başını bulayıb:

–Əh!– dedi, – bilmirəm bu sözləri niyə dedim?! Həmişə də dilimin bəlasına düşürəm. Mağalyanın da atasına lənət, Manukyanın da! Onların dərd–səri elə mənə qalıb?! “Qabusnamə”də deyilənlərdən bəri erməni millətçilərinin işlətdiyi bəd əməlləri sadalasam, bir kitab düzələr. Ancaq mənim dostum, kupe yoldaşım, erməni fitnəkarları düzələn deyil. Qozbeli qəbir düzəldər. Bir də ki, məni qınama. Özüm–özümlə bacara bilmirəm. Düz söz gələndə saxlaya bilmirəm, mütləq deməliyəm. Ona görə də gərək məni bağışlayasan...

Andraniki tər götürmüşdü. O, müsahibinin dediyi sözlərin təsirindən, rinqdə ağır nakaut alan

Əli İldırımoglu

özündən müştəbeh boksçunun vəziyyətinə düşdü və ağzını açıb Eduarda qarşı narazılığını bildirmək istəyəndə, kupenin qapısı açıldı. Vaqon bələdçisi başını içəri salıb, tələsik və həm də tələbkar bir səslə:

– Vətəndaşlar! Vətəndaşlar! Şəhərə çatmışıq! Artıq vağzaldayıq! Hazırlaşın! Hazırlaşın! – deyib qarşı-qarşıya oturmuş sərnişinlərdən cavab gözləmədən yan kupelərə keçib, eyni sözləri dönə-dönə təkrar etməyə başladı.

Andranik nə demək istəyirdisə, sözü ağzında qaldı. Onlar tələm-tələsik yır-yığış eləyib ağzucu xudahafizləşdilər və bir-birinin üzünə baxmadan yumşaq kupeni tərk etdilər.

***

Qatardan düşən əlidolu sərnişinlərin və onları qarşılamağa gələnlərin səs-küyündən ağız deyəni qulaq eşitmirdi. Andranik insan axınının arasından keçib avtomaşın dayanacağına tərəf yönəldi. Yan qapıları dama-dama olan, mavi rəngli minik maşınının arxasında dayanan otuz-otuz beş yaşlı sürücünün baxışlarından hiss olunurdu ki,

Daş yağan gün

---

müştəri axtarır və yaxından ötüb keçənlərə – Hara getmək istəyirsiniz? Maşın boşdur, buyurun əyləşin, aparım!– deyə müraciət edirdi. Andranik ona yanaşaraq:

– Əyləşmək olar? – soruşdu.

– Buyurun, buyurun, əyləşin, – sürücü onu maşına dəvət etdi.

Sürücü rus dilində sərbəst danışdı. Andranik isə rusca bir neçə söz bilirdi. Ancaq danışılanı az–maz başa düşürdü. O, sürücünün bazburutuna, təmkinli davranışına, buğdayı sifətinə, qara qaş–gözlərinə zəndlə nəzər yetirib öz–özünə düşündü: – Rusa oxşamır, gəlmə adamdır, ya erməni olar, ya da azərbaycanlı. Və öz dilində soruşdu:

– Ara, hayes, turkes?

– Azərbaycanlıyam. – Sürücü ona Azərbaycan dilində cavab verdi.

– Yaxşı oldu ki, sənin maşınına mindim. Biz bir torpağın adamıyıq. Mən də Ermənistandanam. Gorus rayonunun Kərəvinc kəndindən. – Andranik öz adını, familiyasını olduğu kimi düzgün deməyə təərəddüd etdi. Qəlbinə qaraltı gəldi ki, bəlkə bu

Əli İldırımoğlu

---

sürücü vaxtilə Andranikin ordusunun qətlə yetirdiklərindən birinin nəvəsi, nəticəsi və ya qohum-əqrəbasıdır. Andranik desəm, bu ad ona xoş gəlməz. Məndən zəhləsi gedər. Ona görə özünü sürücüyə başqa cür təqdim etdi. – Adım Surendir, – dedi. – Suren Ulubabyan.

– Elə mən də o tərəflərdənəm. Tanımamış olmazsan, Şurnuxu kəndindən. Qabaq Azərbaycana baxırdı. Sonra Ermənistanın Qafan rayonuna verdilər. Adım da Fərmandır. – Sürücü cavab verdi. – Çoxdan Moskvaya gəlmişik, – əlavə etdi. – İyirmi ildir burada yaşayıram. Taksi şoferi işləyirəm. Pis deyil. Çörək pulum çıxır, bəsdir, min bərəkət. Yoldaşım da müəllimə işləyir. Bir az gec evlənmişik. Uşaqlarımızın ikisi də körpədir, bağçaya qoyuruq. Düzdür, buralara öyrəşmişik, ancaq vətənin yerini vermir. Oralardan ötəri burnumun ucu göynəyir.

– Ara, Pərman, neçə ildir ki, bu müsəlmanlarla qonşuyuq, onlardan bir pislik görməmişik. Mehriban dolanırdı. Bu qərib yerdə ki, səni gördüm, şad oldum. Azərbaycanlıların başına pırlanım. Onlar ki, elə qonağı sevirilər, uşaqlarımıza deyirəm ki, yaxşı ki, bu müsəlmanlarla qonşu olmuşuq.

Daş yağan gün

– Mənim də ermənilərə hörmətim var. Bizim taksmotornıy parkda iyirmidən artıq erməni işləyir. Hamısıynan dostluq eləyirəm. Xeyir-şərimiz birdir. Parkda azərbaycanlılar da var, ancaq azdır. Mənnən bir yerdə cəmi altı nəfərik. Böyüyümüz də ermənidir. Muşek Osipyən. Əsil-kökü bizim tərəflərdəndir. Ancaq burada doğulub-böyüyüb. Təəssübkeş adamdır. Parka təzə maşın gələndə siyahıya birinci mənim adıımı yazır. Mən də çalışıram, dilim gödək olmasın. Hər ay planı artıqlamasilə yerinə yetirirəm. Neçə dəfə premiya almışam. Maşına da özümünkü kimi baxıram. İşlədiyim on il ərzində bir dəfə də olsun maşını əzməmişəm.

Sürücü özü barədə qısa məlumat verəndən sonra müsahibinə tərəf dönərək:

– Bağışlayın, Suren kirvə, soruşmaq ayıb olmasın, sizi hara aparmaq lazımdır?

– Pərman kirvə, buralara yaxşı bələdçiliyim yoxdur, hansı qəstinisədə yer tapmaq olar?

– Qəstinisə məsələsi asandır. Məni hər yerdə tanıyırlar, dostlarım çoxdur. Hansı qəstinisəni deyirsiniz, aparım.

– “Moskva” qəstinisəsində tanışın var? Bir dəfə orada qalmışam. Qızımın yataqxanasına yaxındır. Qızım burada həkimlik oxuyur, axırıncı kursdadır.

Əli İldırımoğlu

– “Moskva” qəstinsəsində işləyənlərin çoxu məni tanıyır. Administratorla bir izdaniyada yaşayırdıq.

Özünü Suren kimi təqdim edən Andranikin kefi duruldu və:

– Ara, Pərman, sənin başına pırlanım, – dedi.
– Ki, orada dostun–tanışın var, sür “Moskva” qəstinsəsinə.

– Onda əvvəlcə gedək bizə. Evi tanı, uşaqlarla tanış ol. Uzun yol gəlmisən, yüngülvari çay–çörəkdən sonra gedək qəstinsəyə.

Suren:

– Ara, Pərman kirvə, görürəm, yaxşı adamsan, çox sağ ol, sizə əziyyət olar. Əvvəl qəstinsəyə gedək, sonra vaxt tapıb sizə gələrəm. – Özünü ağayana göstərmək istədi. Həm də ilk dəfə görüşüb tanış olduğu türkün evinə getməkdən ehtiyat etdi.

Fərman isə:

– Xeyr, güclə əlimə düşmüşsən, buraxan deyiləm, – dedi. – Sən kərəvincli, mən şurnuxulu. Qonşu kəndli olaq, bizə gedib bir loxma çörək kəsməyəsən, eşidib bilən nə deyər?! Mən özüm də

Daş yağan gün

özümü bağışlaya bilmərəm. Evdəkilər də bilsə, məni qınayar. Sizi çox ləngidən deyiləm. İkiçə saatlığa çay iç, çörək ye, sonra hansı qəstinsəni desən, mən özüm sizi aparıb yerbəyer eləyəyəm.

Andranik gördü ki, Fərman sadə qəlbli adamdır və onu sidq-ürəkdən evinə dəvət edir, taksi sürücüsü ilə razılaşdı.

Fərman sükanı sağa burub, maşını şəhərin mərkəzindən bir qədər aralıdakı evinə tərəf döndərdi. Onlar səliqə ilə daş döşənmiş küçələrdən keçib, qədim arxitekturası olan çoxmərtəbəli binanın qarşısında dayandılar. Fərman qonaqla birlikdə maşından düşüb üçüncü mərtəbəyə qalxdılar. Ev sahibi qabağa keçib qapının yan tərəfindəki düyməni basdı. İçəridə qapı zənginin cır səsi eşidildi. Qapı açılanda onları Fərmanın həyat yoldaşı Mədinə xanım qarşıladı. Ortaboylu, cazibədar baxışları, həzin səsi və Azərbaycan qadınlarına xas olan qaydada geyinib-kecinmiş Mədinə xanım əri ilə gələn qonağın kimliyinə varmadan, onları gülürüzlə qarşıladı. Fərman qonağı həyat yoldaşına təqdim edərək:

Əli İldırımoğlu

– Mədinə müəllimə, Suren kirvə bizim tərəfdəndir, – dedi. – Qonşu Kərəvinc kəndindən. Təsadüfən vağzalda rastlaşmışıq. Deyəndə ki, o tərəfin adamıyam, bizim dağlar, meşələr, bulaqlar gəlib durdu gözümün qabağında. Suren kirvə gəlmək istəmirdi. Zorla gətirmişəm. Qəstinsəyə getmək istəyir. Məndən olsa, elə bizdə qalar. Ancaq razı olmur. Ona görə gətirdim ki, tanış olaq, evimizin yerini bilsin. Biz də vətənə qayıdanda Suren kirvəyə qonaq gedərik.

– Ara, Pərman kirvə, belə ki, danışırsan, şad oluram. Ki, bizə qonaq gələrsiniz, məsəb haqqı, gündə bir qoyun kəsərəm. Bir həftə sizi buraxmaram. Yaxşı da bağ–bağçam var. Gözüm üstə yeriniz olacaq. – Andranik Fərmanın dediklərinin müqabilində ürəkdən sevindiğini bildirdi.

Mədinə müəllimə tez qolunu çırmayıb qonağa süfrə açdı. Stola pürrengi çay gəldi, ləziz xörəklər düzüldü. Fərman ortalığa bahalı içkilər qoydu. Ancaq qonağa üzrxahlıq edərək:

– Suren kirvə, gərək məni bağışlayasan, – dedi, – içən deyiləm. Xətrinə dəyməsin, seyid

Daş yağan gün

övladiyiq, ocağımız haram götürmür. Mənim də, ümumiyyətlə, araqdan, çaxırdan, pivədən belə zəhləm gedir. Ancaq iş vaxtı olmasaydı, günaha batsam da, sizin xatirinizə yüz qram vurardım. İndi maşın sürdüyümə görə dilimə vura bilmirəm. Həm də avtoinspektorlar bir bəhanə axtarır. İçdin, qanın getdi. O dəqiqə ilişib adamı abırdan aparırlar. Gərək, həmin gün qazandığının üstünə də filan qədər qoyub verəsən ki, əl çəkələr.

Andranik Fərmanı başa düşüb, onun dedikləri ilə razılaşdı. Özü bir-iki qədəh içdi. Onlar yemək-içməkdən sonra ayağa qalxdılar. Mədinə xanım qonaqla xudahafizləşəndə:

– Suren kirvə, xahiş edirəm, buranı öz eviniz bilin, – dedi. – İmkan tapan kimi gəlin. Fərman oldu-olmadı, qarımız həmişə üzünüzə açıqdır.

Fərman:

– Mədinə müəllimə düz deyir. Hesab edin ki, bura sizin öz evinizdir, utanıb-çəkinmədən, istədiyiniz vaxt bu qarını ərklə açə bilərsiniz.– Həyat yoldaşının təklifinə əlavə etdi.

Andranik ev sahiblərinə dönə-dönə minnətdarlığını bildirdi:

Əli İldırımoğlu

– Ara, Fərman kirvə, bir belə ki, əziyyətimi çəkirsiniz, məni utandırırsınız. Kaş ki, bu evə gəlməyəydim. Bilmirəm, bu yaxşılıqların əvəzini neçə çıxacağam?!

Fərman:

– Nə danışırsınız, Suren kirvə?! –dedi.– Biz bir torpağın adamıyıq. Qonşu kəndliyə, sizin kimi əziz qonağın qulluğunda durub, ona əlimizdən gələn hörməti etmək borcumuzdur.

Onlar bu xoş sözlərdən sonra səmimiyyətlə ayrıldılar. Fərmanla Andranik qol–boyun olub həyəətə endilər. Fərman Andraniki yanında əyləşdirib düz “Moskva” mehmanxanasının qarşısına sürdü. Andranik maşından düşəndə gözücu sayğaca yazılmış on beş rəqəminə nəzər saldı və qoltuq cibindən üç beşlik çıxarıb Fərmana uzatdı. Fərman təəccüblü baxışlarla Andraniki süzərək:

– Suren kirvə, bu nə puldur? – Soruşdu.

– Ara, hökumətə plan verirsən, gərək götürəsən. – Andranik cavab verdi.

Fərman yarıcıddi, yarızarafatla:

Daş yağan gün

– Suren kirvə, bax, burada korladın! – dedi. – Əşşi, siz mənim əziz qonağımsınız. Yüz ildə bir dəfə təsadüf düşüb, bu qərib yerdə rastlaşıb sizi maşınıma mindirmişəm. Yəni o qədər kasıb oldum ki, sizin kimi dostdan, qonaqdan da pul götürüm? Heç sizdən gözləməzdim, lap məni təhqir edirsiniz. Bəlkə məni sınayırsınız? Mədinə müəllimə bunu bilsə, məni evə buraxmaz. Xahiş edirəm, pulu qoyun cibinizə. Bir də ağılınıza belə şeyləri gətirməyin. Bu maşın sizə qurbandır. Sizin yolunuzda səhərdən–axşamacan sürsəm də, ortada pul söhbəti ola bilməz.

Andranik özünü mərd, səxavətli göstərmək istəsə də, on beş manatı qatdayıb cibinə qoymağı qənimət bildi. Andranik üçün on beş manat az pul deyildi. On beş kilo qənd eləyirdi... Ona görə də bu pul ona göydəndüşmə kimi oldu. – Qayıdanda uşaqlara konfetdən, şokoladdan alaram, – düşündü.

Onlar “Moskva” mehmanxanasına daxil oldular. Fərman qonağını foyedəki yumşaq kreslolardan birində əyləşdirib, özü administratorun

Əli İldırımoğlu

---

otağına keçdi. Və bir neçə dəqiqə sonra geri dönüb Andranikə:

– Adminstratorla görüşüb danışdım. Hazırda yuxarı mərtəbələrdə boş yer çoxdur, ancaq sizə məsləhət deyil. Suyu fasilə ilə gəlir, lifti yaxşı işləmir. İkinci mərtəbədə şəhərə baxan xudmani olan bir nömrə var, orada xaricdən olan bir qadın qalır. Bu gün, bəlkə də bir saatdan sonra getməlidir. Həmin nömrə boşalan kimi adminstrator sizi çağıracaq. Ad, familiyanızı ona demişəm. Yer məsələsindən tam arxayın ola bilərsiniz. Mən indi parka getməliyəm. Nəçənniyimiz hara isə göndərməlidir. Xahiş edirəm, məni bu barədə üzrlü hesab edin. Bir də ki, burada havayı yerə oturub gözləməyin mənası yoxdur. Nə lazımdır, həll etmişəm. Baxmayaraq adminstrator dostum, qonşumdur, sizə görə cibinə bir konyak pulu da qoydum. Götürmərdü, onu da zorla verdim.

Andranik ayağa qalxıb Fərmana bir daha minnətdarlığını bildirdi. Fərman foyedən çıxmaq istəyəndə Andranik onu arxadan çağırırdı. Fərman geri çönüb ona tərəf yönələndə Andranik:

– Pərman kirvə, – dedi. – Bir məsələ yadımdan çıxdı. Ona görə yolunuzdan elədim. İndi həftənin

Daş yağan gün

---

beşinci günüdür. Sabah yox, birisi gün, üzümüzə gələn bazar, düz saat bir tamamda sizi burda, qəstinisənin girəcəyində gözləyirəm. Qızımı da gətirməliyəm. Siz də Mədinə xanımı, uşaqlarla birlikdə gətirərsiniz. Günorta yeməyinə qonağımsınız. Ki, sözümü sındırasınız, inciyərəm.

Fərman əvvəlcə tərəddüq etdi. Andranikin təkidli təklifindən sonra: –

– Yaxşı, gələrik, – dedi.

Fərman qonaqla şərtləşib qarıdan çıxmaq istəyəndə, Andranik eyni təkidlə:

– Pərman kirvə, – dedi, – Bazar günü sizi səbrsizliklə gözləyirəm, ha! Mütləq gəlin! Məsəb haqqı, ki, gəlməsəniz, sizdən küsərəm.

– Suren kirvə, xatircəm olun, söz danışıqdan keçər. Ürəyinizi buz kimi saxlayın. Dediğiniz vaxt ailəlikcə burdayıq.– Fərman onu arxayın saldı.

Onlar razılıq mənasında bir–birinə əl etdilər.

Andranik sadə, səmimi davranışı, xoş sözləri ilə Fərmanla Mədinəni necə ovsunlamışdısa, onların dilindən düşmürdü. Şam yeməyindən sonra Fərmanla Mədinə yenə də Surendən söhbət saldılar. Valideynlərini diqqətlə dinləyən Namiqlə

Əli İldırımoglu

Sevilin də qəlbində Suren kirvəyə qarşı rəğbət hissi yaranmışdı. Və Surenlə görüşü, ata-analarından betər, balacalar səbrsizliklə gözləyirdilər.

Fərman:

– Taksi meydançasında çoxlu maşın dayanmışdı, – dedi. – Sən bir qismətə bax, Suren bir heylə taksini qoyub düz mənim üstümə tərəf gəldi.

– Yəqin torpaq həsrəti onu sənə ürcah eliyib. – Mədinə dilləndi. – Erməni olsa da, hamımız bir bulağın gözündən su içmişik. Yəqin elə o bulağın suyu sizi bir–birinizə tuş gətirib.

– Surenlə görüşüb tanış olanda bütün Şurnuxu meşələri, Məzrə düzləri, Gorus şəhəri, Şahverdi kəndi, Üçtəpə yaylaqları gəlib durdu gözümün qabağında. – Bunu da Fərman dedi.

– Ata, kəndə gedəndə Suren kirvəni qonaq çağırırsan, yaxşı?! – Balaca Namiq titrək bir səslə dilləndi.

– Əlbəttə, əlbəttə, elə o da bizim yolumuzu gözləyir. Kəndə ayağımız düşəndə bizi qonaq çağıracaq. Özü də dedi ki, Fərman, bizim Kərəvincə gəlsən, səni ailəlikcə bir həftə buraxan

Daş yağan gün

---

deyiləm. Gündə qabağında bir qoyun kəsəcəyəm, – Fərman oğluna cavab verdi.

Mədinə bu söhbətdən vəcdə gələrək:

– Fərman, – dedi. – Bazar günü Surenin yanına əliboş getməyək. Yaxşı olar, qızına qızıl sepdən–zaddan bir şey alağ. Gedəndə də özün aparıb vağzaldan yola salarsan. Arvad–uşağına da adımıza layiq hədiyyə düzəldərik.

Namiq həvəslə:

– Ana, – dedi, – Mənə pul ver, bazar günü Suren əminin yanına gedəndə burada oxuyan qızı üçün bir dəstə gül alım aparım.

***

...Axır ki, gözlənilən vaxt gəlib çatdı. Bazar günü səhərin gözü açılmamış onlar yuxudan sevinclə qalxıb əl–üzlərini yudular, nahar yeməyindən sonra toya hazırlaşmış kimi, səliqə ilə geyinib–kecinib həyəətə endilər. Fərman, Mədinə xanım, onların hələ məktəb yaşına çatmamış iki övladı maşına əyləşib qızıl boyunbağı almaq üçün dükan–bazarı bir–birinə vurdular. Axır ki, son dəbdə olan bir qızıl boyunbağı tapıb aldılar. Və

Əli İldırımoğlu

Surenin dediyi vaxtdan bir neçə dəqiqə qabaq “Moskva” mehmanxanasında oldular. Andranik gözə dəymirdi. Fərman saatına baxaraq:

– Hələ vaxta var, – dedi. – Suren harda olsa, indilərdə gələr.

Ata–ana uşaqların əlindən tutub foyedə sakit–sakit gəzməyə başladılar. Namiq tez–tez əlindəki gül dəstəsinə baxırdı. Vaxt keçsin deyə Fərmanla Mədinə xanım gəzinə–gəzinə divarlardan asılmış müxtəlif şəkilləri, rəssamların əsərlərini maraqla seyr edirdilər. Fərman yenə saatına baxdı. Artıq Andraniklə vədələşdiyi vaxtdan bir saat keçmişdi. Fərman:

– Yəqin xəstələnib–eləyib. Bəlkə də qızının arxasınca gedib, qayıtmayıb. Yoxsa Suren bu hövsələnin sahibi deyildi. – Daxilən düşündü.

Mədinə isə ilk dəfə gördüyü foyenin səliqə–sahmanına baxırdı. Namiqlə Sevil isə tez–tez soruşurdular:

– Ata, bəs Suren əmi hardadır?

Uşaqların verdiyi suallar Fərmanın əhvalını korladı. İstədi yuxarı mərtəbəyə qalxıb, Surenin

Daş yağan gün

---

hansı otaqda qaldığını öyrənsin. Sonra fikrini dəyişdi. Küncdəki divanı Mədinə xanıma işarə edərək:

– Beş dəqiqəliyə orada əyləşin, bu saat gəlirəm, – deyib administratorun kabinetinə tərəf döndü. Qapını şəstlə açıb içəri daxil oldu. Administratorla görüşüb, hal–xoş eləyəndən sonra soruşdu:

– O üç gün bundan qabaq yer üçün sizdən xahiş etdiyim yoldaşla görüşməliyəm. Ulubabyan Suren Aramais oğlu. Səhv etmirəmsə, adını hara isə yazmışınız. Zəhmət olmasa, yoxlayın görüm, o, hansı otaqda qalır? Mən bilən ona ikinci mərtəbədə yer verməli idiniz.

– Hə, hə, yadımdadır. Ancaq o adamdan baş açmadım. – Administrator başını yana əyib dodağını büzdü.

– Necə bəyəm? – Fərman təəccüblə soruşdu.

– Necəsi odur ki, düzdür, mənə tapşırduğunuz Ulubabyan Suren Aramais oğlunun adını burada qeyd etmişəm. – Administrator qarşısındakı qeydiyyat dəftərçəsini göstərdi. – Siz gedəndən cəmi beş–on dəqiqə sonra anket doldurmaq üçün onun pasportunu alıb nəzərdən keçirəndə çaş qaldım.

Əli İldırımoğlu

Düzü, gözlərimə inanmadım. Sizin mənə dediyinizlə, şəxsiyyət sənədində göstərilən ad–fəmiyyə uyğun gərmirdi. Pasportda ayrı ad–fəmiyyədir – Poqosyan Andranik Vazgen oğlu. Təəccüb məni gətürdü. Soruşdum ki, vətəndaş, sizi tapşırən adamın dediyi ad–fəmiyyə, pasportla düz gəlmir. Bu, nə hoqqadır?! Açığını deyim ki, bir qədər əsəbiləşdim də. O, suçlu adamlar kimi özünü itirdi. Burnunun ucuna qədər qızardı. Tez pasportunu əlimdən qapdı. – Adminstrator gülə–gülə: – Bəli almadı, qapıb, üstəlik məndən üzr istədi. Dedi ki, siz haqlısınız. Bu, mənim yox, xalam oğlunun pasportudur. Səhvən dəyişik düşüb. Mənə bir saat möhlət verin, öz pasportumu gətürüb gəlim. Mən də razılaşdım. Bir saat oldu on saat, gəlmədi. Sizə görə gecənin yarısına qədər ikinci mərtəbədə biradamlıq nömrəni ona saxladığ. Gördüm, gəlmədi, verdik başqasına. Nə məsələdirsə, o adam daha buralara üzükdür. Siz onunla rastlaşmamısınız?

– Xeyr, – Fərman könülsüz cavab verdi.

– Axı, siz özünüz onu mənə tərifləyirdiniz ki, bağ belə, bostan belə. Yaxşı adamdır, bir yerliyə, qonşu kəndliyə, yaxın dostumdur... – Adminstrator

Daş yağan gün

---

bunları deyib baxışlarına tәмkinli ifadə verdi və soruşdu:

– O adamı hardan tanıyırsınız?

– Elə həmin gün, ilk dəfə vağzalda rastlaşmışıq. Maşına oturanda tanış çıxdı. Evimə apardım. Bir yerdə çay içdik, çörək yedik. Bazar günü burada görüşməliydik. Özü xahiş etmişdi. – Fərman bunu deyib təəccüblə çiyinlərini çəkdi.

Altmışa yaxın yaşı olan administrator stulunda yırgalanaraq:

– Eh, Fərman! Fərman! Qonşu, özün bilirsən ki, uzun müddət paqon gəzdirmişəm. Otstavkaya çıxandan sonra buralarda başımı gırləyirəm. Əslində gəlib–gedənlərə göz qoymaq üçün buranın özünə də çekist lazımdır. Yoxsa mənim qara qaşım, qara gözümə bənd olublar? Gəl dərinə getməyə. Elə şeylər var ki, açıb–ağartmaq olmaz. Bir sözlə, onu bil ki, çekistlər tükü–tükdən seçir. Bu işdə saç ağartmışam. O adam dedi ki, guya pasport onun deyil. Dəyişik düşüb. Qələt eləyir!! Gözünün içinə qədər yalan danışırdı. Axı, mən çekistəm. Bəs şəklə nə söz?! Pasportdakı şəkil özününkü idi. Poqosyan Andranik Vazgen oğlu. Sizə dediyi Ulubabyan Suren

Əli İldırımoğlu

Aramais oğlu uydurma ad-familiyadır. Nə məqsədləsə ad-familiyasını düz deməyib, o adam sizi aldadıb.

Fərman tora düşdüyünü hiss edib, söhbəti uzatmadan adminstratorla xudahafizləşdi. Pərt halda arvad-uşağının yanına gəldi və uşaqların yanında özünü sındırmamaq üçün Mədinə xanıma:

- Sən demə, Suren kirvənin qızı ölüm ayağında imiş. Sağalacağına ümid olmadığı üçün həkimlər məsləhət görüb ki, rayona aparırlar. Suren kirvənin başı qarışdığından bizimlə görüşə bilməyib. Dünən xəstə qızını rayona aparıb. - Fərman arvad-uşağına bu sözlərdən başqa heç nə demədi. Onlar kor-peşman mehmanxananı tərk etdilər.

Namiqin əlindəki tər çiçəklər, atasının Suren kirvəyə olan inamı, ehtiramı kimi getdikcə solub təravətini itirirdi. Bu tər çiçəklər bəlkə də Fərmanın sadələvhlüyü, qəlbinin paklığı ucbatından, inanıb kirvə dediyi Surenin felinə düşməsinin xəcalətini çəkirdi...

***

Daş yağan gün

Andranik paxırının üstünün açılacağından ehtiyat edib narahat hisslər keçirirdi. Odur ki, Fərmanın yanında rüsvay olmamaq üçün şəhərə belə çıxmaqdan ehtiyat edirdi. Silvanı tapanda xeyli sevindi. Silva atasının bir neçə ay bundan əvvəl gördüyündən də gümrahıdı. Heç bir azar-bezarı yox idi. Atasına teleqram vurmaqda məqsədi başqa idi. Nərmənazik bədənini, cazibədar görkəmi ilə məktəbdə hamını hayıl-mayıllı edən, utanıb çəkinmədən oğlanlarla açıq-saçıq danışib min oyundan çıxan Silva, valideynlərinin xəbəri olmadan, kafedra müdiri və texnika sahəsində nadir ixtiraçı olan Solomon Betker adlı bir yəhudini, iki uşaq anası olan arvadı Yelenanı boşadıb ona ərə getmişdi. Betker iki uşaq atası olmasına baxmayaraq, özündən iyirmi yaş kiçik tələbəsi ilə hələ üçüncü kursdan ər-arvad kimi yaşayırmış. Silva sonuncu kursda boynuna uşaq düşəndə hansı yolla olursa-olsun, Yelenanı boşatdırıb Betkerə ərə getmək qərarına gəlir. Və fikrini müəlliminə açıb deyəndə, Betker sarsılıb çıxılmaz vəziyyətə düşür. Silvanın xarici gözəlliyinə bənd olub, onunla eyş-işrətə qurşanmasının nə

Əli İldırımoğlu

---

kimi acı nəticələr verə biləcəyini anlayıb başa düşəndə dəhşətə gəlir. Silvanın qarşısında kiçilib diz çökür, günahlarını etiraf edir və yalvarıb-yaxarır ki, məşuqəsi bu fikirdən dönsün və uşağı tələf etdirməsin. Silva isə dediyindən dönmür. Müəllimini, məsələni açıb-ağardacağı, onu zorla bədbəxt etdiyini aləmə car çəkəcəyi, partiyadan, vəzifədən qovduracağı, həm də məhkəmə qarşısında oturdacağı ilə hədələyir. Arvadını boşayıb onunla evlənməyəcəyi təqdirdə özünü intihar edəcəyinə and içir.

Betker vəziyyətdən çıxmaq üçün Silva ilə evlənmək məcburiyyətində qalır. Beləliklə, fizika elmləri doktoru Solomon Betker ərə getməli qızını, evlənməli oğlunu, orta məktəblərin birində riyaziyyat müəllimi işləyən arvadı Yelenanı atıb Silva ilə ailə həyatı qurmalı olur.

Andranik Poqosyan bunu biləndə əvvəlcə hirsələnib özündən çıxdı və qızının bu özbaşına əxlaqsız hərəkətinə görə pərt oldu. Hətta Silvaya əl qaldırmaq istədi. Lakin biləndə ki, Betker Silvadən yaşlı olsa da, fizika sahəsində tanınmış alimdir, o dəqiqə hirsli soyudu. Ona görə də, ata

Daş yağan gün

---

daha da şad oldu və qızına güldən ağır bir söz demədi. Əksinə, belə bir nikahdan məmnun olub, Silvanın saçlarını sığallayıb onun alnından öpdü. Çünki Andraniki düşündürən qızının uğursuz ailə həyatı yox, hər yerdə sözü ötən ixtiraçı alimlə qohum olması idi. Aydın məsələdir ki, böyük nüfuz sahibi olan Betker, istər-istəməz hər yerdə gənc arvadının mənsub olduğu millətin tərəfini saxlayıb, təəssübünü çəkəcəkdir. Andraniki də cavan qızının gələcək taleyi yox, yaşlı yeznəsinin nüfuzlu alim olması maraqlandırırdı.

Odur ki, Andranik bu sevdanı eşidəndə qanadı olsaydı, uçardı. O, düşünürdü ki, Silva xanımın xatiri xoş olsun deyə, qoca kürəkən neçə-neçə ermənini qanadına alıb onlara himayədarlıq edəcək. Solomon Betkerin təkcə institutda deyil, Kremlin özündə belə bir sözü iki deyildi. Andranik qızının dərrakəsinə heyran qalmışdı. Bir də ki, axı, Solomon Betker yaşlı adamdır. Bu gün-sabah başını yastığa qoyandan sonra ixtiralarından əldə etdiyi külli-varidatın yeganə sahibi Silva xanım olacaqdır. Varlı bir xanım üçün sinov gedən cavan-cavan oğlanlara nə gəlib?! Bir sözlə, Andranikin də, Silva

Əli İldırımoğlu

---

xanımın da bəxti hərtərəfli gətirmişdi. Uzaqgörənliklə onu yaxşı anlayan Andranik, Solomon Betkerlə yeganə qızı Silva Poqosyanı ürəkdən təbrik etdi. Gec də olsa, onların nikahı şərəfinə elə evdəcə xudmani bir məclis düzəldib, hər ikisinə xeyir–dua verib, xoşbəxtlik arzuladı.

Andranikin Solomon Betkerin dəmdəsgahlı evində günü xoş keçirdi. Ondan olsaydı, yeznəsinin evində aylarla qalardı. Ancaq Fərmanla təsadüfən qarşılaşa biləcəyini nəzərə alıb, bazar günü yola düşmək qərarına gəldi. Çünki ovcunun içi kimi bilirdi ki, “Moskva” mehmanxanasında vəd etdiyi qonaqlığına görə, Fərman bazar günü işə çıxmayacaq. Fərmanın gözünə görünməmək üçün belə bir fürsəti əldən vermək olmazdı. Odur ki, Fərman ailəlikcə “Moskva” mehmanxanasının foye–sində dayanıb səbrsizliklə onun yolunu gözlədiyi məqamda, Andranik “Moskva–Yerevan” qatarına əyləşib yola düşdü. O, arxası üstə uzanıb, Moskva səfəri barədə təəssüratını xatırladı. “Silva ağıllı iş görüb. Cibində siçan oynayan gədə–güdələrdənsə, Betker kimi yaşlısı yaxşıdır. Bir də ki, cavana gedən yumruq yeyər, qocaya gedən quyruq. Həm də

Daş yağan gün

---

yəhudilərin hər yerdə sözü keçir. Betker kimi məşhur bir alim bizə lazımdır. Harda olsa ermənilərin tərəfini saxlayacaq. Ondan olanlar da əmduyi südə çəkəcək, ermənilərin sözünü deyəcək. Qoy bizim hər yerdə, dünyanın bütün ölkələrində təəssübkeşlərimiz olsun. Eh Silva! Silva! Mənim ağıllı–kamallı qızım! Doğrudan da atana çəkmisən. Ata–babaların kimi uzaqgörənsən. Biz azsaylı xalqıq. Lakin dünyanın əksər dövlətlərinin başında duranların cilovu əlimizdədir. Gündoğandan günbatana hər yerdə erməni barmağı var, bizə zaval yoxdur. İndən belə mənim Silvam barmağını hara tutsa, Betker üzünü ora cevirməlidir.

Andranik “Moskva–Yerevan” qatarında yırgalana–yırgalana bunları düşündükcə Silvanın nikahını təqdir edib özündə bir qürur duyurdu. O, birdən hiyləgərcəsinə gülümsündü. – Ay Pərman! Ay Pərman! Sənin yox başına pırlanım. – Andranik daxili istehza ilə – dünənini unudan sadələvh müsəlman. Bu gün ata–babalarını qılıncdan keçir, kənd–kəsəyini viran qoy, sabah nəvə--nəticəsi səni əzizləyib süfrəsinin başına keçirəcək. Ay Pərman! Ay Pərman! Siz müsəlmanların başına pırlanım.

Əli İldırımoğlu

Hi...hi.. Yəqin arvad-uşaqılı hələ də qəstinsədə dayanıb məni gözləyirlər... Hi...hi... Pərman şofer adamdı, nə qanır ki, ermənilərlə türklər yüz il bir qazanda qaynasalar da, qarışa bilməzlər.

Andranik düşüncələr aləmində yuxuya getdi. Hərdən bir Eduard Çiburdanidzenin, təkərlərin taqılımasına qarışan tikanlı sözlərini xatırlayıb sayıqlayırdı:

- Ara, Eduard! Eduard! Yalvarıram! Yalvarıram! Burada mənə dediklərini başqa yerdə açıb-ağartma! Danışsan, xaç sənə qənim olsun. Ey Eduard! Eduard! Bəyənmədiyin o müqəddəs ada ləkə yaxma. Dinimiz sənə qənim olar. Andranik, Nijdeh, Dro, Mikoyan, Şaumyan fəxrimizdir. Onlara qara yaxma. Sən gürcü yox, əclafın əclafısan. O kim ki, səni vəzifədən qovub, onun başına dönüm! Əlacım olsa, o müsəlmanlar kimi sən Eduard Çiburdanidzenin də başını bədənindən üzərəm.

Kupenin qapısı tıqqıldadı. Dəmiryolçu qiyafəsində olan və saçları oğlansayağı qısalılmış gombul qadının kal səsi eşidildi:

Daş yağan gün

– Vətəndaşlar, tələsin! Çatmışıq! Artıq Yerevandır.

– Sən əclafsan! Səndə xaçpərəst qanı yoxdur! Eduard! Eduard! Yəqin bir gün əlimə düşərsən! Onda hesablaşarıq. Başını müsəlman başı kimi əzməsəm, anamın südü mənə haram olsun...

– Vətəndaş, nə Eduard, nə Çiburdanidze? Kimin başını əzirsən? Artıq Yerevandır, şəhərə çatmışıq! – Vaqon bələdçisi hələ də sayıqlayan sərnişini təkrar-təkrar xəbərdar edib, növbəti kupeyə keçdi. İstidən qan-tərə batmış Andranik – Ha!.. Ha!... – deyib hövlnak yuxudan ayıldı. Onu xəbərdar edən Eduard Çiburdanidze yox, bələdçi qadın idi.

Andranik tər basmış dolu sifətini kupenin əl-üz dəsmalı ilə silib, yerindən dikəldi. Tələsik yır-yığış etməyə başladı.

...Andranik İrəvan dəmiryolu vağzalında qatardan düşüb, Gorus tərəfə gedən maşınların birinə əyləşdi və gecəyarı evinə çatdı. Arvad-uşaq onu sevinclə qarşıladı. Həyat yoldaşı Haykanuş əvvəlcə Silvanı soruşdu. Andranik Poqosyan:

Əli İldırımoğlu

– Silvanın kefi yaxşıdır, – dedi. – Düzdür, bizimlə razılaşmamış ərə gedib. Ancaq ağıllı iş görüb. Sən demə, ona dərs deyən Solomon Betker adlı yəhudiyə ərə gedib. Əri yaşlı olsa da, adlı–sanlı alimdir. Çoxlu ixtiraları var. Pulunu qoymağa yer tapmır. Bizim Silvanı yağ içində böyrək kimi bəsləyir. Əlini ağdan qaraya vurmağa qoymur. Ev işlərini görmək üçün qulluqçu tutublar. Altında da bahalı maşın. Bizim o lüt erməni diğalarındansa, elə o yaxşıdır. Topdağıtmaz evləri var. İki gün onlarda kefə baxmışam. Betkerin Kremlə qədər barmağı girir. Silva mənə danışdı ki, Betkerin əli ilə, çoxlu erməninini nazirliklərdə, Kremlin özündə belə böyük–böyük vəzifələrə düzəltdirmişəm.

Haykanuş ərinin sözünü kəsərək fəxrlə:

– Silva mənim qarnımdan çıxıbsa, o, bilir ki, neynəmək lazımdır.

– Onu da biləsən ki, yaxın günlərdə mən baba olmalıyam, sən də nənə. Nəvəmizin də yarısı erməni, yarısı da yəhudi. –Poqosyan bunu deyib güldü.– Ancaq təzə doğulacaq nəvəmiz ermənilərin yolu ilə getməlidir. Bəli, bəli, kəlləsi yəhudi, əqidəsi erməni. – Zarafatyana əlavə etdi.

***

Andranik səhər-səhər gün çıxmamış atlanıb dağlara qalxdı. Üçtəpə yaylağına çökən topa-topa ağ buludlar seyrəldikcə, yurd yerlərində qurulan boz alaçıqlar, yaşıl örüşlərə yayılan qoyun-quzu sürüləri, qaramal naxırları aydınca görünürdü. Andranik hələ Moskvaya getməmişdən qabaq, Armenakla Akopun ona vəd etdiyi zoğal arağı yadında qalmışdı. Odur ki, əvvəlcə yolunu Qanlıcadan saldı. Bir-iki Yurd yerlərinə baş çəkdikdən sonra, atının başını Armenakın, Akopun, Nəcəfin aralıdan görünən sürülərinə tərəf döndərdi. Onlara çatanda atının cilovunu çəkib dayandı. Salamsız-kəlamsız əl-qolunu ölçə-ölçə səsini qaldırıb çobanlara hədə-qorxu gəlməyə başladı:

– Mən burda olmayanda biçənəkləri otarmısınız, noxud əkinlərinə, taxıl zəmilərinə ziyan vurmusunuz. Sizdən akt yazmışam. Cərimə verməlisiniz. Belə getsə, rayonun bütün qırmızıpapaqlılarını buraya tökməliyəm. Siz

Əli İldırımoğlu

üçünüz də yaramazsınız! Vicdansızsınız! Dövlətə xəyanət eləyirsiniz! Xalqın düşmənisiniz! Mən bunu sübut edərəm! Sizə iki gün vaxt verirəm. Rədd olun, köçün burdan! Getməsəniz, alaçıqları özüm sökəcəyəm. İt uşağı, it! Hamınız avarasınız! Bütün rayon bilir ki, mən namuslu adamam. Doğma qardaşım olsa da, qanunu pozan gözümün düşmənidir. Sizi məhkəməyə vermək lazımdır. Mən namuslu adamam! Cibimdə partiya bileti gəzdirirəm. Kommunist vicdanım yol verməz ki, sizin kimi avaralar bu dağlarda at oynatsın. Gecələr zəmilərə heyvan buraxırsınız, biçənəklərdə istahat qalmayıb. Xəlvətə salıb noxud oğurlayırsınız. Mən namuslu adamam! Belə–belə haqsızlığa göz yuma bilmərəm! Buna vicdanım da yol verməz.

Nəcəf dəyəneyinə söykərib susmuşdu. O, ermənicə təmiz bilməsə də, Andranikin hərzə–hədyanlarını başa düşürdü. Çobanlar Andranikin hədə–qorxusu qarşısında quruyub qalmışdılar. Elə bil Andranik həmişəki adam deyildi. Bu üç–dörd günün içində tamam dəyişib başqa məxluq olmuşdu. Yaşca çoban yoldaşlarından böyük olan

Daş yağan gün

Armenak irəli yeriyib ərlə dağbəyinin mindiyi atın cilovundan yapışdı:

– Andranik əmi, sizdən ötəri bilirsən necə darıxmışığı?! Neçə gündür yolunu gözləyirik ki, Dəvə daşın altındakı bulağın üstündə ocaq qalayaq, kabab tüstülədək, zoğal arağı vurub kefə baxaq. Sən də heç nədən başlamısan ki, biçənəklər belə oldu, zəmiləri otarırsınız... O tərəflərə ayaq basanın atasına lənət! Biz dəliyik ki, dağların göy otunu qoyub, qoyunlara qılçıqlı sünbül yedizdirək?! Hansı mərdiməzarsa sizi başdan çıxarıb. Bu barədə dediklərinin hamısı başdan-ayağa böhtandır. Paxıllığımızı çəkən əclafların sözüne qətiyyənlə inanmayın.

Andranik bulaq başı, kabab, arağ sözlərini eşidəndə fısı yatdı. Qızarmış sifətinə çökmüş qəzəb sanki Qanlıca yaylağının sərin mehinə qərq oldu və:

– Ara, üçünüzün də xətrini bu dağlar qədər istəyirəm. Amma gərək sizdən pis-pis sözlər eşitməyim. Əsəbiləşdiyim üçün üçünüzü də danladım. Gərək məni bağışlayasınız. Atanız yerində kişiyəm. Son vaxtlar əsəblərim korlanıb.

Əli İldırımoğlu

Ona görə məndən inciməyin. Sizin barənizdə məni ayrı cür başa salmışdılar. Mən də hövsələdən çıxdım. İndi hara deyirsiniz gedək.

Andranik yumşalıb, atını Daş dəvəyə tərəf sürdü. Armenak da çoban yoldaşlarına tapşırıq verdi ki, sürünü onların getdiyi tərəfə döndərsinlər, sonra da alaçıklara dönüb yemək-İçmək gətirsinlər.

Daş dəvənin altından qaynayıb çıxan bulaq öz-özü ilə xəlvətcə danışmış kimi sakit-sakit pıçıldayırdı. Bəlkə də xəfif pıçılısında kimə isə qarğıyır, kimdənsə giley-güzar eləyir, kimi isə lənətləyirdi. Bu sehrlı-sirli çeşmə bəlkə də vaxtilə arandan dağa, dağdan arana ağır-ağır yüklər çəkib aparan, Zəngəzur el-obasının dəfi dönəndən sonra daş olmuş dəvənin göz yaşı idi. Bu dağlarda fironluq edən Andranik Poqosyan və onun pişvazında duran çobanlar isə heç nəyin fərqinə varmadan bulağın başında dəstərxan açdılar. Bir göz qırpımında ocaq tüstüləndi, şişlərə kabab çəkildi. Ortalığa təzə pendir, isti çörək, zoğal arağı gəldi. Poqosyan arağın spirtlik dərəcəsini yoxlamaq məqsədilə qalın çay stəkanını ağzınacan doldurub

Daş yağan gün

çəkdi başına. O, sir-sifətini turşudub ağzını-burnunu qırışdıraraq:

- Ara, bu, can dərmanıdır. Məssəb haqqı, ölüyə versən dirilər. İrəvanın tərifli konyakı bunun yanında kəllə suyudur, - dedi. - Bundan çox olsaydı, bir-iki şüşə də Moskvaya göndərərdim, təzə yeznəm. Ara, sizin başınız xarab olub. Bayaqdan bəri heç biriniz soruşmursunuz ki, Andranik, neçə gündür görünmürsən. Dağlar səndən ötrü qəribsəyib. Yayın bu cırhacırında Moskvada nə itin azmışdı?!

- Mən elə soruşmaq istəyirdim, xeyirdimi? İlin-günün bu vaxtı Moskvaya niyə getmişdin? - Armenak soruşdu.

- Ara, Silvanı ərə verirdim. Əvvəlcə mənim razılığımı bilmək istəyirdilər.

- Andranik əmi, oğullu-qızlı olsun. Yeznəniz kimdir?! Ağıllı-başlı adamdır? Sizin Silvaya layiqdirmi?

- Ara, mən pis adama qız verərəm?! Silva Moskvada oxuyur. Bu il ali məktəbi qurtarmalıdır. Maşallah, göz dəyməsin, çox ağıllı, fərasətli qızıdır. Yaxşı da oxuyur. Biliyinə söz yoxdur. Onu beş oğula dəyişmərəm. Neçə ildi ki, özü ilə oxuyan bir oğlan ona vurulmuşdu, Silvadan əl çəkmirdi. Silva

Əli İldırımoğlu

---

da ata–anasından icazəsiz ona razılıq vermirdi. Bu sirri də ata–anasından gizlədirmiş. Hamı bilir ki, mən namuslu adamam! Qızın nə ixtiyarı var ki, mənim razılığım olmadan, hər gədə–güdəyə söz versin. Silva atasının xasiyyətini yaxşı bilir. Bilir ki, ata–anasının razılığı olmadan birinə söz versə, başını kəsərəm. Məni tanıyanlar bilir ki, namuslu–qeyrətli adamam. – Andranik Poqosyan bu sözləri dedikcə hərdən yarıbükülü yumruğunu fəxrlə sinəsinə vururdu. – Mənə teleqram göndərmişdi. Getdim Moskvaya. Silva ilə söhbət etdim, nişanlısı ilə tanış oldum. Boylu–buxunlu, abırlı, qoçaq oğlandır. Ondan xoşum gəldi. Razılıq verdim. Oğlanın atası ilə məsləhətləşib kəbin kəsdirdik. Yüngülvari yığıncaq eləyib qızı köçürtdüm. Ancaq əsas toyları burada olacaq. Sizə də deyəcəyəm. Gərək yaxşı–yaxşı oynayasınız.

Armenak sevincək dilləndi:

– Andranik dayı, toy üçün iki erkək bizdə, – dedi. – Haçan, hara deyirsən, göndərək. Zoğal arağı da ki, öz yerində. Nə qədər desən, gözümüz üstə...

Andranik Poqosyan Armenakın sözündən məmnun oldu. Çobanlara təşəkkür edib, stəkanlara araq süzərək:

– Bunu içək bizim Silvanın ailə xoşbəxtliyi şərafinə!

Nəcəf geri çəkilib:

Daş yağan gün

– Məni bağışlayın, – dedi. – Hələ indiyəcən dilimə içki vurmamışam.

Süfrə yoldaşları bu barədə Nəcəfi təkid etmədilər. Onlar bir ağızdan:

– Silvanın sağlığına, – deyib, araq dolu stəkanları cingildətdilər.

Andranik üzünü Armenakla Akopa tutub erməni dilində:

– Ara, türk arağın ləzzətini nə bilir?! O vaxt Azərbaycan kəndlərini yandırır–dağıdanda hansı küpün ağzını açdıq, içindən yağ, doşab, ət qovurması çıxırdı. O boyda kəndlərdə əlimizə bir qram araq, çaxır keçmədi. Onlarınkı yaşamaqdı?! – Andranik bu sözləri ermənicə deyirdi ki, Nəcəf başa düşməsin. – Ona görə də haqlı yerə uşaqlı–böyüklü qabağımıza keçəni qırırdıq. Ən çox cavanları, uşaqları öldürürdük ki, həmin qırğının şahidi qalmasın, yekəlib ağılı kəsəndə bizdən qisas almaq niyyətinə düşməsinlər. Bəli, bəli, siz belə şeyləri bilməzsiniz. Əvvəlcə uşaqların, körpələrin, cavanların kökü kəsilməlidir ki, sonra dirçəlib başımıza bəla açmasınlar. Mən ağıllı adamam. Uzağı görürəm, gələcəyi fikirləşirəm. Hər adamın

Əli İldırımoğlu

---

başı mənimki kimi işləmir. Mən adını daşdıgım Andranikdən, Nijdehdən, Drodan, Hamazasdan dərs almışam. Bilirəm müsəlmanlara necə divan tutmaq lazımdır. Onlarla bizimki qiyamətə qədər tutmaz. Bax, biz burda ara q vururuq, kef eləyirik, o Nəcəfdi-nədi, türk gədəsi, yaxasını kənara çəkib. Bizə qoşulmaq istəmir. Onlar donuz əti yemirlər, ancaq biz yeyirik. Bir sözlə, müsəlmanlarla biz ayrı-ayrı əqidəli adamlarıq. Mən namuslu adam olduğum üçün bunları dərk edirəm. Sən Armenakla Akopun kəlləsi yoxdur. Olsa da içi boşdur. Yoxsa bu türkü qoltuğunuza alıb yanınıza salmazsınız. Mən! – O, düşünə döydü. – Mən olsam, bu xəlvət dərələrin birində onun başını çoxdan əkmışdim. Çünki namuslu adamam. Siz Armenakla Akop o barədə mənə çata bilməzsınız. Çünki mən namuslu adamam. Müsəlmanlar gözümün düşmənidir. Namuslu erməni mənim kimi olar. Bu alapaça madyanı görürsünüz? – O, kənarda bağlanmış atı göstərdi. – O vaxt müsəlmanların üstünə hücum çəkəndə Hasan, Əliqulu, Dobutlu, Sofulu... kəndlərindən neçə-neçə at ilxısı gətirmişik. (Nəcəf başa düşdü ki, Andranik qəsdənmi və ya yadından

Daş yağan gün

çıxdığına görəmi, Həsənlini Hasan deyirdi). Bu madyan həmin atların cinsindəndir. Yola çıxanda bir at qabağa buraxmaz. Həm də yük götürəndir. Qaçarağına da söz yoxdur. Ona görə də həmin ilxıdan olan atın nəslini kəsmirəm. Doğub törədikcə qulununu götürüb saxlayıram. Bu madyan beşinci, ya da altıncı nəsildəndir. Rəngi, görkəmi əsla dəyişməyib. Müsəlman atı olsa da, tayı–bərabəri yoxdur...

Andranik üzünü yana çevirib, kənarında söykədiyi qoşalülə tüfəngə işarə etdi:

– O qoşalüləni də Həsən kəndində bir evdən götürmüşəm, – dedi. – Divara vurulmuş xalçanın üstündən asılmışdı. Gördüm yaxşı tüfəngdi, götürdüm. İçi boşuydu. Patronlarını hara qoymuşdularsa, tapa bilmədim. Evin içində nə varıdı, yığışdırdıq, sonra binaya od vurub, sahiblərini arvadlı–uşaqlı qırdıq. Evin sahibi hündür boylu bir kişiydi. Əlinə girəvə düşsəydi, indi tüfəngin qırmalarını qarnıma doldurub, mənə məhv eləmişdi. Ancaq kəndə qəfil girdiyimiz üçün, əllərini tərətməyə imkan vermədik. Haa... Yaxşı tüfəngdi. Mənə qismətmiş. Tez–tez silib yağlıyram,

Əli İldırımoğlu

---

qoymuram pas atsın. Rayonun milis nəçənniyi bir dəfə gördü, ağzı açıq qaldı. Qoşalüləyə yaman tamah salmışdı. Yalvardı ki, Andranik, əvəzinə iki tüfəng verim, dəyişək. Razi olmadım. Üstündə pul da verirdi. Dedim ki, olmaz. Ona müsəlmanların qanı bulaşmış, yadigar saxlayıram. Nəçənnik gördü məni yola gətirə bilmir, axır ki, yaxamdan əl çəkdi...

Andranik içki havasına çinədanında nə var açmış-tökürdü. Nəcəf onun dediklərini başa düşsə də, özünü bilməzliyə vurub hesabı içəri verirdi. Hasanlı, alapaça kəlmələrini eşidəndə, elə bil başına ildırım çaxdı. Onun yaralı qəlbində amansız bir qəzəb alovlandı. Hirsindən gözlərinə qaranlıq çökdü. Özündən asılı olmayaraq, dəyənyinə əl atıb dağbəyinin başını iki yerə bölmək istədi. Ancaq özünü güclə saxlayıb, hirsini cilovladı. Və daxilən düşündü: – Tələsmə, Nəcəf! Tələsmə! Mikayıl əmin həmişə deyir ki, tələsən təndirə düşər. Hövsələn olsun. İndi Andranik Poqosyana bir balaca əl qaldırırsan, uduzarsan. Tək Andranikin öhdəsindən gəlmək asandır. Ancaq bərk ayaqda erməni erməninin tərəfini verməz. Akopla Armenak sənnən nə qədər dost, yaxın olsalar da, Andranikə

Daş yağan gün

---

qahmar durarlar. Əmin Mikayil demişkən, qoyun quzusunun ayağını basmaz. Unutma ki, Andranik Poqosyanla əlbəyaxa olsan, dost bildiyin Akopla Armenak onun tərəfinə keçəcək. Ona görə də aqlın olsun, Nəcəf, xam iş tutma. Qoy Andranik zoğal arağından vurub istədiyi qədər çərənləsin. Hövsələni bas, gözlə, haçan məqamı gəlsə, türk qanına susayan bu cəlladla hesabı çürüdərsən. Ovu bərəsində vururlar. İndi Andranikə baş qoşub, onunla kəllə-kəlləyə gəlsən, uduzarsan, təklənib güdaza gedərsən. Hirsin, hikkən öz başında çatlayar.

Kənarda hörüklənmiş alapaça madyan öz aləmindəydi. Çiçəkli otlardan qırpa-qırpa, uzun quyruğu ilə yançaqlarını döyəcləyib sağrısına, paçasının arasına, yal-birçəyinə daraşan milçəkləri qovurdu. Andranik Poqosyandan Hasan kəlməsini eşidəndə at devikib boynunu şax tutdu, qulaqlarını şəkəldi, səkil ayağındakı hörüyü dartıb qırmaq istədi. Uzaqlara baxıb kişnədi. Bu dilsiz-ağızsız heyvan sanki dağbəyinin dediklərini şüurlu məxluq kimi anlayıb başa düşürdü və əlacı olsaydı, ayağındakı hörüyü qırıb dördnala doğma

Əli İldırımoğlu

Həsənlüyə, elinə–obasına doğru çapardı, ilxısına qovuşardı. Alapaça madyanın gözlənilməz şıltaqlığı Andranik Poqosyanı təəccübləndirdi və üzünü Armenaka tutaraq:

– Ara, mənim bu atımın yenə dəliliyi tutub, – dedi. – Onun hörüyünü dəyişin, yavaşımasa, bir–iki şallaq çəkin, ağıl gəlsin başına. Yəqin mozalan–zad sancdı. Yoxsa bu cür şıltaqlıq eləyən deyil.

Armenak yerindən tərpəninəcə Nəcəf cəld ayağa qalxıb alapaça madyanın noxtasından yarışdı. Atın yal–birçəyinə nəvazişlə əl gəzdirdi. Nəmlənmiş gözlərinin pılçığını təmizlədi. Alapaça madyan doğma sahibini tapıbmiş kimi, Nəcəfin boyun–boğazını qoxladı. Alapaça madyanın kövşən ətirli nəfəsi Nəcəfin sifətinə dəyəndə Köhnə Həsənlinin xarabalıqları, on bir evli Təzə Həsənlinin bir–birindən aralı olan komaları gəlib durdu gözünün qabağında. Onu boğan qəhəri dağıtmaq üçün alabəzək tütəyinə əl atmaq istədi. Ancaq gördü ki, yeri deyil, fikrindən daşındı. Həsənlilə atların cinsindən olan alapaça madyanla, yetim Nəcəf sanki bir–birini elə indicə tapmışdı. Yetim Nəcəf yazıq–yazıq atın qulağına pıçıldadı:

Daş yağan gün

– Ey Allahın dilsiz–ağızsız heyvanı, ikimiz də bir dərddəyik, – dedi. – Sən ilxından didərgin düşmüşsən, mən Köhnə Həsənlinin xarabalıqlarında uyuyan qəbirsiz ata–anamı, bacı–qardaşlarımı itirmişəm. İkimiz də həm xoşbəxtik, həm də bədbəxt. Xoşbəxtik, ona görə ki, kürreyi–ərzin səfalı guşəsində ömür sürürük, bədbəxtik, ona görə ki, Andraniklərlə qonşu olmuşuq. Nələr çəkdiyini bilirəm. Bizim el–obada heç vaxt atı üzü yoxuşa çapmazlar. İndi isə bu min bir sifətin sahibi olan Andranikin səni, ağzını yoxuşa salıb, insafsızcasına şallaqlaya–şallaqlaya çapdığını görəndə qəlbim qan ağlayır. Biləndə ki, Həsənli cinsindənsən, dırnağımdan tutmuş, başımın tükələrinə qədər bədənəmə əsdi.

Yetim Nəci alapaça madyanın qulağına çox şey pıçıldayardı. Ancaq imkan yox idi. At, yetim Nəcəfi başa düşürmüş kimi, onun gözündə bir neçə damcı yaş gilələndi. Nəcəf köynəyinin qolu ilə alapaça madyanın göz yaşlarını sildi.

Yetim Nəcəflə alapaçanın görüşdüyü anlarda Daş dəvə də tilsimdən xilas olub dilə gəlmək istədi. Onları əhatə edən bakirə dağlar,

Əli İldırımoğlu

---

doğmaların görüşündən mütəəssir olubmuş kimi, nisgilli insanla ata, Daş dəvəyə, gözü yaşlı çeşməyə kədərlə baxırdılar. Yan-yörədə sürünən duman-çən də bu mənhus mənzərəyə tab gətirmirmiş kimi uzaqlara, lap uzaqlara çəkilirdi.

- Ara, türk balası! Atı burax, gəl! Araq içməsən də, söhbətimizə qulaq as.- Andranik Poqosyanın sərxoş səsi Nəcəfi daxili sarsıntılardan ayırdı. Nəcəf axırıncı dəfə alapaça madyanın yal-birçəyinə sığal çəkib, geri döndü. Aradan on illər keçsə də, yəqin ki, alapaça madyanın qanı çəkirdi. Həmkəndlisini qoxlayanda, Nəcəfin canına, qanına hopmuş Həsənli torpağının rəyihəsini duyurdu.

Andranik Poqosyan təəccüblə:

- Ara, Armenak, - dedi,- baxırsız da, mənim atım bu türk diğasını görəndə quzuya dönür.

Akop:

- Andranik əmi, Nəcəf atın dilini bilir. Ona görə də alapaça madyan onu yaxına buraxır, sözünə baxır cavab verdi.

Andranik:

- Ara, siz hələ cahılsınız. Mal-heyvandan başqa heç nədən başınız çıxmır, - dedi. - Çox şey

Daş yağan gün

---

var ki, siz onu bilmirsiniz. Üçtəpə, Qanlıca, Tağ yurd... görürsünüz, hamısı azərbaycanlı adlarıdır. Bunlar dünənəcən azərbaycanlıların olub. İndi bizim əlimizdədir. Kimin hesabına?! Andranikin! Ona görə də hamımız Andranik Ozanyana, ondan dərs alan ermənilərə borcluyuq. Onların sayəsində təkcə bu dağlar yox, gördüyünüz bütün Sisyan el-obası ermənilərin ixtiyarına keçib. Gərək Andranikin qədrini bilək. Uşaqlarımızı da bələkdə başa salaq ki, Andranik Ozanyan kimdir? Əgər onun şərəfinə bir stəkan içməsək, Andranikin ruhu bizdən inciyər.

Armenakla Akop başlarının hərəkəti ilə dağbəyinin dediklərini təsdiqləyib, stəkanlarını onun stəkanına vurdular.

Andranik çal düşmüş bığlarının ucunu eşə-eşə Nəcəfə tərəf çöndü və bu dəfə Azərbaycan dilində:

– Ara, Nacap!

– Bəli.

– Ara, sən ki, belə görürəm, çoban olsan da, ağılına var, – dedi. – Erməni qızını almaq fikrinə düşməkdə pərəsətlisən. Bizim qızların yerini verən olmaz. Bizə ki, yeznə olubsan, bir söz deyəcəyəm.

Əli İldırımoğlu

Karapet adlı bir qonşum var. Özü də çox yeyib-
içən, kepkom adamdır. O gün olmaz ki, araqdan-
çaxırdan içməsin. İçməyəndə naxoşluq tutur. Elə ki,
xəstə oldu, dərman-zad kar eləmir. Yüzcə qram
vursun, sağalıb duracaq ayağa. Karapet çox
zarapatlar eləyir. Məzəli bir sözü yadımdan çıxmır.
Burda deyim, siz də həm eşidin, həm də gülün:

Alasan rus qızını,
Üst-başını çist eləyə.
Alasan gürcü qızın,
Qohum-qardaşı dost eləyə.
Alasan erməni qızını,
Həmişə səni məst eləyə.
Alasan müsəlman qızını,
Şirin canına qəsd eləyə.

Haa!.. Ha!.. – Andranik bu sözləri deyib şit-şit
şaqqanaq çəkdi.

Armenakla Akop da ona baxıb güldülər.

– Ədəbsizin biri ədəbsiz! Saqqalı ağarsa da,
ağlı ağarmayıb. Bizim Həsənli kəndində bu cür
nalayıq danışan olsa, hamı üzünə tüpürər.–
Nəcəfin dodaqları pıçıldadı.

Daş yağan gün

– Ara, bu Nəcəp ki, özünü pağır göstərir, ona inanmayın. Bizə ki, yeznə olur, çox bic oğlandır. Bilir ki, erməni qızı alsa, xoşbəxt olacaq.

– Dağbəyi bu sözləri deyib, stəkanları doldurdu. – Bunu da bizim təzə yeznənin sağlığına...

Nəcəfin nifrət ifadə edən baxışları, dağbəyinin yaşına, vəzifəsinə yaraşmayan şit hərəkətlərində, sırtıq sifətində donub qalmışdı.

Andranik zoğal arağından o ki, var, dümlüyüb hallanmışdı. O, göy otun üstündə o tərəf–bu tərəfə çevrilib arxası qatda uzandı. Daş dəvənin qarnının altına baxaraq:

– E–e–e!... Armenakcan! Akopcan! Astos! Qədrimi bilmirsiniz, – dedi. – Erməni xalqının qarşısındakı xidmətlərimi saymaqla qurtarmaz (Nəcəf onun sözlərini başa düşməsin deyə Andranik ermənicə danışdı). Türklər orada ermənilərə neynəmişdilsə, biz burda azərbaycanlılardan on əvəzini çıxdıq. Dobut, Eyvazlı, Qədili, Hovlu, Əliqulu, Hasan, Xıdır, Abdallı... hələ çoxunun da adı yadımdan çıxıb, deyə bilmədim. Hamısını yandırılıb dağıtdıq. Adamlarının birini də salamat buraxmadıq. Tək–tük müsəlman əlimizdən qaçılıb qurtardı.

Əli İldırımoğlu

Müsəlman kəndlərini yerlə–yeksan elədik, bizim ordumuz, top–tüfəngimiz vardı. Müsəlman kəndlərində də dörd–beş adamın tüfəngi ola–olmaya. Qabağımızda duruş gətirmirdilər. Ha!.. ha!... – O, fəxrlə gülüb əlini tük basmış sinəsində gəzdirdi.

Armenakla Akop altdan–altdan Nəcəfə göz vurub, işarə edirdilər ki, keflidir, nə danışdığını bilmir. Onun zəvzəməsinə bənd olma. Nəcəf isə onsuz da sakitcə dayanıb içəridən qovrulurdu. –Eybi yoxdur Andranik, nə qırıldadırsan qırıldat. Sən bu dağların bəyi ol, mən də çobanı. Haçansa, haradasa qabaqlaşarıq. Allah ya sənə verər, ya mənə. Onda bilərsən ki, qan tökməyin, ev yıxmağın, Nəcəfi yetim qoymağın axır aqibəti necə olur, –öz–özünə düşündü.

Andranik danışa–danışa xumarlanıb yuxuya getdi. Gün əyilmişdi. Armenak onu dümsükləyib oyatmaq istədi ki, yığışıb getsinlər. Andranik yuxulu–yuxulu:

– Ara, mənə mane olmayın. Siz rədd olub buradan gedin, – dedi. – Mən istirahət edirəm. Haçan kefim istəsə gedəcəyəm. Bu türk gədəsi

Daş yağan gün

---

yeznə olsa da, fasiğ adama oxşayır. Ona etibar eləməyin. Girəvə düşsə başını bədənindən üzün. Qoy düşmənlərimizin sayı heç olmasa bir nəfər azalsın.

Armenakla Akop gördülər ki, Andranik getdikcə sərsəmləyib ağzına gələnə danışır, xəcalətlərindən ondan uzaqlaşmaq qərarına gəldilər. Andraniki bulağın kənarında yuxulu vəziyyətdə tək-tənha qoyub, tez Daş dəvədən aralaşdılar.

Andranik hələ də sayıqlayıb əlli dərənin suyunu bir-birinə qatırdı. –Türklər bizə zülm eləyib... Musurman kəndlərini yaxşıca dağıtdıq. Azərbaycanlıları uşaqlı–böyükü milçək kimi qırdıq... Bu yer–yurdu azərbaycanlıların əlindən zorla qopardıq... və sair və ilaxır...

Çobanlar bu qanqaraldıcı sözləri eşitməmək üçün sürüləri tərənin o üzünə aşırıb, Andranikdən canlarını güclə qurtardılar.

Nəcəfgilin yurd saldığı yer yol ağzı olduğundan dağbəyi buradan əl çəkmirdi. Zoğal arağının iyinə o, həftə səkkiz, mən doqquz hərlənib–fırlanıb, kəsirdi Akopla Armenakın başının üstünü. Əvvəl–əvvəl bir bəhanə ilə onları asıb–kəsir, akt yazacağı, yaxalarını milis idarəsinə verəcəyi ilə

Əli İldırımoğlu

---

hədələyirdi. Elə ki, Armenak yağlı dilini işə salıb zoğal arağının adını çəkirdi, Andranik yumşalıb ipək kələfinə dönürdü. Daş dəvənin altında yeyib- içdikdən sonra onlardan əl çəkirdi. Armenakla Akop dağbəyinin əlindən boğaza yığılmışdılar. Yediklərini, Andranik burunlarından gətirirdi. Nəcəf isə əsla dillənmirdi və daxilən Andraniklə harada, necə hesablaşacağı barədə düşünürdü.

Artıq yay yarıdan keçmişdi. Dəvələr üzü arana tərəf yatırdı. Yaxın-uzaq təpələrdə, düzlərdə tikilən alaçıklar günbəgün sökülüb seyrəlik, yollarda köç əlindən tərpanmək olmurdu. Kimsəsiz qalan yurd yerlərindən, boş ağıllardan, qarğa-quzğundan, orda-burda vurnuxan tülkü və çaqqaldan başqa heç nə gözə dəymirdi.

Bazar ertəsi, neçə aydan bəri qonşuluq etdikləri ermənilər alaçıqlarını sökməyə başladılar. Nəcəfin əmisi arvadı Qönçə xala isə həmin gün yola çıxmağı məsləhət görmədi. Nəcəfə təpinib dedi ki, ağılını başına top elə, nəhs iş tutma. Erməniyə baxma, müsəlmançılıqda duz günü yola çıxmazlar, düşər-düşməzi olar. Aya dözən, günə da dözər. Allah qoysa, çərşənbə günü yır-yığış eləyib,

Daş yağan gün

---

cümə axşamının səhəri Allah, Məhəmməd, ya Əli-deyib tərənərik. Nəcəf Qönçə xalanın dedikləri ilə razılaşdı. Armenakla Akop köçlü-külfətli yola düşdülər. Onlar bir-birindən mehribanlıqla ayrıldılar. Armenakin Nəcəfə axır sözü bu oldu ki, o Andranikin dediklərinə baş qoşma. Özün görürsən ki, boşboğazın biridir. Sözü'nün dalını-qabağını bilmir. Ağzına gələni tullayır. Üzü qara olsun, bizim özümüzü də xəcalət elədi. Əslində o Andranikin murdar üzünü görməmək üçün tez köçürük ki, ondan yaxa qurtaraq. Nəcəf, sənə axır sözü'müz bir də odur ki, bizdən sonra nə qədər qalacaqsınız, özünüz bilərsiniz, amma çalış Andranikdən aralı ol. Ondən nə desən çıxar. Andraniki bizdən yaxşı tanıyan yoxdur. Yaxşılıqdan başqa əlindən nə desən gələr. Gördün yaxınlaşmaq istəyir, yaxanı onun əlinə vermə. Bir bəhanə ilə aradan çıx.

– Arxayın olun, sizə yaxşı yol! – Nəcəf çoban yoldaşlarına dedikləri ilə razılaşdığını bildirib, onlardan mehribanlıqla ayrıldı.

***

Avqustun ortaları idi. Tək-tük yerlərdə alaçıq görünürdü, dağlar getdikcə qəribsəyirdi,

Əli İldırımoğlu

---

boz torağaylar, səhər-axşam bu yaşıl çöllərə xoş təranələr yayan nəğməkar quşlar dağların kimsəsizləşməsindən məyus olubmuş kimi, mamırlı qayaların çuxurlarına, tikanı adamın əlini ilan kimi sancan gəvən kollarının dibinə qısılmışdılar, həmişəki kimi vəcdlə oxumurdular. Nəcəfin yurd qonşuları köçəndən sonra onun özü də darıxmağa başlamışdı. Hərdən Andranikin səsi gəlirdi. Nəcəf onun qaraltısını görəndə kimi sürünü başqa səmtə döndərib, əli yüzlərlə müsəlmanın qanına batan və bununla da fəxr edən Andraniklə qarşılaşmamağa çalışırdı. Qoyunları dalda bir yerə verib, özü qənşərdə dayanırdı. Alabəzək tütəyi ilə otu saralıb-solmaqda olan səfalı dağların dərdinə şərək olurmuş kimi qəlbləri ehtizaza gətirən nisgilli havalar çalırdı. O, çaldığı tütəyin yanıqlı səsinə Köhnə Həsənlinin xarabalıqlarını, tilsimə düşmüş Daş dəvəni, gecə-gündüz xısın-xısın pıçıldayıb göz yaşı tökən və nisgilini bu dağlara-daşlara car çəkən çeşmənin iniltisini, alapaça madyanın gavur əlində girinc qalmasını tərənnüm eləyirdi.

Köçməyə bir gün qalmış Nəcəf qoyun-quzunu el yolundan aralıdakı yamaca verib, özü

Daş yağan gün

---

yumşaq otların üstündə uzanıb dərin-dərin fikirlərə getmişdi. Aranı dağa daşıyırdı, dağı arana. Arabir yay günəşinin ilıq şüaları altında xumarlanıb mürgü vururdu. Bu heyndə arxada at fınxırtısı eşidildi. Nəcəf yerindən qalxıb, həmin səmtə baxdı. Andranik alapaça madyanın üstündə yanpörtü oturub, düz Nəcəfə tərəf gəlirdi. Nəcəf gördü ki, onun gözündən yayınmaq mümkün olmayacaq, çarəsizlikdən Andranikin qabağına yeridi. Andranik lovğa-lovğa:

– Ara, yeznə, haralarda itib-batmısan, neçə gündür görünmürsən,– dedi. – Ki, qorxursan məni qonaq eliyəsən?

– Alaçığımızın qarısı həmişə qonaq üzünə açıqdır. – Nəcəf təmkinini pozmadan ona cavab verdi. – Aclığın varsa, buyurun gedək evə, – əlavə etdi.

Andranikin kefi duruldu:

– Ara, belə ki, danışırısan, pis yeznə olmayacaqsan,– dedi.– Ki, düzünü axtarsan, bu gün çörək yeməmişəm. Ancaq evə getsəm, uşaqlara əziyyətinə olar. Yaxşısına odur ki, sən bir toyuq soyutması elətdir, bir az da pendir-çörək

Əli İldırımoğlu

---

götür, get həmişəki yerə. Mən də yuxarılara baş çəkib gəlirəm. Orada görüşərik. Bildin də, haranı deyirəm? Daş dəvənin altındakı bulağın üstünü... Səndən də şikayət var, eli, guya ki, gecələr qonşu permaların örüşünü otardırısan. Onlar bilsə ki, bizim yeznəmiz olmusan, mənə belə yalanlamazlar. Mən də belə səpəh sözlərə baxmıram. Deyirəm, rədd olun gedin başımdan. O türk balası parağat adamdır, elə iş görməz.

Nəcəf and-aman elədi ki, istər gecə olsun, istərsə gündüz, heç kimin örüşünə qoyun buraxmayıb. Sonra da Andranikin könlünü almaq üçün:

– Yolunu çoxdan gözləyirəm, – dedi. – Elə yaxşı yerdə əlimə düşmüşən. Dediysin qaydada, mən həmin yerə gedirəm. Sən də gəl, ancaq ləngimə.

...Nəcəfin başqa çarəsi yox idi. Qonaqlıqdan boyun qaçırısaydı, Andranikin əlindən qurtara bilməzdi. Ona görə də məcbur olub, tez-tələsik yemək-içmək hazırlığı görüb, Andranikdən qabaq Daş dəvənin altından çıxan bulağın başında oldu. İçərisində araç-konyakdan

Daş yağan gün

---

başqa hər cür yemək olan dəstərxan açıb Andraniki gözlədi. Çox keçmədi ki, Andranik özünü yetirdi. Andranik süfrədəki yeməkləri görəndə gözləri işıqlandı. Tez atdan düşüb çiyindəki qoşalüləni bir kənara söykədi. Tərkindəki sicimi açıb alapaça madyanı hörüklədi. Yəhərin qaşındakı balaca heybədən araqla dolu iki yarım litrlik şüşə çıxardıb ortalığa qoydu. Və sonra Nəcəfə mərhəm nəzər salıb:

– Armenakla Akop ki, sənnən yoldaş olublar, dostluq eləyiblər, ağıllı iş görüblər. Elə ki, bizim yeznəsən, sənə hörmətim artıb, – deyib kədərli köks ötürdü. – Ara, Nacap, Silva kepimə xarablayıb, – əlavə etdi. – Moskvada oxuyan qızımı deyirəm. Ondan pis xəbər gəlib. Sabah gərək idarədən icazə alıb təcili Moskvaya gedim.

Andranik sözün dalını gətirmədi. Oxunu atıb yayını gizlətdi. Əslində məsələ başqa cür olmuşdu. Andranik Moskvadan qayıdandan bir neçə gün sonra Silvanın əri Solomon Betker onu evindən qovmuşdu. Betker əvvəldən şübhələnmişdi ki, Silva təkcə ona yox, başqalarına da dil verib və çoxları ilə intim əlaqə saxlayırmış və

Əli İldırımoğlu

---

bətnindəki uşaq da başqasındandır. Betkerin əvvəlki arvadı Yelena onun yerinə su calayıb, ailəsini dağıdan Silvanı izlətdirib, cavan bir oğlanla biabırçı vəziyyətdə şəklini çəkdimişdi. Betkeri tovlayıb onun ailəsinə nifaq salan Silvanın, oynaşları ilə eys-ışrətdə olarkən gizlicə çəkdiyi şəkilləri paketə qoyub ərinə göndərmişdi. Solomon Betker fotoşəkilləri görəndə dəhşətə gələrək, elə həmin gün üzü üzlər görmüş pozğun qadını evdən qovmuşdu. Həm də Silva ilə şərtləşmişdi ki, qarnındakı altı aylıq uşağı doğulandan sonra həkim müayinəsindən keçirəcək, onların qan qrupu uyğun gəlsə, uşağa himayədarlıq edib həddi-buluğa çatana qədər ona aliment verəcək. Uşaq başqasından olduğu təqdirdə onu özünə yaxın qoymayacaq. Silva uşağın başqasından olduğunu bilirdi. Və bilirdi ki, Betkerin dediyi kimi, uşaq yoxlamadan keçsə və bic olduğu sübuta yetərsə, rüsvay olacaq. Ona görə uşağı bir gecənin içində tələf etmişdi. Sonra da özünü duruluğa çıxartmaq üçün atası Andranikə belə bir məktub yazmışdı ki, Solomon Betker alim olsa da, insanlıqda haqqı yoxumuş. Məni hər gün döyür,

incidir, təhqir edirdi. Ona görə də Betkerə tüpürüb ondan boşandım. Və o cür əclaf adamdan olan uşağın sonra başımıza əngəl ola biləcəyini nəzərə alıb rədd elədim... Ata, siz burda olanda özümü sındırmamaq və qanınızı qaraltmamaq üçün ərimlə mənim aramdakı konflikti açıb-ağartmırdım. Sən demə, Betker əvvəlki arvadı Yelenanı sevirmiş. Ondan ayrılmağa peşman imiş. Ona görə də gündə bir bəhanə tapıb məni incidirdi ki, baş alıb gedim, Yelenanı geri qaytarsın. Yelena onun əclaf adam olduğunu bildiyi üçün Betker nə qədər yalvarsa da, onu yaxına buraxmırdı. Yelena podruqalarına deyirmiş ki, Betkerin əlindən canımı güclə qurtarmışam. İki dünya bir olsa, təzədən onunla bir yastığa baş qoya bilmərəm. Oğlanları da ondan üz döndərib. Çoxlu mübahisələrdən sonra Yelena oğlanlarının dərdindən Betkerlə razılaşıb. Onlar indi bir yerdə yaşayırlar. Əslində Yelena özü də yönlü vücut deyil. Ancaq innən sonra bunların mənə dəxli yoxdur, özləri bilər. Bir sözlə, Betkerlə aralandığım üçün özümü xoşbəxt hesab edirəm. Ona görə də

Əli İldırımoğlu

---

anamı başa sal ki, məndən ötəri xiffət eləməsin.
Sən özün də bu məsələni ürəyinə salma.

Andranik Silvanın adını təəssüflə çəksə də, onun yazdığı məktubu, başına gətirilən əhvalatları açıb-ağartmadı. Bircə onu dedi ki, Silva xəstələnən kimi olub, gərək Moskvaya gedəm. Nəcəf onun dediklərinə inandığı üçün, Andranikin dərdinə şərik olurmuş kimi:

– Allah şəfa versin, – dedi.

Andranik kədərini büruzə verməmək üçün özünü nikbin göstərməyə çalışırdı. O, stəkanını doldurub:

– Ara, Nacap, gəl daşı ətəyindən tök, mənim xatirimə heç olmasa, əlli qram vur, – deyib nə qədər təkid etsə də, Nəcəfi inadından döndərə bilmədi.

Andranik əlindəki araq dolu stəkanı boşaltdıqdan sonra ara vermədən ikinci stəkanı doldurub:

– Yaxşı, içmirsən içmə, – dedi. – Bunu da sənin əvəzinə içirəm. Ki, yeznəmiz olubsan, əziyyətini çəkmək mənə borcdur.

Nəcəf:

Daş yağan gün

– Sağ ol, – deyib Andranikə razılığını bildirdi.

Andranik bir stəkan da vurub arxası üstə uzandı və əllərini daraqlayıb boynunun ardına keçirərək, xumarlanmış gözlərini Daş dəvəyə zillədi, nə isə xeyli fikirləşdi. Nəcəfə tərəf dönmədən:

– Nacap kirvə, – dedi. – Ki, yeznəmiz olubsan sənə inanıram. Bir–iki söz var, deməsəm qarnımı deşəcək. Ara, Nacap, ağılıma gəlib ki, müsəlmanların Allahı mənə qəzəb eləyib. Erməni–müsəlman davasında o işləri ki, gördük, onu Allah bağışlamayacaq. Fikirləşirəm ki, getdikcə axırım xarab olur, işlərimə düz gətirmir. İki oğlum olmuşdu, hazırlaşırıdım ki, birini evləndirim, gəlinim olsun. Qız da tapmışdım. Ki, səhər toyları olmalı idi, maşın vurdu, sağ qalmadı. İkinci oğlum da biriynən dalaşdı, bıçaqlayıb öldürdülər. O da əlimizdən getdi. Silva da ki, Moskvadan pis məktub yazıb. Arvad da nə xəstəlik tapıbsa, doxturlar sağalda bilmir. Ey astos! Nacap kirvə, nə ki, axmaq işlər görmüşəm, gəlib çıxır qabağıma. – Hi... hi... – Andranik dəli sərsəri kimi öz–özünə güldü:

Əli İldırımoğlu

– Ara, Nacap kirvə, elə bilirsən kepimə pis olur?! – sözünə davam etdi.– Hi...hi... Ara, onsuz da hamımız ölməliyik. Ancaq torpaq qalacaq. Üçtəpə, Qanlıca, Tağ yurd dağları, bütün Zəngəzur həmişə bizim olacaq. İnsan ki, var, müvəqqətidir. Torpaq isə əbədidir. Ona görə ötəri həyatımızı itirsək də, daimi olan torpaqlar qazanmışıq. Mən Andranikin altmış, yetmiş, lap elə yüz il ömrü olsun, üstündə ki, kep eləyirik, bu torpaqların milyon illərlə yaşı var, on o qədər də, bəlkə də çox yaşayacaq. Yeznə, sən çobansan, həm də musurmansan, belə şeyləri anlaya bilməzsən! – Hi...hi... – Andranik bu kəlmələri işlədib fəxrlə irişdi. – Ara, onda sən uşaq olardın, eli, heç nəyi bilməmişən. Musurman kəndlərinə hücum çəkirdik, adamları qırırdıq, evləri yandırırıdık, nə ki, mal, qoyun, at, qatır, gəbə–kilim, yorğan–döşək, mis qablar var, hamısını daşıyıb gətirirdik. Qarıpəncərələri də söküb aparırıdık. Andranik Ozanyan, Nijdeh, Hamazas, Dro əmrinə vermişdilər ki, Ermənistan saldatlarından hər hansı biri müsəlmanı diri buraxsa, güllələnəcək. Biz də onların dediyi kimi eləyirdik. Heç bilirsən bu

Daş yağan gün

əllərimlə nə qədər müsəlman qırmışam?! Keçən səfər Moskvaya gedəndə vaxonda Eduard adlı osetinqarışq bir gürcü ilə yoldaş oldum. Onun başı yaxşı işləyirdi. Çox şey bilirdi. Alim olmuşdu. Həmişə onunla sözümlüz çəp gəlirdi. Amma şondiğa hamısını doğru danışırdı. Arxivləri açıb baxanda, bilib ki, nə qədər müsəlman qırılıb, çoxlu–çoxlu da erməni ölüb.

Andranik sərxoş olduğundan nə danışdığını bilmirdi. Onun ağına nə gəldisə, birdən yan üstə çönüb, Nəcəfə müəmmalı nəzər yetirdi:

– Ara, Nacap, səni yeznə bilib bu sözləri danışdım, – dedi. – Ki, ağzından çıxsə, əlimdən qurtarmayacaqsan, qulaqlarını dibindən kəsəcəğəm.

Nəcəf dillənmirdi. Andranik danışdıqca, qarşısında hərzə–hədyan danışan bu cəlladın səsini necə kəsəcəyi barədə düşünürdü. Andranik yeyib–içib, sinəsindəki köhnə əhvalatları açıb–tökəndən sonra ayağa qalxdı:

– Ara, Nacap, bizdən ki, qız almısan, ona görə sənə inanmışam, – dedi. – Atın hörüyünü aç, gətir, getməliyəm...

Əli İldırımoğlu

Nəcəf sakitcə alapaça madyanın hörüyünü açıb, sicimi səliqə ilə dəstələyib tərək xurcunun boş gözünə qoyanda, at onun boyun-boğazını qoxladı. Sonra geri çəkilib kırıldı. At sanki nə isə duymuşdu, nə isə demək istəyirdi. Nəcəf onun yedəyindən tutub Andranikin yanına gətirdi. Andranik içkinin təsirindən əvvəlcə ata təpinib, ona bir-iki şallaq çəkdi. At başını şax tutub geri dartıldı, yerində eşildi. Andranik sol ayağını üzəngiyə keçirib yəhərin qaşından yapışdı. Və atın belinə aşırılaq amiranə bir səslə:

– Ara, yeznə, tufəngi mənə ver, – deyib, kənardə daşa söykənmiş qoşalüləni işarə etdi.

Nəcəf cəld qoşalüləni götürüb ona uzatmaq əvəzinə qundağını sinəsinə sıxdı və barmağını tətiyə keçirib, lüləsini Andranikə tərəf tuşladı. Nəcəf ovunun üstünə atılan şir qəzəbi ilə:

– An–dra–nik!! Neçə gündü mənə türk deyib lağa qoyursan! Müsəlmanlara tutduğun amansız divandan fəxrlə danışırısan! Mən isə səbir edirəm, dözüürəm, səsimi içəri salıb dillənmirəm. İndi söz mənimdir!!

Daş yağan gün

Əli İldırımoğlu

Cıncırını çəksən və ya yerindən bir balaca qımıldansan, sənin bu tufənginlə quduz beynini göyə sovuraram. Əlimdən qurtara biləcəyini ağına belə gətirmə! Sənin ölüm hökmünü əlimdəki qoşalülə verəcək! İnsan qanı tökmək mənim əqidəmə, əxlaqıma yaddır. Məni xəlq eləyən Allah, biət elədiyim Quran, inandığım peyğəmbərimiz adam öldürməyi günah buyurub. Mən isə insan yox, insanların, insanlığın qənimini məhv etməklə Yaradanımın qarşısında savab iş görmək istəyirəm! Cə-nab An-dra-nik Po-qos-yan! Onu da bil ki, səni erməni olduğuna görə yox, mənsub olduğun milləti nifrət, lənət hədəfinə çevirən, qatil, cəlladlar cəlladı kimi gəbərtmək istəyirəm!

Andranikin sifəti ağardı, nitqi tutuldu. Gombul bədəni əsməyə başladı. Lakin Nəcəfin bu hərəkətini zarafata yozub, aldadıcı dilini işə saldı. Onu yumşaldıb fikrindən döndərmək üçün cürbəcür alçaq, hiyləgər sifətlərə düşdü:

– Ara, yeznə, başa dönüm, tüpənglə zarapat eləmək olmaz, – dedi. – Əlindən xata çıxar. Lüləsini o tərəpə çevir. – Əlavə etdi.

– Cə-nab An-dra-nik! Bilməlisən ki, əvvəla mənim nə evlənmək fikrim var, nə də evləndirənim. Sizlərdən heç vaxt qız almaq niyyətinə düşməmişəm, düşməyəm də! Çoban dostlarım məni vəziyyətdən çıxarıb, sən əclafın cəngindən xilas etmək üçün yalandan yeznə kimi təqdim etdilər. Armenakla, Akopla yoldaş olmağıma heç də peşman deyiləm. Çünki onlar sadə çoban olsalar da, sənin kimi millətinə töhmət, tənə gətirib, düşmən qazandırmırlar. Adını daşımaqla fəxr etdiyin Andranik isə usanıb həya etmədən, günahsız qanlar axıdan cəllad kimi

Daş yağan gün

---

aləmdə ad çıxarıb. Onu da bilməlisən ki, Andranik Mikoyanların, Şaumyanların dediyi kimi milli qəhrəman yox, milli cəlladdır. Sizi bir də ona görə qətlə yetirirəm ki, qeyri-insani əməlləri ilə millətini qatil, qaniçən kimi tanıdan əclafların sayı heç olmasa bircə nəfər azalsın. Ona görə də şübhə etmirəm ki, ermənilərin ağıllıları bu hərəkətlərimə görə məni özlərinə düşmən yox, dost hesab edəcəklər.

Əli İldırımoğlu

Andranik, Nəcəfin baxışlarında alovlanan amansız qəzəbin qarşısında anbaan kiçilir, yalvarıcı vəziyyətə düşür, miskinləşirdi. O, Nəcəfin əlindən qurtarmaq üçün fürsət axtarırdı. Ancaq bu, mümkünsüz idi. Yuxarıda mamırlı qayalar dikəlirdi. Arxa tərəfi daşa dönmüş Dəvə kəsmişdi. Sol tərəf gicitkan, əvəlik, baldırqan kolları basmış uçurum dərə idi. Yeganə çıxış yolunda isə, ayağının birini irəli, birini geri qoyub, barmağını qoşalülənin tətiyinə keçirmiş Nəcəf dayanmışdı. Andranikin bütün bənd-bərələri kəsilmişdi. Dağdakı adamların da əksəriyyəti yurdlarını tərk edib getdiyindən ətrafda bir nəfər bəni-insan görünmürdü ki, Andranik bu dar ayaqda qışqırıb onları köməyə çağırırsın. Nəcəf qızmış nər kimi onu dizinin altına almağa hazırlaşır. Ancaq əvvəlcə Andranikin əməllərini üzünə deyib ürəyini boşaltmaq istəyirdi:

– Ey iblisin törəməsi! Əliqulu əvəzinə Əliqul, Həsənli əvəzinə Həsən!... dediyin kəndləri iki dəfə yandırıb kül eləmisiniz. Adamlarını qırıb yurd-yuvasından didərgin salmışınız. Beş yüz evli Köhnə Həsənli vəhşiliyiniz ucbatından yer üzündən silinib. O boyda kənddən on bir ev qalıb. Bax, budur nijdehlərin, hamzasların, droların, sənin kiimi andraniklərin insanlığa qənim kəsilən çirkin əməlləri. Sən cəllad Andranikin adını daşımaqla fəxr edirsən. Mən isə bu işıqlı dünyada ata-ana, bacı-qardaş üzünə həsrət qalmışam. Sizin kimi

Daş yağan gün

---

vəhşilərin qəddarlığı ucbatından tifil yaşlarımdan iztirablı yetim həyatı sürürəm. Gün-güzəranım dağlarda-daşlarda keçir. Cə-nab An-dra-nik! Soruşuram səndən, nədir mənim günahım?! De! Danış! Dillən! Nə üçün bu aylı-ulduzlu, parlaq günəşli, min bir nemətli dünyamı zimistana döndərmisən?!!

Andranikin gözləri bir andaca çuxura düşdü, içkinin təsirindən qızarmış dolu qırmızı sifəti avazıdı. Nəcəfin ittihamlarını dinlədikcə, onun iri cüssəsi alapaça madyanın üstündə getdikcə balacalaşdı. Cavab verməyə söz tapmırdı. Sanki bayaqkı gur, amiranə, lovğa səsi biryolluq batmışdı. Neçə-neçə türkün, azərbaycanlının qanına batmış əllərinin hərəkəti ilə ilan dili çıxardı Nəcəfdən aman diləyirdi.

Nəcəfin yaraları qövr etdiyindən qəzəbi soyumaq bilmirdi:

- Enişdə-yoxuşda qamçılıyıb təngnəfəs etdiyin, başına minbir oyun açdığı alapaça madyan viran qoyduğun Həsənli atlarının cinsindəndir. Onun baxışlarından sənə qarşı necə nifrət yağdığını dərk etmək fəhmin olsaydı, xəcalətindən bəlkə də yerə girərdin. Lakin xəcalət insani keyfiyyət olduğundan, sən ondan xalisən. Heç bir vəhşi, öz həmcinsini sən

Əli İldırımoğlu

Andranik kimi qəddarcasına parçalayıb məhv etmir. Sən isə insan olduğun halda, insanlara vəhşicəsinə qənim kəsilməyinlə fəxr edirsən. Siz Andraniklərin rəzil hərəkətlərini yalnız və yalnız bayquşlar alqışlayır. Çünki bütün canlı varlıqlar arasında yeganə olaraq sizi sevən bayquşlardır. Ona görə ki, bayquş xarabalıqlar aşığıdır. Bu gün Azərbaycanın xarabalığa çevirdiyiniz yüzlərlə cah-cəllalı kəndində bayquşlar ulayır. Bu ulartılar Nijdeh, Dro, Hamzasların qəhrəmanlıq himni kimi səslənir və eşidənlərin qəlbini təlatümə gətirir. Bu xarabalıqlardan gələn ulartılardan siz ermənilər həzz alırsınız. Qarət etdiyiniz qoşalülənin qarşısında, indi tir-tir əsən Andranik! Dediklərimi, yetim qoyduğunuz günahsız bir məxluqun üzünüzə oxuduğu ölüm hökmü kimi qəbul edin. Siz insanlardan çox Allahın düşmənisiniz. Çünki gözəgörünməzin yaratdıqlarını insan zəkasına sığmayan bir qəddarlıqla məhv edirsiniz. Allah yaradandır, siz isə öldürən. Bununla da insanlardan çox Tanrıya qarşı çıxıb, ona xəyanət edirsiniz. Çünki bütün vücudunuz xəyanətdən yoğrulub. Allahına xəyanət edənlərin bundan qeyri “mükafatı” ola bilməz! Belə bir mükafatı sizdən əsirgəsəm, haqq mənə qənim olar. Cə-nab An-dra-nik! Cəlladlar cəlladı Andranik! İndi əlimdəki qoşalüləni sənin sərxoş kəllənə necə çaxım ki, alapaçaya xətər dəyməsin.

Andranik onun başının üstünü alan ölüm təhlükəsindən xilas olmaq üçün instinktiv olaraq, vəhşi bir səslə bağırib atın üstündən kənara atılmaq istəyəndə, Nəcəfin barmağını keçirdiyi tətəyin biri geri çəkildi. Əldəqayırma patronun barıtı çox

olduğundan ona tuşlanan güllə hədəfindən bir qədər kənara yayındı. At hürküb şahə qalxdı və sol tərəfdəki sərt yamacla üzü aşağı götürüldü. Andranikin ayağı üzəngidə ilişib qaldığından, at qaçdıqca onun cantaraq bədəni yerlə sürünür, başı daşdan–daşa dəyirdi. Gicitkan və baldırğan kolları al qana boyanmışdı. Dərə aşağı axan dupduru su qırmızı rəngə çalırdı. Alapaça madyan isə kol–kosun üstündən sıçrayıb, aşağıdakı gölməçələrə tərəf qaçırdı.

Nəcəf qəlbi bir yerə qalxıb bu məşum mənzərəyə baxmaq istədi. Dərənin qurtaracağına duman çökdüyündən Andranik, atqarışiq gözdən itdi. Nəcəf ətrafa göz gəzdirdi. Xoşbəxtlikdən heç kəs görünmürdü. Nəcəf hələ də özünə gələ bilməmişdi. O, izi itirmək üçün əlindəki tufəngin lüləsini qundağından ayırıb insan ayağı dəyməyən dərin bir çuxura atmaq istəyəndə gözü silahın üstündəki sədəf işləmələrə sataşdı. Bu incə naxışlarda çətin nəzərə çarpan hərflər Nəcəfin diqqətini cəlb etdi. Sədəflə “Cəbrayıl” yazılmış sözləri güclə oxudu. –Bu qoşalülə bəlkə atamın olub. Əmim görsə tanıyar. Tufəngi kənara tullamayım, əmimə göstərsəm, o, düzünü bilər. Yoox, qoşalüləni atmaq nədi? Özümlə düz kəndə aparım. – Öz–özünə düşündü və silahı qatlayıb qoltuğunun altında gizlətdi. – Köçəndə fərməşin dərin yerinə qoyaram, heç kəs bilməz. Yolda kimdi bizi yoxlayan?!

Nəcəf hərtərəfli fikirləşib, qoşalüləni xəlvət Həsənliyə aparmaq qərarına gəldi...

Hava getdikcə dolaşırdı. Dağları duman–çən bürüyürdü. Əvvəl çiskin gəldi, sonra tək–tək yağış atdı. Səmada sıxlaşan buludların arasında

Əli İldırımoğlu

---

gözcamaşdırıcı işıq şaxələndi. Bir-birinin ardınca güclü ildırım çaxdı. Şiddətli yağış başladı, ətraf dağlar lərzəyə gəldi. Nəcəf tez qoyunları dalda bir yerə yığıb, yağışın səngiməsini gözlədi. Çox keçmədi ki, hava ayazıdı. Bulud layları uzaqdakı dağların arxasına çəkildi. Nəcəf sıldırım yamacla xeyli aşağı enib ətrafı vərəvurd elədi. Alapaça madyan sel sularının gur axınından bir qədər aralıda, sakitcə otlayır və hərdən devikib yanyörəsinə boylanırdı. Onun islanmış yəhəri sürüşüb qarnının altına düşmüşdü. Andranikin nə ölüsü görünürdü, nə dirisi. Bayaqqı yağışdan sonra qalxan sel, onun cəsədini ağzına alıb hara isə aparmışdı. Nəcəf dərəni addayıb, alapaça madyanın yəhərini düzəldib axırınıcı dəfə atla görüşmək istədi. Ancaq getdikcə güclənən çamır qoxulu bulanıq sel ona imkan vermədi. Alapaça madyan selin o tayından Nəcəfə tərəf boylanıb, əhdinə çatıbmiş kimi, bir-iki dəfə təntənə ilə kişnədi. Nəcəf selin kənarı ilə xeyli aşağı getdi. Lakin gözünə heç bir qaraltı dəymədi. – Yəqin hardasa meyidi lil basıb, çətin ki, onu tapmaq mümkün olsun. – Nəcəf öz-özünə düşündü. Və uzaqdan-uzağa alapaça madyana əl eləyib geri döndü.

Andranikin əli yüzlərlə insan qanına batsa da, Nəcəf etiqad etdiyi dinə xilaf çıxıb bəlkə də ona yazığı gələrdi, əfv edərdi, qətlə yetirməzdi. Əslində onun ölüm fərmanını ilxısından didərgin düşən alapaça madyan, bir də ki, qarət etdiyi qoşalülə yerinə yetirdi.

Daş yağan gün

Bu dumanlı-çiskinli, yağmurlu, yağışlı dağlar isə, insan cəlladından doğma sakinlərinin qisasını alırmış kimi, onu ucuz bir kəfənə büküb, urvatla dəfn etməyə aman vermədi və coşqun selləri ilə çirkab sulara qərq etdi. Onun cəsədi kəsif qoxusu gələn qatı lillə örtüldü.

-Tanrı, hər bir bəndəsini xəlq edəndə, mərhəmətini əsirgəmir. İnsan isə insanlığını itirib, Yaradanının yolundan çıxanda, tez-gec işlətdiyi bəd əməllərin amansız cəzasını çəkməyə məhkum olur. - Nəcəf Həsənlinin möminlərindən eşitdiyi bu kəlamları yadına salıb, fikirli-fikirli sərt yoxuşu qalxıb, Daş dəvənin səmtindəki qoyunlara tərəf yönəldi. Yad hənirtildəndən bezib, gecə-gündüz dərdini-kədərini dağlara pıçıldayan bulağın saf suyundan içib, bir anlığa dincini aldı. Onun nisgilli baxışları uzaqları dolaşdı.

Ağ çalmalı dağların başını qara dumanlar aldı. Hava yenidən sərtləşməyə başladı. Günbatan tərəfdən gələn uğultu Nəcəfin tükünü ürpəşdirdi. Üçtəpə ilə Qanlıcanı ayıran qoşa təpələrin arasında, yerlə göyü birləşdirən və iri zavodların nəhəng borularından qalxan bozumontul tüstüyə bənzər

Əli İldırımoğlu

---

sütun göründü. Nəcəf ömründə ikinci dəfə idi ki, belə bir möcüzənin şahidi olurdu. Köhnə adamların bəziləri buna burağan və ya burulğan deyirdi. Üç il əvvəl belə bir hadisə baş verəndə çoban yoldaşları Akopla Armenak onu tornado, qasırğa kimi izah edirdilər. Deyirdilər ki, belə hadisələr ən çox Amerika tərəfdə baş verir. Onlar da bunu kəndlərindəki müəllimlərindən eşitmişdilər. Tüstüyə bənzər sütun hərəkət etdikcə qabağına keçən alaçıqları, mal-heyvanı cənginə alıb göyün yeddi qatına qaldırırdı. Nəcəf qorxurdu ki, alapaça madyan burulğana düşüb yox olsun. İncəvara burulğan at olan yerdən yan keçdi. Və uzaqdakı alaçıqları və onun ətrafında olan mal-qaranı süpürüb apardı. Sonra qəlbi bir yerdə dayanıb, yerlə göy arasında cərəyan etməyə başladı. Axırda səmanın ənginliyində dəmirçi kürəsindən çıxan yumru şar kimi közərib qeyb oldu. Nəcəfə elə gəldi ki, bu, eşitdiyi qasırğa və ya tornado yox, arxaxaya duran bakirə dağların erməni hiyləsinə, müsəlmam sadələvhlüyünə qarşı amansız üsyanıdı.

Nəcəf sürünü arxacdən çıxarıb, qabaqda gedən qoşabuynuz erkəcin yönünü düşdükləri

Daş yağan gün

---

yurda tərəf döndərdi. Nəcəf daxili bir təlaş keçirirdi. Düşünürdü ki, sabah–birisi gün dağbəyidən səs–soraq çıxmadığına görə onun ardınca gələnlər məni də sorğu–suala tuta bilərlər. Qırmızıpapaqlılar işə qarışsa, məndən də şübhələnilib get–gələ salarlar. Andranik Poqosyanı axırıncı dəfə harda görmüsən?! Kimlə oturub–dururdu?! Kimlərlə söz–söhbəti olub?! Və sair, və ilaxır. Əmimin arvad–uşaqlarını da bu işə qata bilərlər. Mal–qara, qoyun–quzu sahibsiz qalıb oğru–əyrinin əlinə keçər. Axtarış aparıb qoşalüləni tapsalar, qanım gedər. Əllərinə maddi sübut keçəndən sonra yaxamı qurtara bilmərəm... – Nəcəf bütün bunları götür–qoy eləyib əl–ayağa düşdü. Axşamdan alaçığı söküüb, fərməşləri qabqarıb, at–eşşəyi yükləyib gecə yarısı yola düşdülər. Ətrafa çökən duman gecənin zülmət qaranlığını daha da artırmışdı. Göz–gözü görmürdü. İrəlidəki döngədən bir qaraltı çıxıb köçə qarışdı. – Yəqin yad heyvandır, azıb. – Nəcəf düşündü və yəqinlik hasil etmək üçün irəli yeridi. Alapaça madyanı görəndə gözlərinə inanmadı. Əlini atın belinə, yal–birçəyinə çəkdi. Alapaça madyanın yəhəri

Əli İldırımoğlu

---

islanmışdı. Üzənginin biri hardasa qırılıb düşmüşdü. At Nəcəfin hənirtisini alanda ürəkləndi. Onun boyun-boğazını, enli çiyinlərini qoxladı. Nəcəf pıçıltı ilə:– Məni xataya salma, alapaça, yalvarıram, buradan get. Bizdən uzaqlaş. Məni səninlə bir yerdə görsələr, o gorbagor Andranikin ölümünün baiskarı kimi ələ keçərəm. Bizə yazığın gəlsin, köçə yaxın gəlmə. – Bunları deyib atı köçdən uzaqlaşdırdı. Köç dərəyə enməmiş alapaça madyan yenə də peyda oldu. Nəcəfə qısıldı, burnunun körüklərini onun sifətinə toxundurdu. Nəcəf yenə də alapaçanı köçdən aralayıb yoluna davam etdi. Ancaq bir neçə dəqiqə keçməmiş alapaça madyan yenə də özünü köçə yetirdi. Nəcəf alapaça madyanın onlardan əl çəkməyəcəyini görüb bu dəfə başqa yol seçdi. Köçü saxlayıb, gecənin qaranlığında bir çətinliklə atın yəhərinin üstünə naxışlı palaz çəkdi. Keçəni qatırın belindən götürüb alapaçaya yüklədi. Təzə toxunmuş naxışlı palaz atın boynundan–başından başqa hər yerini örtmüşdü. Qönçə xala Nəcəfin bu işləklərinə məəttəl qaldı. O, təəccübünü gizlətmədən:

Daş yağan gün

– Ay oğul, gecənin qaranlığında bu nə pəstahdır çıxardırsan?– soruşdu. – Özgənin atını hara aparırsan? İndi də o qalmışdı ki, bizə at oğrusu desinlər?! El içində biabır olmaqdan qorx–mursan?! Bu işin üstü açılsa, hökumət o tərəfə qalsın, əminə cavab verə bilərsən?

– Qönçə xala, düz deyirsən. Elə məsələ var ki, sən bilmirsən. Arxayın ol. Burada qorxulu bir şey yoxdur. İndi yeri deyil, sonra ətraflı deyərəm, bilərsən.

Qönçə xala Nəcəfin sözünü çevirmədi. Nəcəf köçü tələsdirirdi ki, səhər açılmamış Ermənistan sərhədini sağ–salamat keçsinlər.

Hava işıqlaşana yaxın onlar Gorus şəhərinin yaxınlığından keçib, Azərbaycan torpağına çatdılar. Artıq onların üzəşə biləcəyi təhlükə arxada qaldı. Nəcəf rahat nəfəs aldı. Gün əyilənə qədər onlar dayanıb–durmada yol getdilər. Həsənli kövşənlərinə çatanda günün saraltısı qalmışdı. Nəcəf köçü yoldan aralayıb yastı bir təpənin arxasına döndərdi. O, axşamın düşməsinə gözləyirdi ki, kəndə girəndə alapaçanı görənlərin olmasın. Əks–təqdirdə söz–söhbət yarana bilərdi.

Əli İldırımoğlu

Qaranlıq çökəndə sürü kəndə daxil oldu. Artıq əl-ayaq yığışmışdı. Kəndin ara-bərəsində, qarıbacada tək-tük adam görünürdü.

Mikayıl həyətdəki kötüyün üstündə oturub fikirli-fikirli demisini tüstülədir. Nəcəfin hənirtisini eşidəndə tez ayağa qalxıb, köçün qabağına çıxdı. Əvvəlcə Qönçəni atdan endirdi. Oğlanlarından hal-əhval tutdu. Qoyun-quzunu gümrəh görəndə çiçəyi çırtladı. Gözü Nəcəfin yedəyində başqa bir ata sataşanda şübhələnib tez soruşdu:

– Oğul, bu at kimindir?

Nəcəf cavab verə bilmədi. Mikayılın şübhəsi daha da artdı və eyni sualı təkrar etdi.

Nəcəf:

– Əmi, bu, uzun məsələdir, – dedi. – Vaxtilə ermənilərin əsir götürdüyü Həsənli atlarının cinsindəndir. Allah-taala elə bir iş işlətdi ki, onu Tanrının köməyi ilə gəvurun əlindən qurtarıb öz torpağımıza gətirdim.

Mikayıl Nəcəfin nə demək istədiyini anlamadığından bir qədər əsəbiləşdi:

– Oğul, dor-dolaşmış işlərdən xoşum gəlmir, – dedi. – Bizə oğurluq yaraşmaz, ocağımız haram

Daş yağan gün

---

götürmür. Atan Cəbrayıl, goru nurla dolsun, halal adam idi. Mən də ki, bildiyin kimi gecə–gündüz orucumu tutub, namazımı qılıb, Allaha dua eləyirəm. Əyri yola düşüb, nəslimizə–nəcabətimizə töhmət gətirə bilmərik. Əlim–ayağım dəyməmiş bu atı hardan gətirmisən, ora da qayrtararsan. Sabah bu işin üstü açılsa, hökumətdən yaxamızı qurtara bilmərik. El–oba içində rüsvay olarıq.

Nəcəf əmisini bir kənara çəkib, əhvalatı olduğu kimi başdan–ayağa ona danışdı. Mikayıl əsl vəziyyətdən hali olandan sonra bir balaca yüngülləşdi. Və çırağı yaxına tutub alapaça madyanı başdan–ayağa nəzərdən keçirəndə, xəyala getdi. Köhnə Həsənlinin o zamankı gəlhogəlli vaxtları yadına düşdü:

– Nəcəf, oğul, bu at Həsənli cinsindəndir, – dedi. – Rəngi, duruşu, baxışı əsla dəyişməyib. Səhv, düz, bir halda ki, gətirmisən, gərək bir müddət üzə çıxartmayaq, tövlədə saxlayaq. Sonra soruşan olsa, deyərik, yol adamından almışıq. Dalab vaxtı gələndə cins ayğırla görüşdürərik ki, nəslə itməsin. İndi belə cins at harda var?! O vaxt ermənilər buranı çapıb–talayanda kəndin ilxısını da yığıb aparıb. Ondan

Əli İldırımoğlu

---

bəri alapaçanın nəslə kəsilməmişdi. Cins at olması bir də ondan bilinir ki, aradan on illər keçsə də, yönü bu tərəflərdə olub. Yoxsa köçə qarışmış gəlməzdi.

Mikayıl irəli yeriyib alapaçanın boynunu qucaqladı, ala gözlərindən öpdü, belinə tumar çəkdi. Yedəyindən tutub tövlənin dib tərəfində bağladı. Nəcəflə köməkləşib oxurunu bəs deyincə alafı doldurdular.

Onlar həyəətə çıxanda Mikayıl əlini Nəcəfin çiyinə qoyaraq:

– Oğul, əvvəla burda elə bir qəbahət yoxdur, əksinə savaba çatmışan. O tərəfə qalanda bu, naməhrəm işdirsə, Allah-taala günahımızdan keçsin. – Mikayıl bunu deyib üzünü təzə çıxmış aya tutdu, salavat çevirdi və Allaha dua elədi...

Nəcəf əmisini kənara çəkib, qoşalülə əhvalatını da ona açıb danışdı... Sonra köhnə əskiyə büküb gizlətdiyi qoşalüləni gətirib Mikayıla göstərdi. Mikayıl tufəngi görəndə kimi tanıdı və onun nurdan düşmüş gözləri doldu:

– Oğul, bu tufəng, atan Cəbrayılındı, – dedi. – Yuxarı Meşəkənddə Sərxan adlı kəndxuda varıdı. Çox zəhmli adamıdı. Hamı onun qabağında zağ-zağ

Daş yağan gün

əsirdi. Kəsdiyi başın sorğu–sualı yoxudu. Öləndən sonra pərgarı pozuldu. Yurdunda bir oğlu qalmışdı, o da səfeh çıxdı. Atasının nəyi varıdı, hamısını satıb–sovub, sonra da yeri–yurdu bilinməyən bir şəhərli qızına qoşulub, harasa baş alıb getdi. Sərxanın arvadı Yasəmən qaldı başsız. O cür xanım–xatın qadın itə də bir çörək borcluydu. Yasəmən də əlacsızlıqdan ərinin tütəngini satmağa adam axtarırdı. Cəbrayıl altı kəviz buğda verib, qoşalüləni ondan aldı. Tütəngin qundağı köhnədən sədəflə işlənmişdi. Cəbrayıl sonradan tütəngin üstünə öz adını yazdırıb. Kəndimizdə zərgər barmaqlı bir usta varıdı. O, Cəbrayılın adını elə yazmışdı ki, hər adam oxuya bilməsin. İndi təəccüb qalmışam ki, sən ondan necə baş çıxarda bilmisən?!

Mikayıl qoşalülədən diqqətini ayırıb, mütəəssir görkəm aldı:

– Allah–taalanın qəribə–qəribə, ağlagəlməz möcüzələri var, – dedi. –Görünür, qoşalülə haçansa açılıb sahibinin qanını almalıymıuş. Nahaq qan yerdə qalmaz. Alapaça madyanla, Cəbrayılın qoşalüləsinin hərlənib–fırlanıb gəlib bura çıxması o göydəki gözəgörməzin işidi. Şükür onun kərəminə.

Əli İldırımoğlu

Dağa gedib qayıdandan sonra Mikayilla Qönçədə, əmisi uşaqlarında Nəcəfə qarşı xoş bir münasibət yaranmışdı. Axşamlar evdə yemək- içmək süfrəsi açılarda Mikayıl Nəcəfi də çağırıb yanında oturdurdu. Qönçə xalanın da dilindən – qadan alım, Nəcəf, kəlməsi düşmürdü. Plov bişirəndə qazanın dibindən Nəcəfə ayrıca pay çəkirdi. Ancaq Zəriş məsələsində Nəcəfi yumşaldıb yola gətirə bilmirdilər. Ona görə Mikayılın da, Qönçənin də Nəcəfə olan isti münasibətləri getdikcə soyuyurdu. Evdə uşaqdan böyüyə hamısı onu burunlamağa başlamışdı. Mikayılın könlündən keçirdi ki, Nəcəfin əsgərliyə getmək vaxtı çatmamış onu tez-tələsik evləndirsin. Düşünürdülər ki, Nəcəf əsgərliyə gedib-qayıdanacan Zəriş ev işlərinə əl atar, biş-düş eləyər, lazım olanda inəkləri sağar, qoyun-quzunun yerini təmizləyər. Və Qönçənin də işi xeyli yüngülləşər. Ancaq Mikayıl nə qədər dəlil-dəlalat eləyirdi, Nəcəfi ipə-sapa gətirə bilmirdi. Nəcəf də tərs damarına salıb bu barədə onların dediyinin əksinə gedirdi. Deyirdi ki, qız durur, mən dururam. İmkan verin əsgərliyimi çəkim qurtarım, sonra toy məsələsinin üstünə qayıdaraq. Bir də ki, bu gündən sabaha etibar yoxdur. Şər deməsən xeyir gəlməz. Əsgərliyin işini bilmək olmaz. Bəlkə dava düşdü, başıma qəza gəldi. Heç qayıtmadım, ölüb-qaldım oralarda.

Bu sözdən sonra Nəcəf gözdən-nəzərdən düşmüşdü. Ona yad adam kimi baxırdılar. Bir gün Qönçə Zərişə əl altdan sifariş göndərib, gətirtirdi yanına. Qızı xəlvətcə başa saldı ki, boynunu yerə soxum, atan evində təmiz adını saxlaya bilmədin.

Daş yağan gün

Kənddə hamının gözündən düşmüşsən. Ala itdən məşhur olmusan. Düz-əyri, orda-burda adına yüz söz danışirlar. İndən sonra saa heç kəs yaxın durmaz. Ata evində qalıb qarıyandan sonra kimə lazımsan! Ondan sonra Allah bilir axırın necə olacaq. Səninki Nəcəfdir. Guya ki, qalıb gözləyəndə hürcahına ondan yaxşısı çıxacaq. Boylu-buxunlu, pəhləvan biləkli oğlandır. Bələk vaxtından götürüb, əlimizdə-ovcumuzda böyütmüşük. Necə olsa, öz uşağımızdır. Dərrakəli də oğlandır. Səni bura çağırmaqda məqsədım odur ki, ata-anana baş töhməti olmayasan, özünə bir yuva qurasan. Oralara baxma, burda səni məndən başqa kim tanıyır?! Yaxşı-yaxşı geyinib-bəzənib özünə sığaltumar vurub Nəcəfin böyür-başında hərlənərsən. Oturuşuna-duruşuna fikir ver. Hər adamın yanında şit-şit danışib gülmə. Ağır otur, batman gəl. Özünü abırlı-həyalı göstər ki, bəlkə Nəcəfin saa meyli oldu.

Nəcəf bircə dəfə də olsun, çönüb gözünün quyruğu ilə Zərişə tərəf baxmırdı. Qız ha çalışırdı ki, üzünə salıb o barədə Nəcəfə bircə kəlmə söz desin, oğlan özünü eşitməzliyə vururdu.

***

Bir neçə gündən sonra rayonun hərbi komissarlığından Nəcəfə çağırış kağızı gəldi. Nəcəf səhər-səhər kənd soveti sədrinin qabağına düşüb şələli-şüləli rayon mərkəzinə yollanmalıydı. Anası sağ olsaydı, əlləri yana-yana axşamdan səhərəcən əyirdək qızardardı, sacarası bişirərdi, yağ-yavanlıq hazırlayırdı. Uzaq səfərə çıxan oğluna yol tədarükü görərdi. Ancaq əmisi arvadı könülsüz-könülsüz Nəcəfin yoluna dörd büküm yuxa-çörək,

Əli İldırımoğlu

---

yüngülvari yağ–pendir, on beş qaynanmış yumurta qoydu.

Nəcəf axşam tərəfi qoyun–quzunu yerbəyer eləyəndən sonra bir bəhanə ilə evdən çıxıb Köhnə Həsənlinin xarabalıqlarına üz tutdu. Atası Cəbrayılın, anası Mehribanın, bacı–qardaşlarının yaşadığı evin yerini tapdı. Evin suvaqsız divarları qalırdı. Qapı–pəncərələrinin yeri bilinirdi. Uçuq dəhlizin baş tərəfində qaralmış daşlardan hiss olunurdu ki, bura ocaq yeridir. Evin his vurmuş buxarısı da yerində idi. Nəcəf qəhərini boğub, çör–çöp topladı, buxarının qabağında ocaq qaladı. Əlini ovuşdura–ovuşdura alovun istisinə tutub üzünə çəkdi. Yan üstə oturub, yumru, qara daşların birini dirsəyinin altına çəkdi. Bu daşı anası Mehribanın qaladığı ocağın tüstüsü qaraltmışdı. Ona görə də bu qara daşlar, Nəcəfə qu quşlarının tükündən hazırlanan yastıqdan da çox–çox yumşaq və rahat idi. Nəcəf bir balaca gözlərini yumdu, özünü ata–anası, bacı–qardaşının arasındakı kimi hiss etdi. Onda elə təsəvvür yarandı ki, sifətini isidən ocağın şöləsi yox, başını dizinin üstünə qoyduğu anasının ilıq nəfəsidir. Nəcəf xumarlanıb, huşa getdi. Yuxu dünyasında ata–anası, bacı–qardaşı ilə görüşüb həmsöhbət oldu. Başına gələnləri danışdı. Nəcəfin qohum–əqrəbası başına yığışıb, əsgərliyə getməsi münasibətilə ona xeyir–dua verdilər. Atası Cəbrayıl: – Oğul, yaxşı yol, – deyib boynunu qucaqladı, üzündən öpdü. Anası Mehriban bələk vaxtında itirdiyi sonbeşik balasını bağına basıb göz yaşı tökdü və həyətdən çıxanda arxasınca su atdı.

Daş yağan gün

Nəcəfdən olsa, doğma kəndindən, ata-analı, qardaş-bacılı, qohum-əqrəbəli dünyasından ayrılmazdı. Sübhə qədər bax, beləcə bəxtəvər anlarını yaşayardı. Ancaq ocaq söndüyündən üşüyən kimi oldu. Yarıyuxulu gözlərini açanda gördü ki, qaralmış ocaq daşlarının arasında bir ovuc isti kül qalıb. O, yerindən qalxıb üzünü bir vaxt atasının həvəslə hördürdüyü, anasının xalı-xalça asdığı divarın daşlarına sürtdü. Qarı-pəncərənin uçuq tağlarını öpüb, ata-babasının izi olan xaraba yurdu ilə xudahafizləşdi. Köhnə Həsənlinin ibadət yeri olan məscidin sükuta dalmış uçuq minarələrinə baş çəkdi. Bir vaxt burada “Allahu-Əkbər” sədalari ucalırdı. Nəcəf ermənilər tərəfindən məhv edilmiş Allahın evinə yaxınlaşanda onun uçuqlarından bir neçə bayquş qalxıb gecənin dərinliyində gözdən itdi. Erməni cəlladlarının vəhşiliyi ucbatından camaatın inam yerində bayquşlar məskən salmışdı. Nəcəf məscidin qarşısında diz çöküb, Allaha dua oxudu, Tanrıdan imdad dilədi. Sonra Köhnə Həsənlinin xarabazarlıqlarını tərk edib, qənşər bir yerdə ayaq saxladı, üzünü evlərinə tərəf çevirdi. Təkrar-təkrar ata-anasını səslədi. Onun məşum səsi xarabalığa çevrilmiş kəndin uçuq divarlarında əks-səda verdi. Nəcəfin gözlərindən leysan kimi yaş süzülürdü. O, axırıncı dəfə kədərli baxışları ilə kimsəsiz kəndinə nisgilli nəzər salıb, valideynlərinin yeri bilinməyən məzarları ilə xudahafizləşdi.

Nəcəf Təzə Həsənlüyə qayıdanda gecədən xeyli keçmişdi. Tək-tək evin pəncərəsindən işıq gəlirdi. Əmisi də çırağı keçirib arvad-uşağı ilə

Əli İldırımoğlu

---

yatmışdı. Nəcəf qoyun arxacının bir kənarında düzəltdiyi “yumşaq” çarpayıda uzanıb birtəhər gecəni səhər elədi. Nəcəf əvvəlcə tövləyə girib alapaça madyanın boynunu qucaqladı. Ağzını atın qulağına tutub pıçılı ilə: – Əlvida, dostum, əlvida, alapaça köhlənim,– dedi. Atın yonca ətirli nəfəsi Nəcəfin üz–gözünə toxundu. Nəcəf ona pənah gətirən alapaça madyandan ayrılanda, at sanki Nəciyə – yolun uğurlu olsun, sağ get, salamat gəl, – deyirmiş kimi fınxırıb kırıldadı..

Nəcəf həyəətə çıxıb Qönçə xalanın axşamdan hazırlayıb dəhlizin küncünə qoyduğu bağlamanın ipini çiyinə keçirdi. Əmisi uşaqları hələ yuxudan durmamışdı. Qönçə xalanın başı ev işlərinə qarışdığından Nəcəf onun yadına düşmürdü. Zəriş geyinib–kecinib həyəət–bacanı sil–süpür etmək bəhanəsi ilə özünü Nəcəfə göstərmək istəyirdi. Əlindəki dəmir yabanın ucunu qoltuğuna keçirib kənarda çəpəki dayanmış Mikayıl kişi irəli yeriyib Nəcəflə könülsüz əl tutdu və qardaşı oğluna ağızucu:.

Daş yağan gün

Əli İldırımoğlu

– Get, yaxşı yol, – dedi. – Hərdən kağız yazarsan.

Nəcəf kənddən çıxanda əyilib ayağındakı yamaqlı çarığın bağını bərkitdi. Addımlarını yeyinlədib deyilən vaxt Sovetliyin yerləşdiyi kəndə çatdı. İdarənin qabağında dayanan iyirmi–otuz nəfər çağırışçı əllərində bağlama Nəcəfi gözləyirdi. Sovet sədri onu görəndə atın belinə qalxıb:

– Gedək, – dedi. – Vayenkomatdan zəng vurmuşdular. Tez getməliyik ki, qatar ayağına vaxtında çataq.

Kənd Sovetinin sədri arxada, dalı şələli çağırışçılar isə qabaqda gedirdi. Hamı bir–biri ilə danışır, gülür, zarafatlaşır, söhbət edirdi. Nəcəfin isə eyni açılmırdı. İlk dəfə gördüyü çağırışçı yoldaşlarına yovuşa bilmirdi. Bəziləri ona söz atıb dilə gətirmək istəyirdi. Ancaq daşdan səs çıxırdı, Nəcəfdən yox. Bu dəfə kənd Sovetinin sədri:

– Nəcəf, gözümə bir təhər dəyirsən, – dedi.
– Bəlkə əsgərliyə getməkdən qorxursan?

Nəcəf:

Daş yağan gün

– Xasiyyətim belədir, – dedi. – Bir də ki, müharibə yox, güllə qabağına getmirəm. Hər yerdə dinclikdir. Əsgərlikdən niyə qorxuram?

– Yəqin arxada gözaltısı var, xiffətini eləyir. – İrəlidə gedən zarafatçı oğlan ona söz atdı.

Hamı gülüşdü. Nəcəf də bir balaca qımışdı və qəmli sifətini ani olaraq işıqlandıran təbəssüm tez də sönüb yox oldu.

***

Hərbi komissarlıq... O qədər də rahatlığı olmayan və hara isə baş alıb gedən qatar... Nəcəfin ilk dəfə gördüyü müxtəlif boy–buxunlu, müxtəlif xasiyyətli, özü kimi cavan–cavan oğlanlar... Onları aparan xüsusi qatar neçə gün yol getdikdən sonra Ukrayna torpağına çatdı... Əsgərlər haylı–küylü stansiyada qatardan düşüb, kənardə dayanan maşınlarla əyləşib, yaşayış yerlərindən xeyli aralıdakı hərbi düşərgəyə yollandılar.

Yetim Nəcəfin həyatında hər gün yeni bir səhifə açılırdı... Və Nəcəfin sıxıntılı günləri getdikcə arxada qalırdı. Gözünü açandan çobanlıq etsə də, əsgərlik həyatına şəhərdə böyümüş, təhsil

Əli İldırımoğlu

---

görmüş həmkarlarından tez alışmışdı. Təlim vaxtı çevik hərəkətləri ilə hamıdan fərqlənirdi. Silahları söküb yığmaqda, atəş vaxtı hədəfi dəqiq nişan almaqda yoldaşları ona qibtə edirdi. İdman yarışlarında, hündürlüyə tullanmaqda, qaçmaqda, güləşdə hamını üstələyirdi. Əslən erməni olan Arsen adlı gənc komandir əsgərləri cərgəyə düzəndə Nəcəfi bir neçə addım qabağa çıxarıb hərbi qayda-qanunlara əməl etməkdə onu nümunə göstərirdi. Arsen Manukyan onu nə qədər tərifləsə də, erməni olduğundan Nəcəfin ondan gözü su içmirdi. Hər dəfə Arsen Manukyanın adı çəkiləndə Köhnə Həsənlinin xarabalıqları, ata-anası, dünyadan nakam gedən bacı-qardaşları gəlib dururdu gözünün qabağında. Amma nə sirrdisə, komandirdə özünə qarşı çətin izah olunan bir mərhəmlilik hiss edirdi. Nəcəf intizamlı əsgər kimi neçə dəfə təşəkkür almışdı. Rus dilini bilmədiyi üçün ilk günlər bəzən komandirini əsəbiləşdirirdi. Nəcəf vəziyyətdən çıxmaq üçün canına cəfa basıb az vaxt ərzində hərbidə işlənən sözlərin çoxunu öyrənmişdi. Rus dilində səlis danışa bilməsə də,

Daş yağan gün

---

deyilənləri az–çox başa düşürdü və fikrini çatdırma bilirdi.

Nəcəf asudə vaxtlarını hərbi hissənin klubunda, kitabxanasında, müxtəlif qəzet–jurnallar olan qırmızı guşələrdə keçirirdi. O, artıq hamı ilə doğmalaşmışdı. Sadə qəlbli insan, intizamlı əsgər, həm də komandirin tərif etdiyi hərbi kimi əsgər yoldaşları onu sayıb, hörmətini saxlayırdılar. Ancaq ən çox məxetmə türklərindən olan Rövzətə ürək qızdırıb etibar eləyirdi. Rövzət yeganə adam idi ki, Nəcəf onunla açıq–saçığ danışdı. Onların bir–birindən gizli sirri yox idi. Hər dəfə qırmızı guşəyə və ya kitabxanaya yığışanda əsgərlər vaxtaşırı qələm–kağızlarını götürüb evlərinə məktub yazırdılar. Bircə Nəcəf, nə evlərinə məktub yazırdı, nə də ki, poçtdan ona paket gəlirdi. Bir gün qırmızı guşədə oturub söhbət edəndə Rövzət təəccüblə soruşdu:

– Nəcəf, fikir verirəm, gələndən bəri nə evə məktub yazırsan, nə də məktub alırsan. Tənbəllik eləyirsən, yoxsa evdəkilərdən bezmisən?! Xətrinə dəyməsin, qəlbli soyuq adama oxşayırsan.

Əli İldırımoğlu

Rövzətin belə bir sualı Nəcəfi daxilən sarsıtdı. Onun gözlərinin altı kölgələndi. Kədərli bir ah çəkdi və:

– Haqlı sual verirsən, Rövzət. Ancaq birini bilirsən, birini yox. Hara məktub yazım?! Kimə məktub yazım?! – deyib susdu.

Rövzət:

– Atana–anana, – dedi. – Axı, onlar səndən nigarandılar. Hər gün övladlarından məktub gözləyirlər.

Nəcəf qəhərlənən kimi oldu və boğuc bir səslə:

– Mənim ata–anam yoxdur, – dedi.

– Rəhmətə gediblər?

– Xeyr. Ata–anamın üzünü görməmişəm.

Mən bələkdə olanda ermənilər onları öldürüb. Özüm də yetim böyümüşəm.

– Bəs bacı–qardaşın yoxdur?!

– Yeddi bacı–qardaş olmuşuq. Ermənilər onları da qırıb. Elə ata–anamlı bir yerdə. Ailəmizdə məndən başqa salamat adam qalmayıb.

Onların hər ikisi sükuta daldı. Rövzət verdiyi suala peşman oldu. Aldığı cavablar onun qəlbindən

Daş yağan gün

---

ağır bir daş kimi asılıb dözülməz əzaba çevrildi. Nəcəf sükutu pozaraq:

– Bizim Həsənli adlı böyük kəndimiz olub, – izah etdi. – Ermənilər qəflətən hücum çəkib evləri başdan-ayağa yandırıb, adamları arvad-uşaqılı hamısını işgəncə ilə məhv ediblər. Anam məni bələyib evimizin qabağındakı bağda düzəltdiyi yüyürkdə yatızdırıbmış. Ona görə Allah üzümə baxıb ermənilərin əlinə keçməmişəm. Əmim Mikayilin evi kəndin qurtaracağında olub. Ona görə girəvə tapıb arvad-uşaqılı qaça biliblər. Top-tüfəng səsindən hıçqırıb-ağladığımı eşidən əmim, məni yüyürkdən götürüb, bələk qarışıq çuxasının altında gizlədib və sonra da birtəhər aradan çıxardıb. Məni, südəmər uşağı ermənilər tərəfindən öldürülən yad bir qadın əmizdirib. Ayağım yer tutan gündən əmimə çobanlıq etmişəm. Günüm çöllərdə keçib. Əmim, oğlanlarını məktəbə qoyub, mənə yazıb-oxumağı məktəb yaşına çatmayan balaca bir dostum öyrədib. Onu da hələ məktəbə getməmişdən qabaq yazıb-oxumağa, kolxozda hesabdər işləyən dayısı məcbur eləyib. Həmin balaca dostum yaxşı şeir oxuyurdu, hekayə

Əli İldırımoğlu

---

danışır. Tapdığı kitablardan mənə də verirdi. Onnan çoxdan əlaqəm kəsilib. Anası bizim Həsənlidəndir. Atası qonşu kənddəndir. Bizim kənddə məktəb olmadığından ata kəndinə gedib. Oradakı məktəbdə oxuyur. Ona da necə məktub yazım, nə yazım? Kənddə çoban olanda tez-tez görüşürdük. Çaldığım tütəyə həvəslə qulaq asırdı. Sağıb bulağın gözündə soyutduğum qoyun südündən xoşu gəlirdi. Uşaq olsa da, qəribə xasiyyəti vardı. Yerimi bilsə, bəlkə də məni itirib-axtarar. Ancaq belə yaxşıdır. Onun uşaq qəlbi dərdimin ağırlığına tab gətirməz. Ona görə əlaqəmi üzümüşəm. Qoy olub-keçənləri unutsun. Keçirdiyim məşəqqətli günlərimi yadımdan çıxartsın. Öz dərslərinə fikir versin. Bəlkə oralara qayıdanda axtarıb-tapdım. O da ya qismət. Bu gündən sabaha etibar yoxdur. Bax, belə. Bu da indiyə qədər açıb-danışmadığım tale yazım.

Nəcəf bir qədər fikrə getdi, gözləri doluxsundu. Sonra titrək bir səslə əlavə etdi:

– Düzdür, məni ermənilərin əlindən xilas eləyən əmim olub. Bu barədə onun haqqını yerə vura bilmərəm. Lakin indi ona qardaş oğlu kimi yox, gecə-gündüz istidə-soyuqda, dağlarda-

Daş yağan gün

---

daşlarda qoyun-quzu otaran, çarıq-patavalı çoban kimi lazımam. Bəli, evsiz-eşiksiz çoban!! İndi səbrsizliklə yolumu gözləyir ki, Zəriş adlı qarıyb-qartayan, adına yüz söz çıxan bir qızı mənə sırısın. Əmimin iki nökeri olsun. Ona görə əsgərlik müddətim qurtaranda geri dönmək fikrim yoxdur. Bir də ki, ata-anamın, bacı-qardaşlarımla ruhundan başqa mənə oralara üz döndərməyə heç nə vadar etmir. Ermənilər şəhər boyda bir kəndi yandırır külləyəblər. Qaçıb qurtaran on bir ailə, iki dağın arasında təzə yurd salıb. Cəmi on bir ev!! İndi ora təzə Həsənli adlanır. Köhnə Həsənliyə isə bayquşlar ulayır. Bütün kürreyi-ərzə erməni qəddarlarını alqışlayıb, mədh edən yeganə bir canlı varsa, o da xarabalıqlar aşiqi bayquşlardır. Erməni vəhşiliyi olmasa, bayquşlar yurdsuz-yuvasız qalar. Düşünürəm ki, Tanrı bəlkə də erməni qaniçənlərini ona görə peyda eləyib ki, bayquşlar sığınmağa xarabalıqlar tapa bilsin. Ata-baba yurdum Köhnə Həsənlinin xarabalıqları, ermənilərin bayquşlara səxavətlə bəxş etdiyi böyük bir ərməğandır. Əsgərliyə gəldiyim günün axşamı Köhnə Həsənlidə baş çəkdim. Kəndin ibadətində bayquşlar səs-səsə vermişdi. Mənə elə gəlirdi ki, o quşlar, abadlığı xarabalığa çevirən erməniləri mədh edirdilər.

Rövzət özünü saxlaya bilmədi:

– Nəcəf, daha bəsdir! Sən Allah bəsdir! O barədə danışma! Kaş səndən bu sözləri eşitməyəydim, – dedi. – Ermənilərə lənət de, çıxart başından o iblisləri. Qəza insan başına gələr. Ola-

Əli İldırımoğlu

---

cağa çarə yoxdur. Səbir etmək lazımdır. Səbir Allahın adıdır.

Daş yağan gün

Nəcəf daha da həyəcanlandı:

– Məktub məsələsində haqlısan. O barədə səhvimi düzəldərəm, – deyib kağız–qələm tapıb qoydu qarşısına. Qəddini əyib yazdı: “Əziz atam Cəbrayıl, anam Mehriban, Ukraynada hərbi hissədə xidmət edirəm. Yola düşməzdən əvvəl sizinlə xudahafizləşməyə gəlmişdim. Həmin gecə özümə gələ bilmədim. Sühə qədər ağladım. Şükürlər olsun ki, indi sağ–salamatam. Ancaq mənə məktub yazmadığınıza görə sizdən incimişəm. Poçtalyon gələn kimi əsgər yoldaşlarım sevinib onu dövrəyə alırlar. Poçtalyon çantasını açıb, kimə atasından, kimə anasından, kimə bacı–qardaşından, kimə sevgilisindən gətirdiyi məktubu bir–bir sahiblərinə paylayır. Mənsə, kənarda məlul–müşkül dayanıb baxa–baxa qalırım. Ürəyimin başı göynəyir. Kor–peşman geri dönürəm. Əsgər yoldaşlarım aldıkları məktubu sevinə–sevinə oxuyur. Mənsə dalda bir yerə çəkilib göz yaşı axıdıram. Kədərli anlar keçirirəm...”

Rövzətin mütəəssir baxışları onun yazdığı məktubun sətirlərində donub qalmışdı. Nəcəf məktubu tamamladıqdan sonra xırda–xırda cırıb

Əli İldırımoğlu

---

paketə qoydu. Və paketin üstünə əmisi Mikayılın ünvanını yazdı.

– Yəqin Nəcəfin başına hava gəlib. Yoxsa yazdığı məktubu cırıb, sonra da paketə qoymazdı. Yalnız ağı başında olmayan dəli, sərsəri adamlar bu cür hərəkət edə bilər. Burada bəlkə də mənə məlum olmayan başqa bir sirr var. – Rövzət öz-özünə düşündü. Sonra əlini yanaşı oturduğu dostunun çiyinə qoyub:

– Nəcəf, bu nə oyundu çıxarırsan?– soruşdu.

– Həm deyirsən ata–anam yoxdur, həm də məktub yazırsan?! Bir də ki, de görüm, bəs yazdığını nə üçün cırıb, sonra da paketə qoyursan?! Düzü, sən bu cür əcaib hərəkətlərindən baş açma bilmirəm.

– Mən bu məktubu atamın və anamın ruhuna göndərirəm. – Nəcəf cavab verdi.– Əmim və onun arvadı, oğlanları paketi alanda içərisindəki cırıq kağızları görüb, yəqin ki, hirsələnəcək, mənə söyləyəcəklər. Və ya düşünəcəklər ki, Nəcəf belə bir iş tutmaz. Yəqin yolda əli dinc durmayanların biri paketi açıb, oxuyub və nə səbəbə isə cırıblar. Beləliklə, onsuz da heç kəsə lazım olmayan məktubumun cırıqlarını havaya sovuracaqlar və

Daş yağan gün

---

yaxud zibilliyə atacaqlar. Hər qarışında izim olan dağlarımızın küləyi məktubumun qırıntılarını kəpənək kimi uçurdub, Köhnə Həsənlinin xarabalıqlarına səpələyəcək. Onda valideynlərimin ruhu, Ukrayna torpağında əsgərlik çəkən övladlarının yazdığı məktubun lal harayından agah olub rahatlıq tapacaq.

Nəcəf bunları danışdıqca Rövzətin qaşları düyünlənir, sifəti avazıyır, qəlbi kövrəlir, başını qaldırıb dostunun kədərli sifətinə baxmağa cürət etmirdi. Onların hər ikisi sükuta daldı. Sanki nitqləri qurumuşdu. Danışmağa söz tapmırdılar. Birdən Rövzətlə Nəcəfin əyləşdiyi stulun arxa tərəfində tappıltı eşidildi. Hər ikisi diksinib geriye baxdı. Komandirləri stuldan aşıb yerə yığılmışdı. Əsgərlər onun qolundan tutub qaldırırdılar. Komandir huşunu itiribmiş kimi dikəlib stulda əyləşdi, halsız vəziyyətdə kürəyini arxaya söykədi. Onun baxışları məchul bir nöqtədə donub qaldı. Sonra dilxor halda ayağa qalxıb yan-yörəsinə baxmadan otağı tərk etdi.

Sən demə, Arsen Manukyan bayaqdan bəri Nəcəflə Rövzət arasında gedən söz-söhbətə

Əli İldırımoğlu

---

diqqətlə qulaq asırmış. Nəcəf pərt oldu. – Qanımız getdi. Həmişə mənə xoş üz göstərən komandir, ermənilər barədə işlətdiyim sözləri eşidəndən sonra münasibətimiz korlanacaq. – Daxilən düşündü. – Ola bilməz. O, Azərbaycan dilini hardan bilir?! Danışqlarımı başa düşməz. – Özü-özünə təsəlli verdi. – Bu çağacan azərbaycanca bir kəlmə işlətməyib. Yoox, yəqin azərbaycanca bilir ki, ermənilərin vəhşiliyindən danışdığım ona acıq gəldi. Və ona görə əsəbiləşib, hirsindən döşəməyə yıxıldı.

Nəcəf tərəddüdlər burulğanında çabalayırdı. – Kaş bu gün başqa yerə gedəydim. Bura gəldiyim yerdə dizim qırılıydı. Komandirimiz bu hayıfı yerdə qoymaz. Hərriyib–fırıyıb bir bəhanə ilə məni tələyə salmasa yaxşıdır.

Rövzət dostunun dilxor olduğunu görüb, ona ürək–dirək verdi:

– Belə şeyləri çox da vecinə alma, canım, – dedi. – Arsen Manukyan ifallı adamdır. Bizimlə bəd rəftar etməz. Onun birdən–birə halsızlaşmasının səbəbi sənin ermənilər haqqında dediklərin olmaz. Yəqin xəstələnib və ya səhhətində başqa bir nasazlıq da ola bilər. Ona görə halı dəyişdi. Bu qara

Daş yağan gün

---

fikirləri başından çıxart getsin. Bir də ki, danışığımızı başa düşüb, cəhənnəmə düşsün. Axırı ölüm deyil?! Əlindən gələni iki qaba çəksin. Ona görə çox da dərinə gedib, təşvişə düşməyin əbəsdir. İntəhası, özümüzü elə apararıq, əl ilişməyə yer qalmasın. Qayda–qanunu gözləyəndən sonra komandir bizə neynəyəcək?! Körpüdə qoyunumuzu böləcək?! Gördük ki, bizə qarşı başqa cür hərəkət eləyir, on ili gözümün altına alıb, onun təpəsinə iki güllə vuraram.

Nəcəf güldü:

– Doğru deyirsən. Nə vaxtaca bu daşnakların qabağından qaçmaq olar? – Dostunun sözünə qüvvət verdi.

Nəcəfin erməni xəyanətkarlarından gözü qorxmuşdu. Ona görə də keçirdiyi nigarançılıq onu tərk etmirdi. Arsen Manukyandan nə yollasa bir pislik gözləyirdi.

Səhər, təlimdən sonra yenə də əsgərlər komandirin əmri ilə sıraya düzüldülər. Arsen Manukyan bəzilərinə iradını bildirdi, bəzilərinə tənə vurdu. Nəcəfin adı gələndə baxışları duruldu və yenə də onun fəaliyyətini təqdirlə qeyd etdi. Nəcəf

Əli İldırımoğlu

---

isə ona əsla inanmırdı. Bunu erməni daşnaklarının hiyləgərliyi kimi başa düşürdü.

***

İstirahət günü hərə bir tərəfə çəkilməmişdi. Nəcəf isə hərbi hissənin ərazisindən çıxmamışdı. Yoldaşları ilə voleybol oynayırdı. Bir nəfər ona yaxınlaşıb:

– Komandirimiz səni çağırır, – dedi. – Arsen Bağdasaroviç kabinetdə gözləyir.

Nəcəfin ovqatı korlandı. – İş vaxtı olsaydı, ayrı məsələ, bazar günü komandir məni neynəyir?! – O, öz-özünə sual verdi. – Yəqin elə o məsələyə görədir. Ermənilər barədə danışdığım şəstinə toxunub. Şübhəsiz, məni çağırır hesab çəkməyə. Çox olsa, iş tapşıracaq. Deyəcəm, bu gün tualetləri sən təmizləməlisən. Və ya mətbəxin döşəməsini yumalısan. Yaxud da bir bəhanə tapıb “qubvaxta” saldıracaq...

Qara şübhələr Nəcəfin fikrini yüz yerə aparıb çıxarırdı. O, komandirin kabinetinə daxil olub rəsmi görkəm aldı və Arsen Manukyanın qarşısında şax

Daş yağan gün

---

dayanıb təzim etdi. Komandir mülayim bir tərzdə gülümsünüb, əyləşmək üçün Nəcəfə yer göstərdi. Və özü ayağa qalxıb sakit addımlarla bir neçə dəfə kabinetdə o baş–bu başa var–gəl etdi, sonra pəncərəyə yaxınlaşıb fikirli–fikirli bayırdakı mənzərəni ötəri nəzərdən keçirdi, tez də geri döndü. Lakin xidməti stolunun arxasına keçmədi, Nəcəflə üzbəüz oturdu. Baxışlarına mərhəm ifadə verərək təmiz Azərbaycan dilində:

– Sizi bura iş üçün çağırمامışam, – dedi. – İstəyirəm adi insan, əsgər yoldaşı kimi söhbət edək. Bir qədər də açıq–saçıq, səmimi, artırıb–əskiltmədən. Hesab edin ki, bu istirahət günündə nərd oynayırıq. Bilirsən ki, zər vəzifəyə, varlıya, kasıba, qocaya, cavana baxmır. Atdın, qurtardı getdi, baxtına nə verə, verə. Hər iki oyunçu çalışır ki, udsun. Bax, belə. Sual–cavabımız da, komandirin olduğumu nəzərə alıb, etika xatirinə reallığı xoşuma gələn tərzdə yozmağa cəhd etsəniz, söhbətimiz alınmayacaq. Mənim erməniliyimi, sənin azərbaycanlı olmağını bir kənara qoyaq. Bayaq dediyim kimi heç nədən çəkinmədən, insan kimi...

Əli İldırımoğlu

Nəcəf tam yəqin etdi ki, komandir Azərbaycan dilini təmiz bilir. Və bir neçə gün bundan qabaq ermənilər barədə dediklərinin hamısını eşidib, başa düşüb. Ancaq tələsib tez həmin məsələnin üstünə gəlmək istəmədi. Təmkinini pozmadan söhbətin axarını gözlədi:

Arsen Manukyan:

– Həmişə bir oturub–durduğun Rövzətlə, o gündü danışığınızdan hiss etdim ki, heç bir təhsilin yoxdur. Kiçik yaşlı bir dostundan yazıb–oxumağı öyrənmisən. Deməli, əsl müəlliminiz təbiət, çöl–biyabanlar olub. Onu da bil ki, bilik məsələsində heç bir təhsil ocağı təbiəti əvəz edə bilməz. Ən böyük məktəb elə həyatdır, bir də təbiət. Bu da yaxşı haldır ki, kitab oxumağa meyllisiniz. Ona görə də adi çoban olsanız da, danışığlarınızda bəzi elm sahiblərinin qibtə edə biləcəyi bir məntiq, müdriklik var. Həm də qoçaq, fərasətli oğlansınız. Bunu tanışlığımızın ilk günlərindən hiss etmişəm. Ona görə də yeri gələndə sizi əsgərlər qarşısında tərifləməyim təsadüfi deyil.

– Arsen Bağdasaroviç, bu xoş sözlərinizə görə sağ olun. Ancaq mən özüm barədə siz

Daş yağan gün

---

deyən qədər də yüksək fikirdə deyiləm. – Nəcəf cavab verdi.

– Siz təvazökarlıq edirsiniz. Mən isə həqiqəti deyirəm.

Nəcəf komandirlə daha söz güləşdirmək istəmədi, susdu.

Arsen Manukyan:

– Şahidi olduğunuz kimi, həmin gün Rövzətlə danışıqlarınızı eşidəndə özümü saxlaya bilmədim, bərk pərt oldum, – dedi. – Ürəyim qısıldı, hətta sizdən gizli dərman içdim. Axı, məni də ana doğub, insanam.

Nəcəf udqundu və:

– Yoldaş komandır, onda bərk əsəbiləşmişdim. Nə danışdığımı özüm də bilmədim, buna görə sizdən üzr istəyirəm, – dedi.

Arsen Manukyan:

– Əvvəla, bu komandır, yoldaş kəlmələrini qoyaq bir qırağa, – dedi. – Xahiş edirəm, mənə Arsen deyə müraciət edin, bu, kifayət edər. Bəli, sadəcə olaraq Arsen! İkincisi də, biz əvvəlcədən şərtləşmişdik ki, yoldaş, əsgər, insan kimi danışaq. Əslinə qalsa, siz məndən yox, başınıza gələn

Əli İldırımoglu

---

müsiabətlərin səbəbkarı kimi mənsub olduğum millətin nanəcibləri əvəzinə, mən sizdən üzr istəməliyəm. Bir də ki, bir neçə əclaf adamı millət adlandırmaq ədalətsizlik olardı. Millətim barədə qatil, vəhşi kimi, qeyri-əxlaqi rəy formalaşdıranlar gözümlün işığı olsa da, elələri əlimə düşsə, tərəddüd etmədən onların başını kəsib, qanlarını içərəm.

Nəcəf:

- Fikrinizə şərikəm, - dedi. - Erməni milləti andraniklərdən, nijdehlərdən, hamazaslardan, drolardan və onların fitnə-fəsadına uyub Azərbaycan kəndlərini viran qoyanlardan ibarət deyil. Axı, ermənilərin Ovanes Tumanyanları, Sayat Novaları, görkəmli elm, incəsənət xadimləri, sadə, xeyirxah, səmimi insanları da az deyil. Onun da şahidiyəm ki, bizim rayonun ərazisindən keçən gur çayın üzərindəki körpünü Laləzar adlı erməni salıb. Bildiyimə görə, Laləzar bu xeyirxah iş üçün ətək-ətək qızıl pul töküüb. Buna bənzər yüzlərlə, minlərlə misallar göstərərdim. Mənə elə gəlir ki, qatı millətçilik toxumu ən çox sizin sivilizasiyalı şəhərlərdə, bəzi erməni ziyalılarının beynində cücərir. Xəyanətkarlıq, xəbislik, qisasçılıq, ədavət kimi mənfi keyfiyyətlər erməni kəndlərindən və kəndlilərindən çox uzaqdır. Uzun illər erməni çobanları ilə dostluq etmişəm. Onlardan heç bir yamanlıq görməmişəm. Erməni bənnaları, dülgərləri,

nalbəndləri... bizim kəndlərdə ağıllı–başlı kara gəlir. Müsəlmanlar da yaxşılıqlarını onlardan əsirgəmirlər. Ermənilərin bir çox oxuyub, şlyapa qoyanları isə bu ünsiyyətin tellərini usanmaq bilmədən daim baltalayır, aranı qarışdırır, ortalığa ədavət toxumu səpirlər. Ən dəhşətlisi odur ki, elələri bu cür eybəcərlikləri ilə hətta fəxr edir, Ermənistanda özləri üçün milli qəhrəman imici yaratmaq istəyirlər. Məncə özlərini vətənpərvər, ağıl dəryası hesab edən hər bir erməni ziyalıdır dərk etməlidir ki, onlar qatı millətçiliyi ilə azərbaycanlılardan daha çox öz millətinin başını bəlalara salırlar.

Bu sözlər Arsen Manukyana qəbahətlərini məhkəmə qarşısında etiraf edən, müttəhim təsiri bağışlayırdı. Lakin komandir əsgərinə meydan vermişdi. Nəcəf bu fürsətdən istifadə edib hər şeyi olduğu kiimi, həm də həqiqətdən kənara çıxmadan danışırdı.

Nəcəf baxışlarına ciddi ifadə verərək:

– Arsen, – dedi. – Gorus saf ab–havasına görə Qafqazda bərabəri olmayan erməni şəhəridir. Barmağınızı qatlayıb deyə bilərsinizmi ki, orada bircə nəfər belə azərbaycanlı və ya qeyri millət yaşayır?! Ancaq Gorusun ətrafında yerləşən və heç də normal məişət şəraiti olmayan Azərbaycanın şəhər və qəsə–bələrinin, rayon mərkəzlərinin hər birində onlarla erməni ailəsi məskunlaşıb.

Daş yağan gün

Onlara – gözün üstə qaşın var – deyən yoxdur. Həmin şəhər və qəsəbələrdə ermənilər yüksək vəzifələr tutub, kefə baxırlar. Məncə bunları deməyə ehtiyac yoxdur. Çünki bildiyimə görə siz özünüz elə o tərəfdəsiniz. Və dediklərimi məndən yaxşı bilirsiniz. Bax, budur millətçiliyin bariz nümunəsi. Bunları dilə gətirmək istəməzdim. Çünki bu iki qonşu xalqın barəsində fikir yürütmək üçün siz Arsenlə mən Nəcəfi heç kəs vəkil etməyib. Bizə belə bir səlahiyyət də verilməyib. Siz özünüz əvvəlcədən şərt qoydunuz ki, bu barədə açıq, olduğu kimi danışaq, düzünü... O da danılmaz bir həqiqətdir ki, Azərbaycanla sərhəd olan elə bir erməni kəndi tapılmaz ki, müsəlmanların hücumuna məruz qalsın və bircə evin daşına–divarına toxunulsun. Lakin iyirminci əsrin əvvəllərində ermənilər dəfələrlə Azərbaycan torpağına soxulub, onlarla kəndi viran qoyublar. Dediklərimin birinə belə şübhəniz varsa, buyurun deyın... Hansı yalandır?!

Arsen Nəcəfin ittihamları qarşısında söz tapa bilmirdi. O, əlini çənəsinə qoyub gözlərini qırpmadan Nəcəfin üzünə baxırdı. Nəcəf isə erməni

Əli İldırımoğlu

---

daşnaklarının insan zəkasına sığmayan bəd əməllərindən danışdıqca həyəcanlanırdı. O, Arsenin yaxasından tutub silkələmək istədi. Lakin özünü ələ alaraq:

– Niyə dillənmirsən, Arsen?! – Qəzəblə soruşdu. – Görürəm, susursan?! Ona görə də sənə yazığımı gəlir. De görüm, Çin, Hindistan, Amerika, İngiltərə, Rusiya... kimi böyük dövlətlərin hansı biri başqa ölkələrin görkəmli şəxsiyyətlərini terror yolu ilə qətlə yetirməyi qarşısına məqsəd qoyub?! Danılmaz bir həqiqətdir ki, ermənilərin yaratdığı “Asala” terror təşkilatı türkləri zinhara gətirib. Xaricdə fəaliyyət göstərən görkəmli türk diplomatları mənhus “ASALA” təşkilatı tərəfindən qanına qəltan edilib. Bu bədnam terror şəbəkəsinin törətdiyi qanlı hadisələr bütün dünyaya bəllidir. Siz isə o cür qatillərin törətdiyi əməllərdən xəcalət çəkmək əvəzinə, onlara rəğbət bəsləyib qürur duyursunuz.

Arsen Manukyan özünü saxlaya bilmədi. Ayağa qalxaraq:

– Bəsdi, Nəcəf! Məni lap hövsələdən çıxartdın! Bəsdi!!– dedi.

Daş yağan gün

– Yoox!! Sözümlü qurtarmamışam, Arsen! Mənə cavab ver! Allah–taala mənı yaradıb ki, bu işıqlı dünyada qismətimə düşən qədər ömür sürüm. Erməni xəyanətkarları isə Tanrının mənə bəxş etdiyi bu əsrarəngiz dünyanı zımistana çevirib. Yurdumu yerlə yeksan eləyib, valideynlərimi qəddarcasına qətlə yetirib, özümü zəlalətə salıb. Axı niyə?! Nə üçün?! Cavab ver, Arsen?! Cavab ver!! – O cür millətdən olan şəxs kimi səndən cavab istəyirəm. Axı, sən özün də necə olsa, erməni övladısan. Odur ki, başıma gələn müsibətlərin baskarı olan belə bir vəhşilərə, sənın özünə də nifrətimi gizlədə bilmirəm. Bir halda ki, mənı düzgün danışmağa vadar edirsən, xoşuna gəlsə də, gəlməsə də, bax, bu da düzü! İndi buyurun, mənə cavab verin. Sözümlü sizədir, Arsen? Alicənablıq edib, həmişə mənə qayğı göstərən hörmətli komandirimi diqqətlə dinləməyə hazırım!! Mən adı, kimsəsiz bir çobanam. Ancaq cəlladların törətdiklərini xatırladıqca nəzakət qaydalarını ayaqlar altına atan başqa bir məxluq oluram. Qəlbimi intiqam hissləri çulğayır, qarşımdakı həmsöhbətimlə ittihamçı kimi danışmalı oluram. İstərdim ki, inanasınız, aldığım

Əli İldırımoğlu

ədəbə sığmayan bu sözləri mənə dedirdən, viran olmuş kəndimin fəryadı, erməni namərdləridir.

Arsen:

– Təəssüf ki, bilmədiklərin də var, Nəcəf.

– O nədir, de, bilim.

– Mənim azərbaycanlılara olan ehtiramım, millətimdən olub millətimin adını batıran eybəcərlərə nifrətim.

Nəcəf acı bir istehza ilə:

– Yəqin dediklərimin təsiri altında xəcalət çəkib, mənim üçün inandırıcı olmayan belə bir qənaətə gəlmək istəyirsiniz, – dedi.

– Xeyr, bu barədə yanılırsan.

– Bəlkə də. – Nəcəf tərəddüdlə çiyinlərini çəkdi.

Arsen:

– Düzünü bilmək istəyirsənsə, mən də, atam da müsəlmançılığı qəbul etmək niyyətindəyik, – dedi. – Çünki islam dini insanları pis əməllərə sövq edən yolda keçilməz bir səddir. Siz Məhəmməd hümməti kimi həmişə şərdən uzaqlaşıb xeyrə can atırsınız. Savab iş görənlər, öz xeyirxah əməlləri ilə Tanrıya yaxın olmaq istəyir. – Günah işlədən Allahın

Daş yağan gün

---

düşmənidir– deyirsiniz. Ona görə də Allah–taala isti günəşini, gen–bol, bərəkətli torpaqlarını, yeraltı–yerüstü sərvətlərini, dünyanın naz–nemətlərini müsəlman dünyasından əsirgəməyib. Biz isə qəhəri çox, baharı qısa millətik. Yazımız gec gəlir, qışımız tez düşür. Güman edirəm ki, bu, içimizdəki bədnam ermənilərin kor qoyduğu evlərin, tökdüyü nahaq qanların müqabilində Tanrının bizə cəzasıdır. Qurunun oduna yaşın yanması kimi, belə bir cəzanı çəkməyə məhkumuq. Mən bunu etiraf etməyə məcburam.

Nəcəf dillənmədi. Arsen sözünə davam etdi:

– Şərtləşdiyimiz kimi, söhbətimiz səmimi olmalıdır və məcrasından kənara çıxmamalıdır. Həm də deyilənlərin hamısı aramızda qalmalıdır.

Nəcəf başının hərəkəti ilə müsahibi ilə razılaşdığını bildirdi.

Arsen:

– Əlbəttə, millətlə millətçiləri qarışdırmaq istəməzdim. Əks–təqdirə ədalətsizliyə yol vermiş olardım, babalarımın ruhu məni bağışlamazdı. Müsəlmançılığı qəbul etmək fikrinə düşsəm də,

Əli İldırımoğlu

əslən erməni olduğumu dana bilmərəm. Belə bir deyim var ki, əslini danan haramzadadır. Buna baxmayaraq, içimizdə olan insan qiyafəli İblislərə, qonşusuna xəyanət etməyi özünə şərəf bilən şərəfsizlərə görə xəcalət çəkirəm. Ulu babalarım vaxtilə Suriyada yaşayıb, oradan da Türkiyəyə mühacirət edəndən sonra dünyalarını dəyişiblər. Əsrin əvvəllərində babam Manuk Manuçaryan Ermənistana qayıdıb. Bayaq adını çəkdiyiniz Gorus rayonunda məskunlaşıb. Nə gizlədim, atamın deməsinə görə mənim babam və əmilərim də daşnakların fitnəsinə uyub, onların silahlı dəstələrinə qoşulublar. Azərbaycan kəndlərinin yerlə-yeksan edilməsində, insanların amansızlıqla qətlə yetirilməsində onların da əli olub. Mən bunu gizlətmək istəməzdim. Aylar, illər keçdikdən sonra Sovet hökuməti zühur etdi. Hər yerdə əmin-amanlıq yarandı... Atam Bağdasar tibb təhsili alandan sonra iş elə gətirdi ki, onun təyinatını yandırılıb, uşaqlı-böyüklü qırılmasında babamın və əmilərimin iştirakı olan Çarhovuzlu kəndinə verdilər. Bunu biləndə ailəmiz yasa batdı. Ata babalarımın yandırılıb dağıtdığı Azərbaycan

Daş yağan gün

---

kəndində həkim işləməyin nə demək olduğunu təsəvvür etmək çətin deyil. Atam anlayıb başa düşürdü ki, Çarhovuzluya işə getmək ailəliklə ölümün qucağına atılmaq deməkdir. Bu qorxu hissi atamı, anamı, bacı-qardaşlarımı vahiməyə salmışdı. Lakin Sovet hökumətinin dəmir qanunlarından kənara çıxmaq olmazdı. Atam Çarhovuzlu kəndindəki tibb məntəqəsinə baş həkim getməyə məcbur idi. Əks təqdirdə işdən imtina maddəsi ilə cəzalandırılı bilərdi. Atam bu bərədə çox baş sındırdı. Lakin çıxış yolu tapa bilmədi. Axır ki, atam Bağdasar könlü olmadan, məcburiyyət qarşısında qalıb Çarhovuzluya köçməli oldu. Çarhovuzluların sağ qalanları sonradan yurduvularına dönüb, kəndi bərpa etsələr də, sahıbsız evlərin uçuqları göz dağı kimi hələ də dururdu. Bizə kəndin kənarında, Səfiyar adlı bir nəfərin üzü dərəyə baxan evini verdilər. Dedilər ki, o vaxt ermənilər Səfiyarı arvad-uşaqılı qırıb. Ev isə salamat qalıb. Biz qorxu içində, belə bir sahıbsız evdə yaşamalı olduq. Fırsət düşən kimi Çarhovuzluların atamdan qisas alacağına şübhə etmirdik. Ona görə də ehtiyatlı olmağa çalışırıdıq. Günün qulağı batan

Əli İldırımoğlu

---

kimi evə girib yolağanın dalına iri kötük, bir neçə ağır daş qoyurduq. Otağın qapısını arxadan bağlayırdıq. Atam ov tufəngini doldurub hazır vəziyyətdə taxtın başına söykəyirdi. Gecələr həyətdən bir şıqqıltı gələn kimi təşvişə düşürdük. Atam haradansa ayı boyda bir köpək tapıb gətirmişdi. İti gündüzlər həyətin uzaq küncündə, gecələr dəhlizin dirəyinə bağlayırdıq. İt çox sərt idi. Zəncirdən açılsa bir göz qırpımında adamı parça-parça edərdi. Bircə anamı, səhər-axşam yal verdiyi üçün tanıyıb yaxın qoyurdu. Atama da dinmirdi. Bilirdi ki, sahibidir. Bizə mırıldadığına görə ona səmt düşmürdük. Bir sözlə, qorxu içində yaşayırdıq. Sahibi ermənilər tərəfindən öldürülən, gəbəsi, kilimi, yorğan-döşəyi qarət olunan bir evdə yaşamağın nə qədər əzabverici olduğunu anlayırdıq. Kim bilir, bəlkə də zavallı Səfiyarın əzab-əziyyətlə tikdiyi bu ev, o vaxt elə mənim babamın əli ilə tarmar edilib. Bir dəfə çəpərin o üzündə dayanıb qonşusu ilə söhbət edən yaşlı kişinin dediyi sözlər indi də qulağımdan getmir. Kişi barmağını yaşadığımız evə tərəf tutub, kədərli ah çəkdi:

Daş yağan gün

– Fərhad ölüb, külüngünün səsi gəlir, – dedi. – Səfiyarın qılıncının dalı da kəsirdi, qabağı da. Ermənilərin tifaqı dağılsın. İndi onun tüstüsünü yadlar, yağılar çıxardır. Ona–buna iynə vurub, dərman verən bir erməni həkimi Səfiyarın evinə ziyəlik eləyir. Cəfasını çəkən Səfiyar, səfasını görən, hardansa azıb–təzib gələn Bağdasar həkim. Mən bu sözləri anama danışanda rəngi qaçdı. – Atan Bağdasarın başına göydən bir daş düşsün, – dedi. – Əvvəldən yaxamı yırtmış ki, a kişi, atanın çarhovuzlulara vurduğu yaralar hələ sağalmayıb, sən hansı üzlə ora həkim gedirsən?! Bağdasar, başına kül olmuş, sözümə baxmadı. Dedi ki, arvadsan, arvad yerində otur, mənim işimə qarışma. Hökumətlə hökumətlik eləyə bilmərəm. Təyinatım hara verilibsə, ora da getməliyəm. Bir də ki, əvvəllərə baxma, indi Sovet hökumətinin vaxtıdır. Qurd quzuyla otlayır. Heç kəs bizə dəyib–dolaşa bilməz. Hamı qanundan qorxur. Anam bu sözləri deyəndən sonra mənə, bacı–qardaşlarıma dönə–dönə tapşırırdı ki, gündüzlər uzağa getməyin, qaranlıq düşməmiş evdə olun. Gündə–günaşırı qonşu kəndlərdən gəlib atamı ata–qatıra mindirib

Əli İldırımoğlu

---

xəstə üstünə aparırdılar. Xəstə sahibləri heç vaxt atamı əliboş yola salmırdılar. Hər dəfə atam dolu xurcunla qaayırdı. Evdə yağ, pendiri, əti, düyünü qoymağa yer tapmırdıq. Atam çarhovuzluların gəlmə adamlara, xüsusilə bir həkim kimi onun özünə göstərdiyi qonaqpərvərliyindən yerdəngöyəcən razıydı. Anamın qorxuya düşməsinə baxmayaraq, kənddə bizə dəyib-dolaşan olmurdu. Əksinə, qərib, həm də həkim uşaqları kimi qocalı-cavanlı hamı hörmətimizi saxlayırdı. Kəndə isinişdikcə, qəlbimizdəki qorxu xofu, camaatın bizə olan rəğbəti qarşısında əriyib, günbəgün yox olurdu. Yaz girəndə hər çərşənbə axşamı bütün həyətlərdə tonqal alovlanırdı. Atam bizi başa saldı ki, müsəlmanların Novruz bayramıdır. Həmin əziz gecələrdə qapımız tez-tez döyülürdü. Hamısı da əli pay-püşlə. Həyətdə qoyun-quzunun, çolpanın, toyuğun əlindən tərپənmək olmurdu. Anam bizə göndərilən bayram sovqatını yığıb-yığışdıra bilmirdi. Hamımız çarhovuzluların insanpərvərliyinə məəttəl qalmışdıq. Nə gizlədim, bizlərdə qonşu qonşuya acı bibəri də qiymir. Elə bil cənnətə düşmüşdük. Sevindiyimiz qədər də bu

Daş yağan gün

---

mərd insanların qarşısında vicdan əzabı çəkirdik. Babalarımızın vaxtilə bu kənddə törətdiklərini xatırladıqca özümüz-özümüdə nifrət edirdik. Anamın əvvəlki qara fikirləri alt-üst olmuşdu. O, indi ayrı cür danışdı. Deyirdi ki, müsəlmanların belə açıq qəlbli olduğunu bilməzdim. Onların bu cür insanpərvərliyinin şahidi olduqca, əriyib yerə girirdik. Atam bir gün kolxozun çobanını çağıraraq ona bağışladı. Dedi ki, yaxşı itdir. Ancaq həyətbacanı korlayır. Arvad zir-zibilini təmizləyə bilmir. Yolağamız da gecə-gündüz açıq qalırdı. Bizə qoruq-qadağa yoxuydu. İstədiyimiz vaxt, istədiyimiz yerə gedirdik. Az vaxt ərzində Azərbaycan dilini tərtəmiz öyrəndik. Ailəmizdə azərbaycanca danışdıq. Anamın Gorus şəhərində, yüksək vəzifədə işləyən yaxın qohumu bir gün atama sifariş göndərdi ki, burada yeni xəstəxana açılıb, həkim axtarırlar. Sənin üçün yer saxlamışam, təcili gəl, yaxşı da maaşı var. Nə atam, nə də anam buna razı olmadı. Çünki Çarhovuzluda günlərimiz olduqca xoş keçirdi. Atam bizi Çarhovuzluda Azərbaycan məktəbində oxutdurdu. Atamla anam həmişə öz aralarında müsəlman camaatının

Əli İldırımoğlu

---

alicənablığından danışurdılar. Atam iyirmi ilə yaxın Çarhovuzluda işlədi. Artıq kənd camaatına qaynayıb-qovuşmuşduq. Bir çətinə düşəndə Məhəmməd peyğəmbəri imdada çağırırdıq. Qış düşəndə odun-ocaqdan çətinliyimiz olmurdu. Hamısını kənd camaatı verirdi. Çarhovuzluda yaşadığımız müddətdə bir dəfə də olsun, yağ-yavanlıq üçün dükan-bazara getməmişik. Buna ehtiyacımız da olmurdu... Qəribədir, Çarhovuzlular ermənilərin bu kənddə törətdiklərini əsla dillərinə gətirib üzümüzə vurmurdular. Halbuki yandırılan onlarla evin uçuqları hələ də dururdu. Çarhovuzlular olub-keçənləri artıq közərtmirdi. Bu, bizi təəccübləndirirdi.

Arsen Manukyan həyəcanlandığından sifətini tər basmışdı. O, cib dəsmalını çıxarıb üzünü silərək sözünə davam etdi:

- Başına gələnləri Rövizətə danışanda Çarhovuzludakı günlərimi xatırladım. Orda kəsdiyim çörək, atamın camaatla olan haqq-salamı gəldi durdu gözümün qabağında. Qəlbimdə millətimin nanəcib millətçilərinə nifrət etdim. Bir insan kimi sizdən eşitdiklərimə ürəyim tab

Daş yağan gün

---

gətirmədi. Əhvalım korlandı, halım pisləşdi. Oturduğum stuldan aşdım. Güclə özümü düzəldib ayağa qalxdım. Və hiss etdim ki, düşdüyüm vəziyyət Rövizətlə səni də narahat etdi. Yəqin fikirləşmişiniz ki, ermənilər barədə dediklərinizi başa düşmüşəm. Və tez-gec bunun hayfını sizdən çıxı bilərəm. Ona görə belə qərara gəldim ki, bu bazar günü heç yana getməyim, sizinlə ayrılıqda görüşüb, əvvəlcə dərinədən tanış olum. Sonra təkliddə açıq-saçıq danışaq, heç birimizin qəlbində qaraltı qalmasın. Bir-birimizdən şübhəli gəzib dolanmayaq. Həm də millətimizi erməni daşnakları ilə, nə bilim, andraniklərlə qarışıq salmayasan. Çarhovuzluda eşidib gördüklərimdən sonra ermənilərlə azərbaycanlılar arasında ayrı-seçkilik qoysam, müsəlmanların çörəyi bizə qənim olar. Onu heç Allah da qəbul etməz.

Komandirin bu sözlərindən sonra əsgərin qırıdığı açılsa da, sinəsinə çəkilmiş çalın-çarpaz dağların sızılması getməmişdi. Onlar bir-birini başa düşdüklərini etiraf edirmiş kimi, hər ikisi məmnun halda ayağa qalxdı. Nəcəf mü sahibinə əl uzadıb

Əli İldırımoğlu

---

xudahafizləşmək istəyəndə Arsen divardakı saata baxdı və:

- Kakras, günorta yeməyinin vaxtıdır, hələ bir az da keçib. Bayaq ərz etdiyim kimi, mən azərbaycanlıların çörəyini çox kəsmişəm. Ona görə də evdən çıxanda yoldaşıma demişəm ki, günorta qonağımız olacaq. Qreta xanım yolumuzu gözləyir. Qreta xanım qonağın kimliyini soruşanda sizin adınızı çəkdim, çox xoşhal oldu. Çünki o, sizi kənardan-kənara tanıyır. Bir dəfə də söhbət əsnasında mənə dedi ki, o Nəcəf adlı türk balasından xoşum gəlir. Oturuşundan, duruşundan, davranışından nəzakətli, həm də qoçaq oğlana oxşayır. Yəqin ki, sizi görsə şad olar. Həyat yoldaşım olduğuna görə tərifləmirəm, bizim Qreta ümumiyyətlə, qonaqpərvər qadındır. O barədə lap azərbaycanlılara çəkib. – Axı, onun özü də əslən sizin tərəflərdəndir. Gəncliyi Bakıda keçib. – Arsen bu sözləri zarafatyana dedi.

Nəcəfin dolu yanaqlarına utancaq bir təbəssüm çökdü. Əlbəttə, sınavi əsgərin öz komandirinin evində onunla qabaq-qənşər əyləşib xörək yeməsi Nəcəfə çöçün gəlirdi. Ona görə də

Əli İldırımoğlu

---

qızıl üzük taxılmış zərif barmaqları olan Qreta xanım onları gülərlə qarşıladı. Füsunkar bir təbəssüm onun incə dodaqlarını araladıqca Qretanın sədəf dişləri görünürdü. Elə ilk baxışdan Qreta qənirsiz gözəl təsiri bağışlayırdı. Və onun hiss olunmadan qonağın məğrur görkəmində donub qalan oğrun baxışları Nəcəfin diqqətindən yayınmadı. Və bu anlarda Nəcəf möcüzəli bir aləmə düşübmüş kimi, daha da sıxılır, Arsenlə söhbətində səsi titrəyir, sözlərinin rabitəsi pozulurdu. Arsen isə bütün bunları Nəcəfin komandirinin evinə ilk dəfə gəlməsi, özünü sərbəst hiss etməməsi və onun utancaqlığı kimi başa düşürdü. Arsen yaranmış gərginliyi aradan qaldırmaq üçün Nəcəfə, həm də Qretaya zarafatya bir-iki söz atdı. Hər üçü gülüşdü. Nəcəfin qırışığı bir balaca açılsa da, Qretanın cazibədar görkəminin təsirindən xilas ola bilmirdi. Və düşdüyü mühit ona yuxu kimi gəlirdi. İlk görüşdə bir-birinin qəlbini fəth edən Nəcəflə Qreta sanki yeni bir aləmə düşmüşdülər.

Qreta süfrəni düzəltdikcə özündən asılı olmayaraq, nəzərlərini Nəcəfin ötkəm

gölkəmindən, oynaq qara gözlərindən, pəhləvan cüssəsindən yayındıra bilmirdi. Arsen isə Nəcəfi divardan asılmış fotoşəkillərlə bir-bir tanış edirdi. Ata-anasının, ulu babalarının səliqə ilə çərçivəyə salınmış şəkilləri barədə qonağa vəcdlə danışdı. Başqa bir tabloda Arsenin ata-anası ilə birlikdə Çarhovuzlunun fonunda çəkdiyi şəkillərə baxdılar. Vaxtilə ermənilərin Çarhovuzluda yandıraraq dağıtdıqları bəzi evlərin xarabalıqları aydınca nəzərə çarpırdı. Nəcəf otağın divarından asılmış fotoşəkillərə baxdıqca, onun qəlbində Qretanın füsunkar gözəlliyinin yaratdığı heyranlıqla ermənilərin Çarhovuzluların başına gətirdikləri müsibətlər qarşı-qarşıya dayanır, lakin daxilən keçirdiyi bu təzadlı hissləri bürüzə verməməyə çalışırdı.

Qreta yemək stolunu hazırlayıb onları süfrə başına dəvət etdi. Arsen baş tərəfdə, Qreta ilə Nəcəf üzbəüz əyləşdilər. Arsen qəpəhləri doldurub, əvvəlcə Nəcəfə – xoş gəlmisən, – deyib, sonra onun sağlığına tərifli sözlər işlətdi. Qreta başının incə hərəkəti ilə ərinin dediklərini təsdiq etdi. Nəcəf isə

Əli İldırımoğlu

---

qədəhə əl vurmadı. Əvvəlcə – Bismillah– deyib çörəyə əl uzatdı. Arsen üzünü Nəcəfə tutaraq:

- İç, – dedi, – belə araq ələ düşməz. Təmiz Moskovskidir.

Nəcəfin çöhrəsinə qızartı çökdü və:

- Məni bağışlayın, hələ bu yaşım qədər dilimə içki dəyməyib.– Komandirinə çəkinə–çəkinə cavab verdi.

- Nə danışırısan, canım?! İçməsən, mən heç, Qreta xanım sizin barənizdə nə düşünər?! Qretanın xatirinə zəhər də olsa, gərək içsən.

Komandirin töhmət–tənəsindən qurtarmaq, həm də Qretanın xatiri xoş olsun deyə, Nəcəf araq dolu qədəhi başına çəkdi. Və üzünü ev sahiblərinə tutaraq:

- Birinci dəfədi içirəm. Çox acıdır. Peyğəmbərimiz haqlı olaraq, içkini haram buyurub, –dedi. –Allah günahımdan keçsin.

Arsen gülümsəyib Nəcəfə tərəf döndü və əlini onun enli kürəyinə çəkərək:

- Malades, – dedi. – Peyğəmbəriniz o sözü çoxdan deyib. Süfrənin yaraşığı araq–çaxırdır.

Adamı iştaha gətirir, həm də əhval–ruhiyyəsini yaxşılaşdırır, dərd–qəmi unutturur.

Onlar üçüncü qədəhi qaldıranda qarının zəngi cingildədi. Arsen tez ayağa qalxdı. Qarının ağzında iki nəfər hərbiçiyə dayanmışdı. Onlar nə dedisə, Arsen həyəcanlandı və:

- Bu dəqidə gəlirəm, – deyib geri döndü. Qretaya üzünü tutub:

- Moskvadan bir neçə general gəlib, – dedi, – Məni çağırırlar. Yəqin vacib məsələ var. Təcili getməliyəm.

Nəcəf bu sözü eşidən kimi stulundan dikəlib Arsenlə birlikdə evdən çıxmaq istədi. Arsen onun qolundan tutub yerində oturdu:

- Siz tərpənməyin, – dedi. – Çörəyinizi yeyin. Mən də çox olsa, beş–on dəqiqəyə qayıdaram. – Qreta, mən gələnə qədər Nəcəfi buraxma – əlavə etdi.

Qreta qarını arxadan bağlayıb, yataq otağına keçdi və aynanın qabağında dayanıb qaş–gözüne sığal vurduqdan, əynindəki ipək paltarını səliqəyə saldıqdan sonra qayıdıb bayaqki kimi Nəcəflə üzbəüz əyləşdi. Və nitqi tutulubmuş kimi, gözlərini

Əli İldırımoğlu

---

məchul bir nöqtəyə zilləyib bir neçə dəqiqə dillənmədi. Sonra üzünü Nəcəfə tutub:

- Darıxmırsız ki?! – Nəvazişlə soruşdu.

Nəcəf titrək bir səslə:

- Xeyr, – dedi. –Ancaq icazə versəyiniz gedərdim, – əlavə etdi.

- Məni tək qoymaq istəyirsiniz?!

Nəcəf bilmədi nə cavab versin. O, tutulan kimi oldu. Və sıxıla– sıxıla:

- Hərbi işi bilmək olmaz. Bəlkə Arsen gec gəldi. Ona görə sizə əziyyət vermək istəmirəm. Bir də ki...

Nəcəf nə demək istəyirdisə, sözünün ardını gətirə bilmədi. Və çıxılmaz vəziyyətə düşübmüş kimi susdu. O, belə bir gənc qadınla tək qaldığından bədəni əsirdi. Və sərt yoxuş çıxırmış kimi ürəyi çırpınırdı. İçkinin təsirindən Qretanın da sifəti allanmışdı. Nəcəf onun ehtiraslı baxışları qarşısında özünü itirən kimi olmuşdu. Bunu Qreta da hiss edirdi. O, diqqətini Nəcəfin baxışlarında cəmləşdirərək:

- Görürəm, özünüzü narahat hiss edirsiniz, – dedi. – Ancaq nahaq yerə. Unutmayın ki, sizi bura

Arsen yox, sevilməyə layiq olan bir oğlana qarşı qəlbinin dərinliklərində rəğbət və cəsarətim çatsaydı, açıqca deyərdim ki, çılğın məhəbbət baş qaldıran bir qadının Allahı və arzusu gətirib.

Nəcəf bu anlarda Qretanın könlündən nələr keçdiyini anlayıb başa düşsə də, dillənmədi. Onun lal baxışları məchul bir nöqtədə donub qaldı.

Qreta işvə ilə gülümsəyib:

- Mən həssas qadınam,- dedi. - Dediklərimi və demək istədiklərimi yaxşı başa düşürsünüz. Qəlbinizdən keçənləri gözlərinizdən oxuyur, ürəyinizin döyüntüsündən hiss edirəm. Daha doğrusu, diliniz sussa da, çırpınan ürəyiniz mənə hər şeyi açıb danışır.

Nəcəf özünü cəmləşdirib, axır ki, dilə gəlди:

- Qreta xanım, öz qənirsiz gözəlliyinizlə bütün varlığımı sarsıtdığınızı etiraf etməyə bilmərəm. Lakin mən başqa bir mühitdə tərbiyə alıb böyümüşəm. Ocağı başında tikə kəsib, qonağı olduğum, hörmət-izzət gördüyüm evə başqa gözle baxmaq xarakterimə yaddır. Çünki ocaq da, çörək də, ev də müqəddəsdir. Ona xain gözlə baxa bilmərəm. Əks-təqdirə mənsub olduğum

Əli İldırımoğlu

---

müqəddəs dinimə, təmiz vicdanıma xilaf çıxmış olaram.

- Deməli, mən zənnimdə yanılmamışam. Bu, Azərbaycan kişilərinə xas olan bir xüsusiyyətdir. Əfsus ki, bu cür kişilərlə ailə həyatı qurmaq hər qadına müyəssər olmur. Təəssüf ki, mən bu barədə yarımayanlardanam. Buna görə də evli olsam da, namusu ehtirasına ağılıq etməyən təpərli kişilərin xanımı olmaq arzusu məni heç vaxt tərk etmir.

Nəcəf Qretanın hara vurduğunu başa düşsə də, onun bu sözünə münasibət bildirmədi.

Qreta qaşlarını çatıb təmkinlə:

- Bağışlayın. Siz hansı məktəbi bitirmisiniz?! – Soruşdu.

- Siz mənim yaralı yerimə toxundunuz, Qreta xanım. Skamyaya arxasında oturmamışam. Mənə yazmağı məktəb yaşı çatmayan tifil bir uşaq öyrədib. Məktəbim isə çöl–biyabanlar, müəllimim qalın–qalın kitablar olub.

Nəcəfin müəmmalı cavabı Qretanın marağını daha da artırdı. Və soruşdu:

- Ata–anan varmı?
- Xeyr. Ata–ana üzü görməmişəm.

Daş yağan gün

- Neçə baçı-qardaşsınız?
- Bacı-qardaşım da yoxdu.- Nəcəf bunu deyib kövrələn kimi oldu.

Qretanın qara qaşları yay kimi dartıldı. Və dərin bir təəccüblə:

- Qəribədir!! – deyə pıçıldadı.
- Bəli, Qreta xanım. Mənim həyat yolum qəribə olduğu qədər də kədərlidir. Hətta deyərdim ki, faciəlidir.

- Xahiş edirəm, bu barədə bir qədər açıq danışın.- Qreta həyəcanla təkid etdi.

- Qreta xanım, adətən qadınların qəlbi incə olur. İstəməzdim ki, dərinə gedib, acı, faciəli, uğursuz taleyim barədə uzun-uzadı danışub qəlbində mənə qarşı rəğbət yaranan nəcib bir insanı mütəəssir edim. Ona görə də, incəməsəydiniz, verdiyiniz sualı cavabsız qoyardım. Bir də ki, bu, elə bir qanqaraldıcı hadisələrlə bağlıdır ki, bir çox mənada onu açıb-ağartmağın yeri deyil.

- Qarşınızdakı qadına bir balaca ehtiramınız varsa, mən xahiş edirəm,- Qreta xanım israrla, həm də yalvarıcı bir tərzdə təkid etdi.

Əli İldırımoğlu

- Mən sizə sevinc bəxş etmək istərdim ki, bizim ellərin qızılgülündən rəng almış al yanaqlarınız daha da təravətlənsin. Lakin olub-keçən mənhus hadisələri açıb danışsam, bu, sizdə heç də xoş ovqat yaratmayacaq. Aramızda yaranmaqda olan ülvi münasibətin sərt, soyuq küləklərə qərq olacağından ehtiyat edirəm. Və inanıram ki, verdiyiniz suala görə ən çox siz özünüz əzab çəkməli olarsınız. Həm də qəlbinizdə mənə qarşı bir şübhə, inamsızlıq, bəlkə də nifrət yarana bilər.

- Xeyr! Rica edirəm, oxunu atıb yayını gizlətməyin. Həyatınızda baş verənləri olduğu kimi danışmasanız, deməli, mənə qarşı qeyri-səmimisiniz. Və qəlbimdə qibtə eydiyim bir oğlana qarşı şübhə, inamsızlıq, hətta deyərdim ki, inciklik yarana bilər.

Nəcəfin hələ qırış düşməmiş dolu yanaqlarında tər purçuqlandı. O, çıxılmaz vəziyyətdə qalıb udquna-udquna:

- Bir halda ki, təkid edirsiniz, arzumca olmasa da, danışmağa məcburam, – deyib sözünə davam etdi. – Həsənli adlı abad kəndimiz vardı. İndi o

Daş yağan gün

---

kənd yoxdur. Quru adı, bir də ki, göz dağı olan xarabalıqları qalıb. Orada insan hənirtisini, bayquşların bəstələdiyi xarabalıqlar simfoniyası əvəz edir. Çünki kənd tərədən–dırnağa qədər silahlanmış ermənilərin qəfləti hücumuna məruz qalıb. Minlərlə günahsız insan, uşaqlı–böyükü amansızlıqla qətlə yetirilib. Həmin anlarda mənim yaşadığım ev də odlara qalanıb. Atam, anam, bacı–qardaşlarım al–qana boyanıb. Bir yaz axşamı hamısı qırılıb məhv olub. Onda mən qundaqda olmuşam. Və təsadüf nəticəsində sağ qalmışam. Təsadüf deyəndə, atamın böyük qardaşı girəvəyə salıb məni odun–alovun içərisindən çıxardıb, sonra da böyüdüb özünə çoban eləyib. Bəli, mühəndis, müəllim, həkim, alim yox! Əli dəyənəkli çoban! İndi də əsgərlikdən sonra məni o qara günlər, o daş yastıqlar, vəhşi çöllər, üfunət saçan qoyun damları, tövlələrdə quraşdırılıb düzəldilmiş yöndəmsiz küləş çarpayılar, bir də ki, yetimçiliyin, kimsəsizliyin acı məşəqqətləri gözləyir!!.. Sizin və Arsenin mənsub olduğunuz millətin mənə bəxş etdiyi amansız müsibətlər! Bəli, Qreta xanım, əsgərliyimi başa vurub yenidən o həyata qayıtmalıyam. Çünki başqa

Əli İldırımoğlu

---

yolum yoxdu. Ey dünya gözəli, Qreta xanım! Milliyətindən asılı olmayaraq, gözəl gözəldir. Müdriklərin dili ilə desək, dünyamızı xilas edə biləcək gözəllik! Yaşından, peşəsindən, milliyətindən asılı olmayaraq, bütün məxluqat gözəlliyə həsəd aparır, ondan zövq alır. Xüsusilə qadın gözəlliyindən. Sizin varlığınız insanlara xoş ovqat bəxş edir. Yəqin Allah–taala qarşımdakı qadını bəxtəvər yaradıb və ona bu cür gözəllik payı qismət edib ki, bəndələri ona baxıb zövq alsın. Lakin siz bu dünyada nə qədər xoşbəxtsinizsə, mən o qədər bədbəxt məxluqam. Çünki sizin qismətiniz Tanrı gözəlliyidir. Mənim qismətim erməni zülmü!

Nəcəf sözünə fasilə verib bir anlığa xəyala daldı. Sonra qəddini şax tutaraq:

- Mətləbdən kənara çıxdığım üçün məni bağışla, Qreta xanım!– dedi. –Heysiyyətinizə toxuna biləcək sözlər işlətdim. Bəlkə də bu, içkinin təsirindəndir?! Yox! Əsla! Ən çox sizin füsunkar baxışlarınız məni çaşdırdı. Özümdən asılı olmayaraq dilimdən yerli–yersiz kəlmələr çıxdı. Axı, necə olsa, siz özünüz də ermənisiniz. Əlbəttə, bu

Daş yağan gün

---

barədə bütün erməniləri ucdantutma günahkar hesab etmək ədalətsizlik olardı. Bunu mənə təmiz vicdanım diktə edir. Mən doğma yuvam Həsənlini viranəliyə çevirən vəhşiləri nəzərdə tuturam. Ancaq şübhə etmirəm ki, erməni kəlməsi işlədəndə qəlbinizdə mənə qarşı az da olsa, etiraz, ikrah hissi yaranır. Əgər belədirsə, sizdən – məni ovsunlayan gözəlliyinizdən dönə–dönə üzr istəyirəm. Mənim qəbir evinə qədər əzabını çəkəcəyim Həsənli adlı sağalmaz yaram var. Hər dəfə ona toxunanda sızıltıları artır, müvazinətim pozulur, bəlkə də ağılımı itirib dəli olmaq dərəcəsinə çatıram. Özümü sanki bir xanımın hüzurunda yox, nifrət etdiyim erməni cəlladları ilə üzbəüz dayanıram!!

Qreta açıq sinəsinə tökülən qara qıvrım saçlarını nəvazişlə çiyindən geri aşırıb, ağır bir etirafa hazırlaşmış kimi, əvvəlcə ərinin valideynlərinin divardan asılmış şəkillərinə ikrahla nəzər saldı. Nəcəfin dediyi sözlərin təsirindən dodaqlarındakı xoş təbəssüm yox oldu. Və asta–asta:

- Nəcəf, – dedi. – Heç də güman etməyin ki, bu dediklərinizlə məni təəccübləndirirsiniz. Əslində

Əli İldırımoğlu

---

burada yeni bir söz də demədiniz. Bəzi məqamları nəzərə almasaq, bu barədə eşitdiklərimin, gördüklərimin az-çox şahidi olduğlarımın bir qismini təsdiq etdiniz. Bax, siz bir neçə saatdı buradasınız. Lakin uşaq səsi eşitmirsiniz. Arsenlə neçə ildir ki, evlənib ailə həyatı qurmuşuq. Lakin xoşbəxtlikdən övladımız olmur. Olmur, deyəndə, siz də məni bağışlayın, buna mən özüm imkan vermirəm. Arsen isə elə başa düşür ki, övladımızın olmamasına səbəb ya mənəm, ya da onun özünün cinsi qüsuru. Xeyr. Düzünü bilmək istəyirsinizsə, buna mən özüm imkan vermirəm. Ancaq elə bir qadın təsəvvür etmirəm ki, o, ana olmaq istəməsin, körpə qiğılısına ehtiyac duymasın. Lakin mən istəmirəm ki, doqquz ay bətnimdə gəzdirib, sonra həyata gətirəcəyim övlad böyüyəndə quldur, cəllad, qaniçən, şəhər və kəndləri xarabazarlığa çevirən vəhşi bir məxluq olsun. İstəmirəm ki, döşümdən süd əmib mənə ana deyən bir övlad yüzillik, minillik şəhər və kəndləri oda qalayıb onun məşum alovundan həzz alsın! Allahın yaratdığı bəndələri milliyyətindən asılı olmayaraq, qəddarlıqla qətlə yetirib və qeyri-insani hərəkəti ilə fəxr edib

Daş yağan gün

---

qürrələnənlər tarixin lənətinə məhkumdurlar. İstəmirəm ki, döşümdən axan südlə ərsəyə yetən övlad, ürəkağrısı ilə adını çəkdiyiniz Həsənli kəndininin al-qana boyanmasına bais olsun.

Qretanın dedikləri Nəcəfə o qədər də inandırıcı görünmürdü. Buna baxmayaraq, onu diqqətlə dinləyirdi. Bunu Qreta da hiss edirdi. Ona görə də Qretanın baxışları qətiyyətli ifadə aldı:

- Bilirəm, sözlərimə şübhə ilə yanaşırsınız, - dedi. - Ancaq nahaq yerə. Mənə axıra qədər diqqətlə qulaq assanız, sizə hər şey aydın olar, - sözünə davam etdi. - Bizim erməni ailələrində uşağı tifillikdən başa salıb inandırırırlar ki, ata-babalarınızı türklər qırıb. Birinci düşməniniz türklərdir. Əli türk qanına batmayan əsl erməni ola bilməz. Bax, beləcə ermənilər övladlarını uşaqlıqdan türklərə qarşı nifrət, qəzəb ruhunda tərbiyə edirlər. Hansı erməni daha çox türk və ya azərbaycanlı qırıbsa, ona Andranik kimi xüsusi heykəllər ucaldılır, ehtiram göstərilir. Bax, o Manuku görürsən?! - Qreta evin baş tərəfində divardan asılmış şəkli göstərdi. - Bizim Arsenin babasıdır. Saysız-hesabsız azərbaycanlıyı qətlə yetirib. Bilirsən, neçə

Əli İldırımoğlu

---

azərbaycanlı kəndini xaraba qoyub?! Bax, mənim də həyata gətirəcəyim övladın o cəlladın yolu ilə gedəcəyinə əsla şübhə etmirəm. Çünki siçandan olan dağarcıq kəsər. Odur ki, istəmirəm ermənidən övladım olsun. Manukyanlarsa, həyatımı sonsuz başa vurmağı üstün tuturam.

Qreta Nəcəfin əlindən yüngülcə yapışaraq, müəmmalı bir təbəssümlə:

- Bu barədə başqa fikrim var. Hələlik onu demək istəmirəm. Bu, daha çox sizin istəyinizdən asılıdır. O haqda danışmaq hələ tezdir. Ya qismət! Qoy sözümlü qurtarım, o barədə ikimiz bir qərara gələrik.

Qreta gülərək:

- Nəcəf, doğrudanmı, nə fikirləşdiyimi başa düşürsən, yoxsa qəsdən özünü bilməzliyə vurursan?! – deyib dolaşığı düşmüş saçlarını dəstələyib kürəyinə aşırıdı. Nəcəf bir balaca gülümsündü. Qreta bayaqkı söhbətinə yenə davam etdi:

- Düzünü bilmək istəyirsənsə, mən əslən bakılıyam. Şəhərin Ermənikənd məhəlləsində yaşayırdıq. Anam Jenya boylu–buxunlu, nəcib,

nəzakətli qadın olub. Məhəllədəki oğlanlar ondan ötəri sinov gedərmiş. Beş–altı yerdən ona elçi düşüblər. Ancaq anam heç birinə könül verməyib. Tibb institutunda müəllim işləyən Əjdər adlı nəsilli–nəcabətli, boylu–buxunlu mərd bir oğlanı sevib ona ərə gedib. Bəli, biləsən ki, atam azərbaycanlıdır. Belə bir gözəl–göyçək qadının erməni gədələrini rədd edib azərbaycanlıya ərə getməsi öz qohumlarımızı belə təbdən çıxarıb. Ən çox öz millətimizdən olanlar anamı hörmətdən salmaq, onun ailəsini dağıtmaq üçün cürbəcür çirkin vasitələrə əl atıblar. Nəhayət, vaxtilə anamdan ötəri dəli–divanə olanlardan biri atamı al–dillə tovlayıb evinə qonaq aparıb və atam Əjdəri oradaca namərdcəsinə zəhərləyib öldürüblər. Atam dünyasını dəyişəndə ermənilər toy–bayram eləyirmiş. Çoxusu onun yasına belə getməyib. Atamın ölümündən üç ay sonra dünyaya göz açmışam. Anam adımı Mehriban qoymaq istəyirmiş. Anamın qohumları etiraz ediblər. Mənə doğum haqda şəhadətnamə alanda da atamın yox, anamın familiyasını yazıblar. Yekə qız olmuşdum. Orta məktəbdə oxuyurdum. Biz orada həyətli bir evdə

Əli İldırımoğlu

---

yaşayırdıq. Xeyir–şərdə qonum–qonşu bir yerə yığışanda öz aralarında azərbaycanlılar barəsində nifrətlə danışırdılar. Hamısı türklərin vaxtilə ermənilərə necə divan tutması barədə cürbəcür cəfəngiyyatlar uydururdular. Daşnaklarla gizli əlaqə saxlayan və səksəndən atırıq yaşı olan Aşot adlı erməninin sərəxoş halda dedikləri indiki kimi xatirimdədir. O, fəxrlə sinəsinə döyüb öyünürdü ki, ürəyinizi heç də sıxmayın, on beşinci–on səkkizinci illərdə türklərin erməniləri qırdığından iki–üç dəfə çox biz onların başını əzmişik. Zəngəzur tərəfdə, Bakının özündə və ətraf rayonlarında bilirsən azərbaycanlılara necə divan tutmuşuq?! Əsl həqiqətə qalsa, bizim ermənilər müsəlmanları genosid eləyib. Bəxtimiz onda gətirib ki, onlar səsini çıxarmırlar. Aşot bunları deyib fəxrlə güldü: – Müsəlmanların xasiyyəti başqadır. O qanlı–qadalı günləri çoxdan unudublar. Görmürsünüz, Şaumyanın neçə yerdə heykəli qoyulub? Ermənilərin adına nə qədər küçə var? Ən yağlı vəzifələr də bizim əlimizdədir.

Daş yağan gün

Qretanın bu cür söhbətlərdən zəhləsi gedirmiş kimi, ikrahla başını bulayıb özü-özünə etiraz etdi və:

- Aşotun da atasına lənət, Şaumyanın da, – deyib sözünün istiqamətini dəyişdi. – Bilirsən, Nəcəf, atamın da, anamın da dininə, dilinə, millətinə eyni dərəcədə hörmətim var. Ancaq həqiqəti danmaq olmaz. Bakıda neçə-neçə millət yaşayır. Rus, erməni, tatar, ləzgi, belarus, qazax, özbək... saymaqla qurtarmaq olmaz. Ancaq onların arasında heç bir ayrı-seçkilik, ögey-doğmalığ görmədim. Hamısı bir-birinə qaynayıb-qovuşub. Ancaq di gəl ki, bizim bu ermənilər ara qarışdırmaq, qan tökmək, hər yerə düşmənçilik toxumu səpmək üçün bir candılar. Elə bil xəmirləri kin-küdurətdən, riyakarlıqdan yoğrulub.

Qreta ayağa qalxıb, pəncərəni açdı və hara isə baxıb, tez də geri döndü. Özündən asılı olaraqmı–olmayaraqmı, çılğın bir ehtirasla Nəcəfi sinəsinə sıxdı. İrəli çıxmış balaca döşləri Nəcəfin sifətinə toxunanda oğlanın bədənindən sanki elektrik cərəyanı keçdi. Və Qretanın başqa niyyətə düşdüyünü güman edərək tez onun qolları

Əli İldırımoglu

---

arasından çıxıb ayağa qalxdı. Qretanın özünün də yanaqlarına qızartı çökdü və nəvazişlə Nəcəfi yerində əyləşdirərək:

- Məni bağışla, – dedi. – Düzü, nə etdiyimi özüm də bilmirəm. Bir də ki, nə gizlədim. Bu bir neçə saatın ərzində sanki təsəvvürə gəlməz bir qüvvənin sehrinə düşmüşəm. Etiraf etməyə məcburam ki, nə sirrdisə, məni məndən almısınız. Ona görə də sizə qarşı davranışında bəzən çaşıram. Özümdən asılı olmayaraq, sizə yaxınlaşmaq istəyim bayaq dediyin mənada ürəyinizcə deyilsə, bunun təqsirini məndə yox, özünüzdə axtarın.

Nəcəf nə demək istəyirdisə, Qreta nəzakətli hərəkəti ilə onun sözünü kəsdi və:

- Xahiş edirəm, qoy fikrimi tamamlayım. Sonra söz sizindir,– dedi. – Mətləbdən kənara çıxdığım üçün məni bağışlayın. Yenə də bayaqkı sözümün üstünə qayıtmaq istəyirəm. Bir çox mənada Bakıda günlərimiz pis keçmirdi. Ancaq öz millətimizdən olanlar bizi burunlayır, daim ayağımızdan çəkirdilər. Üzümüzə açıqca türkpərəst deyirdilər. Anamın, mənim bərəmdə xoşagəlməz şeyiələr uydururdular.

Daş yağan gün

Artıq anam boğaza yığılmışdı. Mənim özümə də tez-tez ürəkbulandırıcı sözlər atırdılar. Axırda anam məcbur olub evimizi dəyər-dəyməzinə satdı, Bakını tərk etdik. İrəvanda yaşayan uzaq bir qohumun vasitəsilə özümü zə ev-eşik düzəlttik. Nə başını ağrıdım. Orda ali məktəbə daxil oldum. Taleyim elə gətirdi ki, Arsenlə məktəbdə tanış olub onunla ailə həyatı qurduq. İxtisasca o, mühəndisdi, mən isə həkim. İrəvanda da xoş gün tapmadıq. Necə deyərlər, yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük. Bakıdan köçməyimizə peşman olmuşduq. Lakin sonrakı peşmançılıq fayda verməz. İrəvandakı erməniləri necə gördüksə, Bakıdakılara şükür etdik. Adicə bir misal çəkim. Arsenlə cəmi on gün olardı evlənmişdik. Axşam gəzintisi üçün parka çıxmışdıq. Bəzən aramızda elə sözlər olurdu ki, kənardan ötüb keçənlər eşidib-bilməsinlər deyə azərbaycanca danışırıdık. Nəcəf, inana bilməzsən ki, qarşımıza çıxanlar qabağımızı kəsib, həyasızcasına “Hayerin xosu, ara!” – deyirdilər. Yəni ki, ermənicə danışın. Orada nəinki azərbaycanlıları görmək, səslərini belə eşitmək istəmərlər. Mən bütün kürreyi-ərzdə bu dərəcədə qatı millətçi olduğunu təsəvvür etməzdim.

Əli İldırımoğlu

Ona görə də vaxtilə müsəlman şəhəri olan İrəvanda artıq azərbaycanlı qalmayıb. İmkanı olanlar doğma ev–eşiyini atıb İrəvanı tərk edirlər. Belə getsə, inanmıram ki, İrəvanda bir nəfər azərbaycanlı qalsın. Orada başqa millətlərin də yaşamasına imkan vermirlər. Bir sözlə, anam qəribə millətdəndir. Ancaq necə olsa, ana anadır. Ondan üz döndərməkmi olar?! Allahın qəzəbinə gələrəm. Bizim Arsenə gəldikdə özünə qalsa, pis oğlan deyil. Onnan dil tapıb həyatımı başa vurardım. Lakin əli qana batmış ata–babalarının şəkillərini əziz–əziz başının üstünə vuran bir adam, heç vəchlə xislətini dəyişə bilməz. Necə deyərlər, üfunət saçan bataqlıqda ətirli gül–çiçək bitirmək çətindir.

Qreta danışdıqca onun zahiri gözəlliyi qədər də, daxili gözəlliyi Nəcəfi ovsunlamışdı. Lakin Nəcəf keçirdiyi gizli hisslərini öz dəmir iradəsi ilə pərdələyib bürüzə vermirdi. O, Qretanı dinlədikcə sanki qəlbində düçar olduğu müsibətlərin yazılmamış tarixçəsini vərəqləyirdi. Ancaq dillənmirdi, sükuta dalmışdı. Onlar açıq danışmasalar da, gizli bir arzu hər ikisinin yaxasından yapışıb hara isə çəkib aparırdı.

Daş yağan gün

Qretanın gözlərində iki damcı yaş gilələnib onun məsum yanaqlarında büllur zərrəciklər kimi donub qaldı.Və Nəcəfin üzünə baxaraq:

- Nəcəf, bildiyin kimi, daha ətraflı söhbət üçün vaxtımız çox məhduddur, – dedi. – Arsen yəqin ki, bu dəqiqələrdə gələr. Ona görə də tələsik olsa da, sizinlə əlaqədar fikrimi bir qədər açıq deməliyəm. Şübhə etmirəm ki, sizə qarşı keçirdiyim hissləri başa düşürsünüz. Sizdən ötrü hər şeyə hazırım. İxtiyarımı əlimdən aldığınız üçün elə bu dəqiqələrdə hər bir təklifinizi məmnuniyyətlə qəbul edərdim. Hələ Arsen evdən çıxanda mən belə bir niyyətə düşmüşdüm. Yəqin ki, bu, sizin də könlünüzdən keçməmiş olmazdı. Lakin siz öz dinimizə, əxlaqınıza xilaf çıxmadınız... Dediniz ki, ehtirasımın quluna çevrilib qədəm qoyub çörəyini kəsdiyim evə xəyanət edə bilmərəm. Belə bir kəlamınız sizi mənim gözümdə ucadan uca göylərə qaldırdı. Buna görə də sizin kimi mərd, məğrur bir oğlanı yetirən millətin qarşısında baş əyirəm. Və bunu demək bir qədər tez olsa da və ya yerinə düşməsə də, bildirməliyəm ki, müəyyən yaş fərqimiz olmasına baxmayaraq, nə yolla olursa–olsun, sizinlə birgə

Əli İldırımoğlu

---

ailə həyatı qurmaliyam. Belə bir arzuya çatsaydım, özümü xoşbəxtlərin xoşbəxti hesab edərdim. Çünki siz olmasanız da belə, mən Arsendən ayrilmaliyam. Əvvəla, ona görə ki, ana olmaq arzusu məni daim təhdid edir. Lakin istəmirəm ki, manukyanların nəvəsi olsun, insanlığa qənim kəsilsin, şəhər və kəndləri viran qoyub bayquş yuvasına çevirsin. Bu barədə artıq qəti qərara gəlmişəm. Əsgərliyin bitəndən sonra Arseni tərk edib, Azərbaycanın rayonlarının birinə köçüb, orada həkim işləməliyəm. Harada olsam sizinlə əlaqə saxlayıb, görüşüb ailə qurarıq. Siz ömrünüzü dağda–daşda, çöllü–biyabanda keçirmək, mən də manukyanların əhatəsində yaşamaq əzabından xilas olarıq. Arsen hərbi tapşırıqları yerinə yetirmək üçün bəzən həftələrlə evdə olmur, mən tək qalırım. Onda gələrsən bütün bu dediklərimi təfsilatı ilə danışılıb götür–qoy edərik... Xoşbəxtlik dükanda–bazarda satılmır. Tanrının köməyilə biz özümüz onu axtarıb–tapmağa cəhd etməliyik.

Nəcəf ağzını açıb nəsə demək istəyirdi ki, Arsenin hənirtisi gəldi. Qreta özünü düzəldib

Daş yağan gün

---

təmkinini pozmadan həmişəki kimi onu qapının ağzında qarşıladı. Arsenin Qretaya ilk sualı bu oldu:

- Nəcəfi buraxmamısan?!

- Xeyr, gec gəldiyiniz üçün getmək istəyirdi, qoymadım, sizi gözləyir.

Arsen süfrə arxasına keçib yorğun–yorğun başını bulayaraq:

- Əşşi, gecə də evdə dinclik tapmaq olmur! – dedi. – Hərbi iş belədi də. Elə ki, paqon taxdın, olursan kəbinli arvad.

- Nədən ötrü çağırmışdılar, xeyirdimi? – Qreta ərindən soruşdu.

Arsen istehza ilə gülümsünüb:

- Bu, hərbi sirrdir, demək olmaz. Qədəhləri doldurun, görək başımıza nə gəlir. – Aralığa söz qatdı.

Gecədən xeyli keçdiyindən məclis çox da uzun çəkmədi. Arsenin sifəti tutqun kimi görünürdü. O, saatına baxıb, Nəcəfə tərəf döndü:

- Bəlkə bu gecə bizdə qalasan. – O, bu sözü könülsüz dedi.

Əli İldırımoğlu

Arsen bərkini tutsaydı belə, Nəcəf onlarda gecələməzdi. Odur ki, ev sahibinə təşəkkür edib, Qretaya ötəri nəzər yetirib onlarla xudahafisləşdi.

Nəcəf qəlbini Qretanın yanında qoyub getdi. Qretanın qəlbini isə özü ilə apardı.

***

Gecədən xeyli keçmişdi. Hərbi hissənin yataq otaqlarında işıqların çoxu sönmüşdü. Arsen Manukyan bayaqdan bəri oxuduğu jurnalı qatlayıb kənara qoydu. Və havasını dəyişmək üçün fikirli-fikirli həyəətə çıxıb bir siqaret yandırdı. Kənardan görünməsin deyə yaşadığı binanın arxa tərəfinə keçib, qaranlıq döngədə var-gəl etməyə başladı. Divar boyu cərgələnən ağacların arasından qəfil peyda olan qaraltı onu diksindirib daxili düşüncələrindən ayırdı. Qaraltı ona tərəf irəliləyib ağacların arxasına keçdi. Və xəstəhal adamlar kimi öskürüb xırıltılı bir səslə:

- Arsen, – onu çağırırdı.

Arsen xoflandığından, səsinə çıxara bilmədi, bədəni key kimi oldu. Sanki birdən-birə onu ildırım vurdu.

Daş yağan gün

- Niyə dillənmişən, Arsen, babanı tanımadın?!

Arsen özünü güclə ələ alıb:

- Bir deyin görüm, axı siz kimsiniz?! Gecənin bu vaxtı kimi axtarırsınız?!- Dili dolaşa-dolaşa naməlum şəxsə çətinliklə cavab verdi.

- Unutmusan məni, Arsen. Baban Manuku nə tez yaddan çıxartdın?! Mən Manukam, Manuk. Bağdasarın atası. Sənin baban Manuk!

Arsenin bədəni əsdiyindən heç nə deyə bilmədi. - Yəqin məni qara basır! Yox, ola bilməz, babam Manuk çoxdan dünyasını dəyişib. İndi onun sümükləri də çürüyüb. Bəlkə məni izləyən, yaxud nə isə demək istəyən onun ruhudu, yoxsa cindi, şeytandı?!

- Arsen! Əqidəmizdən dönmüşən! Səndə ermənilikdən əsər-əlamət qalmayıb. Müsəlmanlara yıxılmışan! Nəcəf adlı müsəlman gədəsi ilə olan söhbətinizdən ruhum halıdır. Həmin andan səni biryolluq itirdim. Nəslindən-kökündən ayrı düşmüşən, Arsen! Eşit, agah ol ki, artıq sənə nifrət edirəm. Baban Manukun ruhu sənə qənim olsun, Arsen! Qoyduğum yoldan uzaqlaşmışan... Bir türk

Əli İldırımoğlu

çobanının qarşısında aciz qalmısan. Onun ağzını yummaq əvəzinə bircə o qalmışdı ki, bizi Osmanlı torpağında qırıb-çatan türk törəməsinin başına sığal çəkəsən. Yəqin ki, ixtiyar sahibi olsaydın, onun sinəsindən medal asardın. Amma unutma ki, vaxtilə Çarhovuzlunu dağıdanların qabağında gedənlərdən biri də mən idim. Səfiyarın başını bu əllərimlə kəsdim. Bax, bu əllərimlə! Arvadını, yeddi uşağını öldürüb, meyitlərini yandıran da mən olmuşam, mən! Baban Manuk! Əli türk qanına batmayan erməniyə, Andranikin uyuduğu cənnətdə yer yoxdur. Ona görə də daşnakların yatdığı cənnətin bütün qapıları baban Manukun üzünə açıqdır. Mən burda özümü yaxşı hiss edirəm, Arsen! Tökdiyüm müsəlman qanının ləkələri saxladığınız soyxamdan getməyib. İnanmırsansa, get o soyxamın qanlı ləkələrinə bir də diqqətlə bax. Ona görə də özümü xoşbəxtlərin xoşbəxti hesab edirəm. Sənsə... Türk gədəsi ilə dostluq əlaqəsi yaratmaq niyyətinə düşmüşsən! Niyə belə satqın, dönük çıxdın, Arsen?! Axı, sənə belə tərbiyə verməmişik. Az qala erməniliyini də danmaq istəyirsən, Arsen! Çarhovuzluların atan Bağdasara, bacı-qardaşlarına

Daş yağan gün

---

etdiyi yaxşılıqlara görə, mən özüm də gec də olsa, azərbaycanlılara divan tutmağımdan peşman olmaq, o millətə qarşı rəğbət bəsləmək niyyətinə düşmüşdüm. Ancaq Andranikin, Nijdehin, Hamazasın, Dronun... ruhları sən Arsenlə, mən Manukun belə bir fikrə gəlməyimizdən əgah olandan bəri günüm qaradır. Ətimi şişə taxırlar. Mənə rahatlıq vermirlər. Yatdıqları cənnətdən qovub, cəhənnəmin oduna, alovuna atmaq istəyirlər. Nəcəflə yaxınlıq eləyəndən bəri mənə, təsəvvürə gəlməz zülmələr eləyirlər, Arsen! Baban Manukun ruhu xatirinə azərbaycanlılara inanıb, onlara yaxınlıq etmək fikrini bu gündən, lap elə bu axşamdan başından çıxart! Nə qədər o millətdən uzaq gəzib dolaşsan, yatdığım torpağın altında bir o qədər rahat olaram. Baban Manuka rəhmin gəlsin, Arsen! Bacarsan o Nəcəfi məhv et, getsin. Qoy bu əbədiyyət dünyasında dilim uzun, başım uca olsun. Cənnətdən qovulub, cəhənnəmin əzablarına düçar olmayım. Qarşında diz çöküb yalvarıram sənə, Arsen! Yalvarıram!

Arsen ağızını açıb nə demək istəyirdisə, kölgə qeybə çəkildi. Azərbaycanlılara qarşı qəddar hərəkətlərinə görə ad çıxaran Manukun ruhu

Əli İldırımoğlu

---

gecənin dərinliyinə çəkilib yox olandan sonra, Arseni əhatə edən binalar, arx boyu cərgələnən ağaclar insan qiyafəsində onun üstünə hücum çəkdiilər. – Mən Andranikəm! Mən Nijdehəm! Mən Hamzasam! Mən Droyam!... – Onlar da ağız–ağıza verib Arsenin üstünə hücumu keçdiilər. Arsen vahimələnib instinktiv olaraq qışqırmaq istədi. Lakin kənardan eşitməsinlər deyə birtəhər özünü ələ aldı. Onlardan yaxa qurtarmaq üçün iti addımlarla mənzilinə tərəf yönəldi. Qapını açıb içəri daxil oldu. Onun bədəni hələ də əsirdi. Ürəyi qəfəsdəki quş kimi çırpınırdı. Bir qurtum su içib çarpayısına uzandı. Gözlərini otağın tavanına zilləyib fikrə getdi... – Yəqin babalarımın ruhu, Nəcəflə bu günkü danışığımızı duyub, düşündü. Səbhə qədər onu təhdid edən bu qorxudan necə xilas olacağı barədə düşündü.

...Səhər komandirlə Nəcəf rastlaşanda Arsen ona həmişəki kimi xoş üz göstərmədi. Nəcəflə rəsmi qaydada salamlayıb ayaq saxlamadan ötüb keçdi. Nəcəf arxadan ona təcəübə baxıb başını buladı: – Bir gecənin içində buna nə oldu belə? Dünənki Arsenə oxşamır. Ondan çıxmayan iş. Mənə

Daş yağan gün

---

tərəf baxmaq belə istəmirdi. – Düşündü. Nəcəf yerindəcə donub qalmışdı. Rövzəti görəndə gülümsündü və Arsenlə dünənki səmimi görüşü ilə, bu günkü laqeyd hərəkəti arasında çaş qaldığını dostundan gizlətmədi. Rövzət isə:

– Məsələ sən düşündüyün kimi deyil, – dedi. – Vəziyyət başqadır. Moskvadan gələn general geri qayıdandan sonra komandirlərin hamısının kürkünə birə düşüb. Bəd xəbər olmasın, söhbət var ki, bizim hərbi hissə Fin müharibəsinə getməlidir. Danışılana görə orada vəziyyət ağırdır. Bizim hərbi hissənin baş komandirinin deməsinə görə Sovet qoşunları Mannarheymsəddində ciddi müqavimətə rast gəlib. Orada şiddətli döyüşlər gedir. Baş komandirin arvadı mənə yaxın olan bir adama danışmış ki, bizimkilərdən 150 min, finlərdən 19 min 376 nəfər döyüşçü həlak olub. O boyda Sovet ordusu finlərdən beş–on dəfə çox itki verib. Nəhəng bir dövlət cırıtdan ölkə ilə bacarmır. Xülasə, komandirlər arasında çaxnaşma düşüb. Söhbət var ki, bu gün–sabah müharibəyə getməliyik. Arsen Manukyanın da yəqin ona görə qanı qaraymış. Müharibə də ki, bilirsən də nə deməkdir? Sən də

Əli İldırımoğlu

---

başlamısan ki, Arsen mənnən sərin görüşdü. Qəlbinə ayrı şey gəlməsin. Dünən onunla olan söhbətini mənə danışandan sonra inanmıram ki, Arsen bizə qarşı başqa cür hərəkət etsin.

– Ola bilər. – Nəcəf dostunun dedikləri ilə razılaşdı. – Amma mən müharibədən qorxmuram, – əlavə etdi. – Elə buralarda ölüb qalsam yaxşıdır. Heç olmasa deyərlər ki, yetim Nəcəf canını vətən yolunda qoydu. Geri qayıtmağımın nə mənası var? Əmim ürəyimə yatmayan ifritə bir qızı yaxama calayıb, əlimə də dəyənək verib deyəcək ki, get qoyunları otar. Bir də ki, dalda qalanım var?! Ölsəm, məni kim ağlayacaq?! Erməni qatilləri lənətə gəlsin. Sinəmə elə bir dağ çəkiblər ki, qiyamətə qədər sağalmaz. – Nəcəf dostundan bir siqaret alıb tüstülətədi və sözüənə davam etdi:

– Rövzət, – dedi. – Bilirsən ki, səndən gizli heç bir sirrim yoxdur. Arsenlə söhbət elədiyim günün gecəsi anam yuxuma girdi. Mənə dedi ki, oğul, o erməni dığasının şirin sözünə əsla aldanma. Çünki ixtiyarı özündə deyil. Ona başqa cür dil verənlər var... Onlardan etibar gözləmək ağılsızlıqdır.

Rövzət:

Daş yağan gün

– Ananıza Allah rəhmət eləsin. Yuxu olsa da, onun sözündə bir həqiqət var, – dedi.– Arsen azərbaycanlıların çörəyi ilə böyüsə də, onun damarından daşnak qanı axır. Buna baxmayaraq komandirimizdir. Onunla münasibəti saxla. Ancaq tam inanma. Bir də ki, istər erməni olsun, istər müsəlman, insan çiy süd əmib. Adamlara tamamilə inanmaq darsa, tamamilə inanmamaq yaxşıdır.

Aralıdan maşın siqnalı gəldi. Röviztlə Nəcəf çönüb həmin tərəfə baxdılar. Tozhatozla gələn minik maşını idi. Arsen sürücünün yanında oturmuşdu. Nəcəflə Röviztə çatanda sürücüyə tərəf çönüb:

– Maşını yavaş sür, – dedi və kabinədən başını çıxarıb dostyana: – Nədi yenə, qulaq–qulağa vermisiniz? – əlavə etdi. – İndi söhbət vaxtı deyil. Yeyib–yatdığınız bəsdir. Hazırlaşın, müharibəyə getməliyik. Başım bərk qarışıqdır. Ona görə də sizinlə əməlli–başlı danışmağa vaxtım yoxdur. Bu müharibə məsələsini də hələlik ona–buna deyib camaatı təşvişə salmayın. Ancaq işinizi bilin. Cəbhədə də bir yerdə olmalıyıq. Hamısını qurub–

Əli İldırımoğlu

---

qoşmuşam. Sizi gözdən qoymaram. Di xudahafiz, tələsirəm, məni üzrlü hesab edin.

Avtomaşın irəlindəki döngədən sağa burulub gözdən itdi.

Düşərgəyə yavaş–yavaş qaranlıq çökürdü. Hərbi hissə təşviş içində idi. Müharibə xəbəri onsuz da yayılmışdı. Adamlar həyəcanlı idi. Sübhə yaxın qıs–qıvraq geyinmiş komandirlər hərəsi öz sahəsində, gur bir səslə xüsusi əmrlər verirdilər. Nizamla hərəkət edən ağır tankların nərəsi, uzaqvuran topların qoşulduğu maşınların səsi hərbi hissəni əhatə edən dağları, təpələri titrədirdi. Baxışlarına kədər çökən zabit arvadlarının nəmli yanaqları avazıymışdı. Üstüörtülü yük maşınlarına doldurulmuş piyadalar dəstə–dəstə düşərgəni tərk edirdi. Arxada gedən yük maşını bir qədər köhnə olduğundan çala–çuxur yollarda atılıb–düşdükcə kuzada ayaq üstə dayananlar müvazinətini saxlamaq üçün bir–birindən bərk–bərk yapışmışdılar. Nəcəf Rövizətlə arxa–arxaya vermişdi. Arsen Manukyan isə kabinədə əyləşmişdi.

Yolda Rövizət xəlvətə salıb, Nəcəfə bir zərf uzatdı. Nəcəf gizləncə zərfi açıb diqqətlə oxumağa başladı: “Əziz Nəcəf, nə qədər çalışdım, imkan tapıb sizinlə söhbət edəm, mümkün olmadı. Gözlənilmədən müharibəyə getdiyinizi eşidəndə təsəvvür edə bilməzsiniz ki, necə sarsıldım. Bu məktubu da tələm–tələsik yazıb dostunuz Rövizətə verdim ki, sizə çatdırsın. Həmin axşam bizdən gedəndən sonra Arsen havasını dəyişmək üçün şən əhval–ruhiyyə ilə həyəətə çıxdı. Nə sirrdisə, evə

Daş yağan gün

---

qayıdanda sanki çönüb başqa bir adam olmuşdu. Onun sifəti qaralmışdı, bədəni əsirdi. Arsen mənnən heç bir kəlmə kəsmədən divardakı şəkillərin qarşısında dayandı. Babası Manukla danışmış kimi onun dodaqları pıçıldaırdı. Ancaq Arsenin dediklərini anlaya bilmədim. Mənə qəribə gələn odur ki, sənin adını çəkdi. – Nəcəf kəlməsini qulağımla eşitdim. Bu, məni çox çaşdırdı. Arsen fikirli–fikirli divana sərilib, məni görmək istəmiş kimi təzə aldığı jurnalı üzünə tutdu. Sənin necə gəlib–getdiyindən söhbət salmaq istəyəndə yanı üstə çönüb üzünü əks tərəfə çevirdi. Onun belə bir müəmmalı hərəkəti məni şübhələndirdi. Əlbəttə, bu, bizim bir yerdə qaldığımızdan irəli gələn qısqanclıq şübhəsinə oxşamırdı. Bizim öz aramızda gedən söz–söhbət, yaranan ünsiyyət və rəğbət onun ağılına belə gəlməzdi. Arsenin birdən–birə dəyişməsinin yəqin ki, başqa bir səbəbi var. Ancaq onun məkrli sir–sifətində sizə qarşı gizlin bir kin, xəyanət hiss edirdim. Bu barədə bəlkə də yanılıram. Ancaq bu məktubu tələsik yazıb sizə çatdırmaqda məqsədim odur ki, hər bir ehtimala qarşı ehtiyatlı olun. Özünüzü vuruşacağınız düşməndən yox, Arsendən gözləyin. Çünki necə olsa, onda babası Manukun qanı var. Ona görə də Arsendən hər an xəyanət gözləmək olar. Təkrar–təkrar deyirəm, özünüzü Arsendən gözləyin. Cəbhədən sağ–salamat qayıdın. Biz özümüzə, dediyim kimi, yeni həyat qurmalıyıq. Bu barədə fikrimi dəyişə biləcəyimi ağılınıza belə gətirməyin. Onsuz da Arsenlə müvəqqəti yaşayıram. Səbəbini də sizə ətraflı danışmışam. Mən hər gün, hər an sizə qovuşmaq barədə düşünürəm.

Əli İldırımoğlu

Məktubu yenə də bu sözlərlə bitirirəm: Arsenin sizə qarşı xəyanət edə biləcəyini heç vaxt unutmayın. Manukların törəməsindən hər cür namərdlik gözləmək olar. İmza: Yolunuzu gecəgündüz səbirsizliklə gözləyən Qreta. Tanrı sizə yar olsun”.

Nəcəf xeyli fikrə getdi. Onun qəlbində yenidən cürbəcür qara fikirlər baş qaldırdı və Qretanın məktubunu cırıb kənar atdı...

“N” hərbi hissəsi gecəni gündüzə qatıb, deyilən vaxt döyüş xəttinə çatdı. Baş qərargahın göstərişi ilə onlar bir-iki sutkalığa istirahət edib, döyüş texnikasını nəzərdən keçirib, sonra müəyyən olunmuş istiqamətdə hərəkətə keçdilər... Bu yerlərin coğrafi şəraitinə yaxşı bələd olmayan “N” hərbi hissəsi ilk günlər xeyli itki verdi. Bir tərəfdən də ordunun ərzağı vaxtlı-vaxtında çatdırılmadığından əsgərlər aclıqdan korluq çəkirdi. Arsenin ixtiyarında olan əsgərlərin yarından çoxu həlak olmuş, itkin düşmüş və ya düşmən tərəfindən ələ keçirilmişdi. Sağ qalanlar geri çəkilib Sovet ordusunun işğal etdiyi, çox da böyük olmayan dağ kəndinin yaxınlığında gecələməli oldular. Arsen

Daş yağan gün

Manukyan Nəcəflə Rövizəti gözdən qoymurdu, həmişə onları arxasınca aparırdı. Nəcəflə Rövizət bunu komandirlərinin onlara etibar edib qayğı göstərməsi kimi başa düşür, onun verdiyi rəsmi və qeyri-rəsmi tapşırıqları canla-başla yerinə yetirirdilər.

Yaxınlıqdakı Fin yaşayış məntəqəsi Sovet ordusu tərəfindən işğal edilsə də, burada həyat sönməmişdi. Evlərin əksəriyyətindən işıq gəlirdi. Qırmızı kirəmidlə örtülmüş ağ binanın ikinci mərtəbəsində şənlik məclisi aydınca görünürdü. Kəndin aralarında ora-bura gedən yaşlı adamlar nəzərə çarpırdı. Nəcəf gözlərinə inanmadı. – Deməli, bizim Köhnə Həsənlidə olduğu kimi burada insanlara toxunulmayıb. – Nəcəf düşündü. – Deməli, atəş vaxtı ancaq bir neçə ev uçub və tək-tük adam güllə yarası alıb və ya həlak olub. Sovet əsgəri ermənilər kimi camaatı ucdantutma son nəfərinə qədər qırıb, evləri yandırmayıb.

Arsen Manukyan Rövizətə xısın-xısın pıçıldadı ki, sən yerindən tərpənmə, əsgərlərin yanında ol. Nəcəflə mən kəndin ucqarındakı işıqsız

Əli İldırımoğlu

---

evə baxaraq. Yəqin o ev sahibsizdir. Bəlkə bəxtimiz gətirdi, yemək–içməyə bir şey tapdıq.

Rövzət də onlara qoşulmaq istədi, lakin komandır ona etiraz etdi:

– Bayaq dedim ki, sən əsgərlərin yanında tərənmə. Başıma bir iş gəlsə mənə əvəz edərsən. Səlahiyyətimi sənə verirəm.

Rövzət üzdə razılığını bildirdi. Daxildə isə ürək qızdırmadığı bu insana qarşı yeni şübhələr baş qaldırdı.

Arsen Manukyan əvvəlcə özü irəlidə gedirdi. Sahibsiz binaya çatanda Nəcəfi qabağa saldı. Onlar əyilə–əyilə binaya tərəf sürünürdülər. Rövzət Arsenlə Nəcəfin xəbəri olmadan, onları daban–dabana izləyirdi. Heç bir hənirti gəlməyən işıqsız binaya bir neçə addım qalmış Arsen Nəcəfin qulağına əyilərək:

– Sən sol tərəfdəki darvazadan keçib ehtiyatla evə daxil ol, – dedi. – Hər ehtimala qarşı mən kənarında dayanıb gözləməliyəm.

Nəcəf əlində avtomat silah, qarşıdakı evə yaxınlaşdıqca, – Qreta səhv edir. Arsen etibarlı adamdı. Çarhovuzlunun çörəyi ona halal olsun, gör

Daş yağan gün

---

necə də qayğıma qalır. Kənarda dayanıb qarovulumu çəkir ki, birdən düşmən əlinə keçərəm, başıma bir iş gələr. Mənə canı yanmasa o cür hərəkət etməz, – düşünür və qəlbində Arsenə olan rəğbəti daha da artırdı. Arsen Manukyan sinəsini quru bir kötüyə söykəyib, əlindəki avtomatın lüləsini Nəcəfə tərəf tuşlamışdı. O, barmağını avtomat tüfəngin tətiyinə keçirib, atəşə hazır vəziyyətdə dayandığı məqamda, hardansa qəlbinə şeytan doldu və birdən–birə fikri haçalandı, – bəlkə girəvəni əldən verməyim?! Nəcəflə yaxınlıq etsəm də, babam Manuku onun ayağına verə bilmərəm. Nəcəfi elə burdaca gəbərdim. Mənimlə ikilikdə söhbət eləyəndə, ermənilər barədə başından yekə sözlər danışırdı. Onu necə yaddan çıxardım? Yoox, namərdlik eləmə, Arsen, Çarhovuzlunun çörəyi sənə qənim olar. Çarhovuzluların sizə göstərdiyi o cür yaxşılıqların müqabilində ayrı cür hərəkət edib, Nəcəfə güllə atsan, vicdansızların vicdansızı olarsan...

Arsen!! Nə durmusan, Arsen!! Belə girəvə ələ düşməz! Baban Manukun ruhu xatirinə, tüpür Çarhovuzluda yediyin duz–çörəyə! Unut Nəcəflə

Əli İldırımoğlu

---

dostluğunu! Razi olma ki, sənə görə düşdüyüm cənnətdən qovulum, cəhənnəmin odunda, alovunda yanıb külə dönüm!! Heç olmasa bircə nəfər azərbaycanlıni qətlə yetirsən, yerin cənnətlikdi. Onda sən Arsen də mənim kimi daşnakların yanına düşüb, burada baban Manuka qovuşarsan... Eşit, aqah ol ki, biz yatan cənnətin yolu türk meyidinin üstündən, bayquşlar yuvasına çevirdiyimiz müsəlman kəndlərinin xarabalıqlarından keçir... Bu, səcdə qıldığımız daşnak yoludu, Arsen! Nəbadə o yoldan kənara çıxasan!

Gecənin zülmətində, naməlum səmtdən gələn bu tükürpərdici səs Arseni çaşdırıb başdan çıxartdı. Manukun zəhmi onu necə basdısa, Arsen özünü itirdi...

Arsen keçirtiyi tərədüdlərdən yaxa qurtarıb qəti qərara gələ bilmirdi. O, qızdırmalı anlarda sayıqlayan xəstənin vəziyyətinə düşmüşdü. Arsen özü-özünə pıçıldadı:

-Nəcəf, nəcib insan kimi yaşamağa layiqsən. Lakin əcdadlarımin Türklərə qənim kəsilən amansız qanunlarına xəyanət edə bilmərəm. Səni qətlə yetirməyimin əsl məqamıdır. Belə bir fürsəti əldən

Daş yağan gün

---

verə bilmərəm. Əks tədqirdə babalarımın ruhu məni bağışlamaz.

Sükuta dalmış qalın meşələrin dərinliklərindən gələn məşum səs və gecənin xofu Arsenin diqqətini başqa səmtə yönəltdi. O, müvazinətini itirən kimi oldu. Fin kəndinin tutqun səmasında gözüne cazibədar bir qadın göründü. Bu, Arsenin həyat yoldaşı Qreta xanım idi. Onun tükürpərdici qışqırtısı Arseni vahimələndirdi. Qreta saçlarını yola-yola yalvarıcı bir səslə çığırdı:

–Arsen!! Nəcəfə qarşı namərdlik eləmə!! Evimizdə olub, süfrəmizin başında əyləşib, onunla duz-çörək yemisən!! Aramızdakı haqqı-salamı ayaq altına salıb tapdalama!! Allahın qəzəbinə gələrsən Arsen!! Əlindəki silahı yerə qoy!! Nəcəfə toxunma!!

Qreta qaranquş kimi ərinə tərəf uça-uça özünü Nəcəfə tuşlanan güllənin qabağına atmaq istəyirdi. Arsen çaşmışdı. O, gözlərinə inanmırdı. Sanki, qarmaqarışq yuxular görürdü. Nəmli gecənin sərin mehi Arseni bir balaca ayıldı. O, bir təhər özünü ələ aldı. Arsenin şəhadət barmağı Nəcəfə tuşlanan silahın soyuq tətliyini geri çəkdi...

Bədəninədən bir neçə güllə keçən Nəcəf:

Əli İldırımoğlu

– Ay, namərd! – deyib, əbədi olaraq susdu... Arsen qəddini düzəldib, ayağa qalxmaq istəyəndə, onları izləyən Rövzətin ona tuşlanmış silahının səsi, yuxuya dalmış kəndin sakitliyini, qərib gecənin sükutunu pozdu...

***

Ermənilərin dağıtdığı Köhnə Həsənlilər oxşayan kənd saldıgım, qara palçıqdan evlər tikdiyim o günlər arxada qalmışdı. Aradan neçə on illər keçmişdi. Artıq mən özüm də həmişəki adam deyildim. Dəyişilmişdim. Ailə, –ixtiyar, iqtidar sahibi idim. Ancaq Nəcəflə oturub–durduğum, dostluq etdiyim, əyləndiyim anlar qəlbimdə həm xoş, həm də acı xatirə kimi iz salmışdı. Nəcəf barədə axırını onu bilirdim ki, Fin müharibəsində həlak olduğuna dair qara kağızı gəlib. Yaxın–uzaq qohumları Nəcəfdən biryolluq əllərini üzüblər.

***

Şimali Qafqazdakı sanatoriyaaların birində istirahət edərkən tez–tez rastlaşdığım, lakin tanımadığım yaşlı bir adamın mənə verdiyi salamda, səmimiyyət ifadə edən baxışlarında

Daş yağan gün

özümə qarşı bir rəğbət hiss edirdim. Lakin bir-birimizə yovuşmurduq, kənar gəzib-dolanırdıq. Bir axşam çağı mərkəzi parkda yanaşı getdiyimiz yerdə qəfil yağış başladı. İslanmamaq üçün ikimiz də sıx yarpaqları olan qollu-budaqlı ağacın dibinə çəkilib, yağışın səngiməsini gözlədik. Hiss olunmadan bir-birimizə nəzər salırdıq, lakin dinib-danışmırdıq. Ötkəm görkəmi olan yaşlı adam yaranmış sükutu pozaraq:

- Bağışlayın, hansı respublikadansınız? - Maraqla soruşdu.

- Azərbaycanam, bəs siz? - Suala sualla cavab verdim.

- Orta Asiya tərəfdənəm, Fərqanə vilayətindən. Ancaq əslən mesxeti türklərindənəm. Müharibə vaxtı ora sürgün olunmuşuq.

- Adınız?...

- Adım Rövizətdi, Rövizət Qədirov.

Mən də özümü ona təqdim etdim. Və beləliklə, tanış olduq. Rövizət sözlü adama oxşayırdı. O, bir qədər fikrə gedib ağacın dibinə çəkilərək:

Əli İldırımoğlu

– Siz tərəfdən Nəcəf adlı bir nəfərlə əsgərlik etmişik, – dedi. – Ermənistan sərhədinə yaxın olan Gölcük rayonunun Həsənli kəndindən idi. Canlara dəyən oğlanıdı. O vaxt kəndlərini ermənilər yandırıb, dağıdıb. Həmin davada ata–anası, bacı–qardaşları da qırılıb. Onda bələkdəymiş, əmisi girəvəyə salıb ermənilərin əlindən qurtarıb. Yekələndən sonra da əmisinə çobanlıq eləyirmiş. Heç bir təhsili olmasa da, kitab həvəskarıydı. Öz dediyinə görə ona da yazıb–oxumağı balaca bir dostu yal–yamacda öyrədib. Düzü, Nəcəfdən bu sözləri eşidəndə qulaqlarıma inanmadım, məəttəl qaldım.

Rövzət bunu deyəndə, o günləri xatırlayıb rıqqətə gəldim. Hətta kövrələn kimi oldum. Və əlimi Rövzətin çiyinə qoyub:

– Nəcəfin həmin kiçik dostu mənəm, – dedim.

Hər ikimiz mütəəssir olduq. Və dərin bir maraqla soruşdum:

– Onun barəsində nə bilirsiniz?!

Rövzət təəssüflə:

Daş yağan gün

- Nəcəf çox alicənab, mehriban, çevik oğlanıydı, – dedi. – Yaxından dostluq edirdik. Məndən gizli heç bir sirri yoxudu. Başına gələnlərin hamısını mənə danışırdı. Ürəyiaçıq adamıdı. Di gəl ki, adamlara tez inanırdı. Axırda da sadələhlyünün ucbatından, yaxınlıq etdiyi Arsen adlı erməni komandirinin gülləsinə tuş gəldi. Düzdür, Nəcəfin qisasını yerdə qoymadım. Həmin komandiri də mən girəvəyə salıb gəbərtdim. Ancaq günah Nəcəfin özündə oldu. Nə qədər dəlil-dələlət elədim ki, bu erməni dığasının yağlı dilinə inanma, ondan uzaq ol, mənə eşitmədi. Özünü güdaza verdi.

Rövzət bunu deyəndə baxışlarına kədərli sükut çökdü və:

- Onu öz əlimlə dəfn etdim, – deyib susdu.

Həmin gündən sonra hər dəfə Rövzətlə rastlaşanda doğma adamlar kimi görüşürdük. Və söz-söhbətimiz ən çox mənim uşaqlıq, Rövzətin əsgərlik dostu Nəcəfin başına gələnlərdən olurdu.

Tənhalıq anları

Gecələr tənha oluram. Qələmimin meydanı genişlənir. Sətirlər biri-birini əvəz edir. Yorulanda dördüncü mərtəbədəki mənzilimin eyvanına çıxıram. Özüm-özümlə həmsöhbət oluram. Xəyalım səmanın ənginliklərində, zülmət gecənin dərinliklərində, sükuta dalmış haylı-küylü, çil-çıraqılı şəhərin sakitliyində dolaşır. Belə anlarda bəzən özümdən asılı olmayaraq qəlbimdə qafiyəli, qafiyəsiz şeirlər də misralanır. Tez iş otağıma keçib yazı masamın arxasında əyləşirəm... Lakin yazdığım şeirləri car çəkmirəm. Düşünürəm ki, ürəyimi boşaltdığım kifayətədi. Məqamı gələndə yazdığım şeirlər arxiv kağızlarımın arasında qalsa yaxşıdır. Ancaq məlum və naməlum bir qüvvə məni həmin şeirlərdən ikisini bu kitabın son səhifələrinə çıxartmağa vadar etdi...

Daş yağan gün

Əli İldırımoğlu

---

*Səksənimin son payızı. Zülmət qaranlığın
dərinaliklərində donub qalan lal baxışlar. Ahilliq
dünyamın fikir karvanı. Yorğun qələmimi sınağa
çəkən ilham pərisi. Qəlbimin həssaslığında
sətirlənən kövrək misralar. İthaf nəğməsinin
həzinliyi. Etiraf himni...*

ƏHLİ KAMALA

Dərd şair edərmiş, demə insanı,
Yoxsa şeir yazmağa o hünər hanı?!
Əqrəbalardan deyildim gileyli,
Saldı qeyrilərə onlar da meyli.
İtən gəncliyimtək üzləri döndü,
Odur ki, gecəmin şamları söndü.
Məcrasın dəyişdi məhəbbətləri,
Simsiz telefondan gəlir səsləri.

***

Daş yağan gün

Olmadım həyatda əsla bəxtikəm,
Vəfa gördüm, cəfasın
çəkmədiklərimdən.

Qəlbə görə verir yaradan, inan.
Həyatda qalmadım heç vaxt nağüman.
Ümid ulduzumun sönsə birisi,
Günəş tək nur saçar o dəm qeyrisi.
Bir yandan bağlayan bir yandan açar,
Tanrı yaratdığın qoyarmı naçar?!

Əli İldırımoğlu

Qoy bu sirri də mən edim bəyan,
Ahıllığıma həyan o bəni insan
İlk nəticəmlə adaşdı o kəs,
Qələmə almağım deyildir əbəs.
Ömrün qürub çağı gərdi qanadın,
Möhtacı olmadım yağının, yadın.
Müxalif küləklər əssə də hərdən,
Zər ucuz tutulmaz paslı dəmirdən.
Dumanlı zirvədən aşanda yolum,
Bilmədim haradır sağımla solum.
O ulu göylərdən gəldi bir səda,
Rəncbərin¹ ruhuydu, yetişdi dada.
O gündən qeyb oldu qəmim, möhnətim,
Bağçamda gül açdı arzum, niyyətim.
Ömür–gün sirdaşı o lətif qadın.
Tanrı qismətidi, çəkmirəm adın.
Nə Haca gedibdi, nə Kərbalaya,
Ədəbdə çəkibdi, Fatimə–Zəhraya.

---

¹ Müəllif atasını nəzərdə tutur

Daş yağan gün

O xatın layiqdi əhli-kamala,
Heç biri gəlməsin gözə, zavala.
Nəzakət elmində yoxdur tayları,
Qəlbimdən silinməz haqqı-sayları.

GECƏ ANLARI...

Ömrün səksəninci qışı...

Çala-çuxurlarda donub qalan,

durulan,

buzlaşan,

büllurlaşan

Ötən payızın son yağışı...

Qələm əhlinin

soyuq gecənin

zülmətinə qərq olan

nəmli, nisgilli

baxışı.

Əsrin qanlı döngələrindən keçən

və hara isə baş alıb gedən

dolaşiq fikirlərin ağır

karvanı...

Qəlbimin kövrəkliyindən asılan,

Günbəgün ağırlaşan,

yuxularıma qənim,

ağ günlərin qara daşı...

Lakin...

Daş yağan gün

Qolda qüvvət,
dizdə taqət,
Tükənmək bilməyən
Yazıb yaratmaq həvəsi...
Yolumun toranlığında sətirlənən
gecikmiş, gileyli, misralar
qafiyəli, qafiyəsiz şeirlər.

Fəqət!

Olmaq istəməzdim
İstedadı bir çərək,
İddiası göylərdə gəzən şairlərtək!

Nizami, Füzuli qınağı,

Çoxu bir bezin qırağı.

Matahları ucuz,

Şamları nursuz,

Nəfəsləri buz,

Məddahlıqda tuz,

Yazdıqları duzsuz.

Düşüncələr girdabında üzərkən

Gecənin zülmətindən

Gəldi bir səda:

-Nəbada!

Qəlbə yük olanları

Əli İldırımoğlu

---

salasan yada,
ömrü verərsən bada!
Qalsan da dünyanın dərd-sərinə,
Çox da getmə dərinə.
Uyma astarına, üzünə...
Üzərində qərar tutduğumuz
Yer adlı məkan,
Başımızın üzərində cilvələnən
Çil-çıraqılı göy qübbəsi,
Sirri insan zəkasına sığmayan,
Dərin-dərin mətləblərdən xəbər
verən
Qədimdən-qədim ehramlar...
Yaranan,
Qeyb olan,
Qılınc vuran,
Qalxan tutan
Fironlar!..

Daş yağan gün

Əvvəlini, axırını

Dərk etmək fəhmindən

Xali insanlar.

Ağlamalı, gülməli oyunlar,

Qoca uşaqların aldandığı

Oyuncaqlar...

Bahalı mərmərlər bitirən,

Karlısı, kasıbı bilinən

Məzarlıqlar...

Qara torpaq altında

Ağ bürüncəklər...

Xoş və bəd əməllər,

Daha nələr, nələr...

Hamısı bir qiymətdə,

Çürüməkdə,

Yox olmaqda...

Təzəli, köhnəli kəfənlər.

Hüznü dodaqlarda dolaşan

Xəfif kəlmələr.

Rəhmət və lənət pıçıltıları,

Heyhat!

Belədir həyat.

Əli İldırımoğlu

Haqq və nahaqq dünyanın
məchulluğu,
Cəmi məxluqatın əbədi sonluğu...

*15 may 2009-cu il-
02 mart 2010-cu il,
Şüvəlan-Bakı.*

MÜNDƏRİCAT

Daşları yığmaq vaxtıdı 3
Daş yağan gün 16
Tənhalıq anları 233